ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

DOĞU VE BATI'DA HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ: ÖRTÜŞÜP AYRIŞTIĞI KISIMLAR

Nergis KÖSE UZUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. İlhan YILDIZ

ÇANKIRI-2019

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

DOĞU VE BATI'DA HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ: ÖRTÜŞÜP AYRIŞTIĞI KISIMLAR

Nergis UZUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. İlhan YILDIZ

ÇANKIRI-2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi…….....iii
Tez Kabul ve Onay ……iv
Önsöz……..……v
Özet…….…...….viii
Summary…….....ix
Tablo Listesi…….....……..……..……...……..x

1.GİRİŞ 1

2.BATI'DA HÜMANİZM KÖKLERİ ÜZERİNE İNCELEME 3
2.1. Hümanizmin Batı'da Ortaya Çıkışı 3
2.1.1. Ateizm (Tanrıtanımazlık 4
2.1.2. Determinizm (Belirlenimcilik): 4
2.1.3. Pozitivizm (Olguculuk): 5
2.1.4. Feminizm: 5
2.1.5. Hümanizm (İnsancılık): 6
2.1.6. Hümanizm Tanımı 6
2.1.6.1. Nasıl bir Hümanizm? 11
2.1.7. Hümanizm Kökleri: Antik Çağ, Protagoras (MÖ 486-411) 12
2.1.8. Aristoteles (MÖ 384-322), Epikuros (MÖ 341-270) 14
2.1.9. Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43) 16
2.1.10. Orta Çağ; Augustinus (MS 354-430), Anselmus (MS 1033-1109) 16
2.1.11. Petrarca (1304-1374) 18
2.1.12. Aydınlanma ve Rönesans; Descartes (1596 - 1650), ... 20
Kant (1724 - 1804), Schopenhauer (1788 - 1860), Sartre (1905 - 1980) 20
2.1.13. Hümanizm; Antik Çağdaki Fizik-Bilime Geri Dönüş 24
2.1.14. Hümanizmin Başlıca Savunucuları 26

3.DOĞU FELSEFESİNDE HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ 27
3.1. Doğu Felsefesinde Hümanizm 27
3.2. Çin Felsefesinde Hümanizm 28
3.3. Hint Felsefesinde Hümanizm 34

4.İSLÂM DÜNYASINDA HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ 39
4.1. Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166) ve Hümanizm / İnsan Sevgisi 40
4.2. Muhyiddin İbnü'l Arabî (1165-1240) ve Hümanizm / İnsan Sevgisi 42
4.3. Mevlânâ (1207-1273) ve Hümanizm / İnsan Sevgisi 45
4.4. Yunus Emre (1240-1321) ve İnsan Sevgisi / Hümanizm 50

5.FARKLI KÜLTÜR VE MEDENİYETLERDE ORTAYA ÇIKAN HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ ANLAYIŞLARININ ÖRTÜŞTÜĞÜ VE AYRIŞTIĞI NOKTALAR 57
5.1.Hümanizm/İnsan Sevgisinin Örtüştüğü Kısımlar 57
5.1.1 Optimist (İyimser) Bakış:..... 59
5.2.Hümanizm / İnsan Sevgisinin Ayrıştığı Noktalar 61
5.2.1. Pesimist (Kötümser) Bakış:..... 66
5.3.Hümanizm / Tanrı'da Birleşme..... 67

6.SONUÇ VE ÖNERİLER..... 71

KAYNAKÇA 75
EK KAYNAKÇA……..80
ÖZGEÇMİŞ..... 81

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *DOĞU VE BATI'DA HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ: ÖRTÜŞÜP AYRIŞTIĞI KISIMLAR* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

10/07/2019

NERGİS UZUN

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Nergis UZUN tarafından hazırlanan DOĞU VE BATI'DA HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ: ÖRTÜŞÜP AYRIŞTIĞI KISIMLAR başlıklı bu çalışma 10.07.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz tarafından FELSEFE Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Prof. Dr. İlhan YILDIZ	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Erol KAHVECİ	İmza:
Üye	: Doç. Dr. İsmail HANOĞLU	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Tek tek felsefi sistemlerle uğraşan kimselerin ilk olarak bu sistemlerin esas ve prensiplerini bilmeleri gerekiyorsa, hümanizm ile uğraşanların da, hümanizmin başlıca kavram ve prensiplerini bilmeleri gerekir. Bu münasebetle "insan sevgisi" ya da "hümanizm" hakkında yazı yazmak için klasik filozofların, konuyla ilgili yüzyıllar boyunca şekillendirmiş ve geliştirmiş oldukları görüş ve düşüncelerin öğrenilmesi gerekir. Bu da, hümanizmin başlıca kavram ve prensiplerinin bilinmesini gerektirir. Hümanizmin başlıca kavram ve prensiplerinin bilinmesi ise, felsefe tarihinin bilinmesi, felsefe tarihi içinde oluşan hümanizm algısının kavranması ile sağlanır. Gerçekte, hümanizm algısı oluşturulurken, geçmişteki algılamalar sürekli olarak göz önünde tutulmuş, yeni düşünceler bunlarla karşılaştırılmış ve yeni bir algılamaya bu yoldan varmıştır. Bu yüzden hümanizm meselelerinin kavranması felsefe tarihine mâl olmuş büyük filozofların konuyla ilgili görüşlerinin bilinmesine bağlıdır.

Felsefenin temel konuları kuşkusuz Tanrı, evren ve insandır. Biraz daha ayrıntılı olarak ifade edecek olursak felsefe, 1-Varolanın özü, 2-Varolanın varlık nedeni, 3-İnsanın kendini tanıması gibi konular üzerinde düşünce üretir. Batı merkezli felsefe anlayışları ilkçağ, orta çağ ve yeniçağ / modern felsefe şeklinde üç farklı eksende izah edilebilir. Buna göre ilkçağ filozofları daha çok "evren" ve dolayısıyla "arkhe" üzerinde odaklanmışlardır. Orta çağ felsefesi bir ilahiyattı ama bu ilahiyat da dini görüşlerin, felsefi geleneğin üstadları ile bir hesaplaşması daha doğrusu, bir uzlaşma çabasıydı. Yeniçağ / modern felsefe ise, insana yönelerek insan merkezli konular üzerinde durup düşünmeye başlamıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, fizik ile ilgilenen antikçağdan sonra orta çağ metafizik ile ilgilenmiş olan bir çağdır. Yeniçağ / modern felsefe ise, insan sorunlarını öne çıkararak onların çözümünü önemsemiştir. Aslında doğu felsefesi bağlamında felsefenin tarihsel arka plânına baktığımızda bu ayrışmanın farklı olduğu görülecektir. Doğu felsefesinde bu ayrışma iki ayrı saç ayağı üzerinde yükselmiştir. Özellikle Çin ve Hint felsefesi başta olmak üzere doğuda ortaya çıkan medeniyetler insanı anlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda insanın duygu ve düşüncelerinin anlaşılması, tezkiyesi ve olgunlaşması bu yaklaşımın yegâne hedefiydi. İslam medeniyetinin ortaya çıktığı Orta Çağda ise

felsefenin temel konusu Allah'ın bizzat kendisi ve insandı. İslâm medeniyeti hemen bütün konuları metafiziğin potasında eritme gayretine girmiştir. İslâm felsefesi evreni ve insanı Allah tarafından sonradan yaratılan varlıklar olarak kodlamıştır. Böylelikle felsefenin iki temel konusu olan evren ve insan konusunu Allah merkezli bir şekilde anlama ve anlamlandırmaya gayret etmiştir. İslâm'dan önce insanlık Hıristiyanlık dininin çarpıtılması sonucunda sıfırın altına indirgenen insan anlayışı ile tamamıyla oportünist ve pragmatik mülahazalarla ele alınan insan anlayışları arasında sıkışıp kalmıştı. İslâm dini ile birlikte insan Allah'ın yarattığı en şerefli varlık (eşref-i mahlukat) statüsüne çıkarılarak vazifesinin de Allah'ı aramak olduğu belirtildi. Nitekim Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi İslâm düşünürleri bütün yönleriyle insanı ele alıp yeni anlayışa uygun şekilde yeniden kodlamışlardır. İnsan sevgisi, hoşgörü, insan hakları, kadın hakları, çocuk hakları, insan hürriyeti, düşünce özgürlüğü vb. gibi kavramlar bu dönemde konuşulmaya ve tartışılmaya başlandı. Modern dönemde Batı hem İslam medeniyetinin ürettiği insan anlayışını benimsemek hem de kendi inanç ve düşüncelerine uygun hale getirmek isteyince hümanizm ortaya çıktı. Bugüne kadar hümanizm hakkında çok yazılıp çizilmiş hümanizmin insancılık olduğu ya da olmadığı üzerinde durulmuştur. Biz de aynı şekilde "Yunus" diyoruz, "Mevlânâ" diyoruz. "İnsan sevgisini Batı bizden aldı" diyoruz fakat Batı gerçekten hümanizm derken bundan mı bahsediyor bilmiyoruz.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bu tezde öncelikle hümanizmin ne olduğu anlatılacaktır. Daha sonra Türkçeye insan sevgisi olarak tercüme edilen bu kavrama yeni bir tanımlama yapılmaya çalışılacaktır. İslâm dünyasında insan sevgisi dediğimizde aklımıza gelen Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre ve Mevlâna başta olmak üzere birçok düşünürün insan sevgisi ile ilgili düşünceleri üzerinde durulacaktır. Son olarak da Batı ve İslâm dünyasında insan anlayışının benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

Beni bu konuda çalışmaya teşvik eden ve tezin oluşum sürecinde desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. İlhan YILDIZ' a teşekkürü bir borç bilirim.

Yoğun çalışma temposu içinde desteklerini esirgemeyen sevgili annem ve babama vakitlerinden çaldığım eşim ve oğluma, tez için yapılan araştırmalara katkı sağlayan kardeşlerim Gamze EFE ve Cansu KÖSE' ye çok teşekkür ederim.

Gayret bizden, takdir Allah'tan.
EKİM 18

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti:

Tezin Başlığı : Doğu ve Batı'da Hümanizm/İnsan Sevgisi: Örtüşüp Ayrıştığı Kısımlar
Tezin Yazarı : Nergis Köse UZUN
Danışman : İlhan YILDIZ
Anabilim Dalı: Felsefe
Bilim Dalı : Türk İslam Düşünce Tarihi Bilim Dalı
Kabul Tarihi : 10.07.2019
Sayfa Sayısı : 9(ön kısım) + 76 (tez) + 8 (ekler)
Hümanizm, Rönesans'tan bugüne güncelliğini koruyarak gelmiştir. Nitekim bugün hümanizm ile ilgili sürekli makale, tez, kitap çalışmaları veyahutta bilimsel toplantılar yapılmaya devam ediliyor. Ancak hümanizm kavramı ile ilgili hala bir kargaşa olduğu da tartışmasız kabul edilmektedir. Bu da göstermektedir ki hümanizm sadece bir tanıma ve anlama sahip değildir. Aslında bu tez naçizane bu kavram kargaşasını bir netliğe kavuşturmayı ve hümanizm kavramına yeni bir tanımlama yapmayı hedefleyen bir çalışmadır. Hümanizmin gelişinden önceki dönemle birlikte daha eski dönemlerde de kavramın adı ortada olmamasına rağmen anlam olarak var olduğu, sonraki dönemlere olan etkisi, yeniden yapılanması, insancılık ve insan sevgisi ile Doğu'da ve Batı'da birleşip ayrıştığı kısımlar araştırılmıştır. Araştırmanın hedefine yönelik olarak hümanizmin köklerinden gelişimine doğru bir araştırma yapılıp tarihsel gelişimi ve insan sevgisi ile ele alınan birlikteliğinin özünde ne anlam taşıdığı, örtüşüp ayrıştığı kısımlar esas alınmıştır.
Anahtar Kelimeler: Doğu - Batı, Hümanizm, İnsan Sevgisi, Protagoras, İbnü'l Arabi

Çankırı Karatekin Üniversity Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Humanism in East and West Human Love Overlaps and Dissociates	
Author	**:** Nergis Köse UZUN
Supervisor	**:** Prof. Dr. İlhan YILDIZ
Department	**:** Philosophy
Sub-field	**:** History of Turkish Islamic Thought
Date	**:** 10.07.2019

Humanism,has come from the Renaissance to the present day while keeping itself up to date. As a matter of fact, continuous articles, theses, books and scientific meetings about humanism continue to be held today. However, it is accepted that there is still a confusion about the humansim notion. This shows that humanism has not only a definition or a meaning. In fact this thesis aims to clarify its contradiction in terms and to make a new definion of the humanism notion., Although the name of the Notion was not obvious in the period before the arrival of humanism and in the earlier periods,its existence as meaning, its effect on subsequent periods, the restructuring and the parts where humanism united and separated with humanity and love of humanism in the East and West has been invastigated. For the purpose of the research, it is based on the parts where humanism is researched from its roots to its development, its historical development, togetherness examining with human love and what it means in essence, where it coincides or dissociates.

Keywords: East - West, Humanism, Human Love, Protagoras, İbnü'l Arabi

TABLO LİSTESİ

Tablo No **Sayfa**

Tablo 2.1: İnsanın varlık ve yokluk arasındaki mevcudiyeti……...….9

1. GİRİŞ

Batı Rönesans ile birlikte Hümanizm kavramı ile tanışmıştır. Sekülarizm, rasyonalizm, ateizm vb. gibi insan davranışlarını konu alan kavramların yanında hümanizm kavramı başlı başına insanı merkeze almaktadır. Bununla birlikte genel bir bakışla sosyolojiden psikolojiye geçiş olarak da nitelendirmek doğru olabilir. Sebebi, insanın tek başına kendi için çabalamaya gitmesidir. Bunu ise doğaüstü güçleri dışarıda bırakarak yapmasıdır.

Hümanizm kavramı Batı'da anlamı insancılık olarak doğmuş olan bir kavram olmasına rağmen hiçbir vakitte tek bir anlama sahip kalmamıştır. Batı'nın, bu kavrama Rönesans ile birlikte Kilise Çağının kapanıp modern çağın başlangıcı ile adım atmış olduğu bilinmesine ve bugün Doğu'da ve Batı'da Hümanizm hakkında birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen hümanizm incelikleri hakkında düşünce ve bilgi de çok az adım atılmış olduğu görülmektedir.

Çalışmanın asıl konusu hümanizm kavramı olduğundan bu kavramın nokta atışlarından bu kısmında bahsedecek, inceliklerine ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir. Batılılar orta çağı, karanlık ve kilisenin baskısı altında bir çağ olarak görmüşlerdir. O dönemde batıda Kiliseler yakılıp yıkılmış, düşünce sahibi olan kişiler Tanrı'ya karşı geldiği düşüncesi ile kilise tarafından engizisyon mahkemelerine çıkarılıp idam edilmişlerdir.17.yy'da bu sıkıntılı sürecin değişimi aydınlanma ile birlikte başlamış ve modernleşmenin ilk adımı atılmıştır. Rönesans'ın başlaması ile birlikte modern bilim ve modern insan yerli yerine oturmuştur.

Hümanizm, insanın savunuculuğunu yapmak üzere kavram olarak 18.yy'da ortaya çıkmıştır. Günümüzde hâlâ anlam kargaşası devam eden bu kavramın anlamı Batı'da doğa üstü güçleri dışarıda bırakarak insanı ön plâna çıkaran, insanı temel alan bir anlam ifade ederken, Doğu'da ise insanı anlama, insan sevgisi olarak insana ve insanlık adına olana (kadına, erkeğe, yaşlıya, çocuğa) verilen değer ve önem anlamında ele alınmaktadır. Bu tezde, hümanizmin kavram anlamı netleştirilmeye çalışılacak çünkü kavramın anlamının taşımış olduğu belirsizlik bireylerin farklı

bakış açısı ile yorumlama, savunma ya da eleştirisine sebep olmaktadır. Günümüzde hümanizm kavramı hakkında birçok makale, tez yazılıyor olmasına rağmen kavrama yaklaşım konusunda henüz bir netlik kazanılmamış olması, kimilerinin insancılık, kimilerinin ise insan sevgisi olarak yorumlamasına sebep olmaktadır. Tezin asıl hedefi ise hümanizm / insan sevgisinin doğuda ve batıda örtüştüğü ve ayrıştığı kısımları belirlemek olacaktır. Hümanizm nedir? Bir felsefi görüş müdür? Bir dünya görüşü müdür? Rönesans akıl çağıdır ve bu çağda rasyonaliteye sahip insanlar ön plândadır. Bu sebeple bu tez içerisinde kavramın tanımına netlik kazandırmaya çalışmak atılmış önemli bir adım olacaktır. Kanaatimizce bundan sonraki çalışmalara ışık tutacaktır.

Batı'da Hümanizm ve savunucuları hakkında yapılacak olan incelemeler aynı şekilde Doğu'da hümanizm / insan sevgisi ve savunanlar üzerinde yapılacak incelemeler doğrultusunda kavramın tanımı ve amacı belirlenmiş olacaktır. Tezde hümanizm ve insan sevgisinin örtüşen ve ayrışan kısımlarını belirledikten sonra son olarak her bir şeyi belirleme ve yaratma yetkisini kendinde bulan insan bilimi ve modernizmi kullanarak amacına ulaştığı fakat düşünce / farkındalık gücü ile nereye vardığı ya da hiçbir yere varamadığı Nietzsche' nin de dediği gibi Tanrıyı mı öldürdüğü yoksa kendi aklını mı öldürdüğü düşüncesinden yola çıkarak nefsâni istekler ve insan bedeni mi yoksa ruhâni istekler ve Cenab-ı Hakk'ın rızasını kazanıp ruhu aynı zamanda bedeni de huzura erdirmek mi doğru olacağı sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır.

2. BATI'DA HÜMANİZM KÖKLERİ ÜZERİNE İNCELEME

2.1. Hümanizmin Batı'da Ortaya Çıkışı

Kadim zamandan beri bilimin bir ayağı, işlenmeye ve değişime daima açık olmuştur. Hiçbir bilimsel çalışma kapalı bir şekilde gerçekleştirilmez. Eğer böyle bir şey yapılırsa bu ezoterizme (içrekçilik) gider ki, bunun bilim ile alâkası olmaz. Bu nedenle hümanizm de insanı bilim ile birlikte ele almak üzere, insan ile birlikte insanlık için var olmuştur ve zaman değiştikçe hümanizm de değişmiş ve farklı anlamlara bürünmüştür. Hümanizmde fikirler birbirini etkilemiş ve post hümanizm, anti hümanizm, liberal hümanizm, sosyalist hümanizm, trans hümanizm, teosentrik (tanrı merkezli) hümanizm gibi çeşitli hümanizm kavramları ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmada tek tek hümanizm çeşitlerini inceleyerek değil de, tüm bunların eklemlenmiş olduğu kavram kökü olan hümanizm kavramı ile çalışılacaktır.

Orta çağın sıkıntılı döneminden sonra Batı, hümanizmin ortaya çıkış ve gelişimini kendi için bir refah olarak algıladı. Gelişimini hızlıca devam ettirdi ve orta çağa ait kabul edilemeyen ne varsa ortadan kaldırdı. Batı'nın en önemli kaygısı geri kalmışlıktan kurtulmak ve ilerlemekti. Hümanizm, Garaudy' nin de bahsettiği üzere, onca sıkıntılı zamanın ardından, Batı için bir özlem ve kendine gelme süreciydi. "Başka bir büyüme modeline ve başka bir devrim modeline belirsiz ama gerçek bir özlemdi bu filizlenme. Tarih bir insanın, bir parti ya da kilisenin köklü bir değişimin gerisinde kalmasını asla bağışlamaz."[1]Aydınlanma ile birlikte başlayan bu filizlenme, modern çağ ile birlikte köklerini salmıştır. Orta çağdan sonra sürekli değişen ve gelişen Batı artık bilimin gücü ile ilerleyip Orta çağı yok sayacaktır.

> *"Rönesans'tan beri, bilim ve teknikler dinin yerine geçmişe benziyor. Çağdaşlarımızın pek çoğu ona tüm insan dileklerini bütünüyle karşılama, eski kutsal kitapların bildirdikleri felâketleri ortadan kaldırma gücü atfediyorlar: Bu bilim ve teknikler alnı terlemeden de insanoğlunun işini başarabilecek ve kadınları sancılar içinde çocuk doğurma zahmetinden kurtarabileceklerdir."*[2]

[1] Roger Garaudy, *Yaşayanlara Çağrı*, (Çev: Cemal Aydın – Nuri Aydoğmuş), Pınar Yayınları, Mayıs, İstanbul 1986, s.33.
[2] Garaudy, s. 48.

Bilim de gücü tamamen eline aldıktan sonra her bir şeyin tamamen insan ile üretilip çözülebileceğinin ve başka hiçbir iradeye gerek olmadığının savunmasını yapmaya başlayacaktır. "Bunlar bize Kâdir-i mutlak olmayı vadediyor: Marlowe'un Faust'u daha Rönesans'ın şafağında şunları telkin ediyordu: Ey insanoğlu. O güçlü beyninle bir tanrı, tüm unsurların mâliki ve Rabbi ol!"[3] Artık bütün mutlak güç insanın elinde olacaktır. Bundan sonra da diğer ülkelerin bunu kabul etmesi zor olmamıştır.

Bilimin getirdiği yenilikler ve topluma etkisi sayesinde kısa sürede farkındalık olarak ya da olmaksızın kabullenme gerçekleşmiştir. Bütün bunların sonucunda Tanrı dışarıda bırakılmış ve hümanizm doğmuştur. Din de Tanrı'nın bir emri olduğundan ve ikisi de ilişikli olduğu için dışarıda tutulmuştur. (Sekülarizm) "Hümanizma genel olarak dinsiz idi ve 15.yy'da etütlerin genişlemesi ile bu dinsizliği, günden güne daha da arttırıyordu."[4] Din ve Tanrı konusu başlı başına çok ayrıcalıklı ve önemlidir. Bu tezde asıl mesele, hümanizm olduğundan, bu konunun detayları üzerine durulmayacaktır. Hümanizm, sonu -izm ile biten diğer kavramlar ile akraba sayılır. Bu kavramlarda bir kaçı, hümanizme götüren yol ve örnek olması hasebiyle incelenecektir.

2.1.1. Ateizm (Tanrıtanımazlık)

Tüm tanrılara ve ruhsal varlıklara olan metafizik inançları reddeden ve var olan gerçekliği inanç yoluyla açıklamayı kabul etmeyen bir felsefi düşünce akımıdır.[5] Kısaca tanrıtanımazlık olarak bilinir. Bütün izm' ler proje kavramlardır ve bunların en başında ateizm gelmektedir. Ateizmi hepsinin kaynağı diğerleri ise, türevleri olarak isimlendirilebilir.

2.1.2. Determinizm (Belirlenimcilik)

Evrende gerçekleşen bütün olayların ya da bilimsel çerçevede incelenen bütün nesne ve olayların çok daha önceden, bir takım yasa ve güçler sayesinde belirlenerek zorunlu olarak meydana geldiklerini ileri süren düşünme öğretisi olarak tanımlanır.[6]

---

[3] Garaudy, s. 48.
[4] Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü II*, (Çev: Bekir Sıtkı Baykal), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s.688.
[5] Felsefe, http://www.felsefe.gen.tr, Erişim: 04 Mart 2018.
[6] Felsefe, http://www.felsefe.gen.tr, Erişim: 04 Mart 2018.

Belirli nedenlerin belirli sonuçlar doğurmasına güvenmek olarak açıklanır ama bu önermeye bu kadar güvenmemek gerekir.

> *Nietsche Tanrı öldü derken onun evrendeki etkisi son buldu, insan insanı yönetecek demek istemiştir. "Bohr'un savunduğu ve Heisenberg'in belirsizlik ilişkileriyle desteklenen baskın yorumuyla kuantum mekaniği, klasik determinizmin sorgulanmasına yol açar."*[7]

Determinizm, evreni anlamak için önemlidir fakat salt determinizm Allah inancına yer bırakmamaktadır.

2.1.3. Pozitivizm (Olguculuk)

Olgularla desteklenen ya da olgularla ilgili verilere dayanan bilginin tek sağlam bilgi türü olduğu görüşüdür.[8] Bilimsel bilginin sağlam ve gerçek bilgi olduğunu savunur.

> *"Buna göre insanın kaba tecrübe ve müşahade alanının dışında kalan, ölçülmesi mümkün olmayan, belirli sebepler ve sonuçlar zincirine bağlanmayan hiçbir gerçek yoktur. Bütün muammalar silinip süpürülmüştür. Aklın ışığı altında karanlıksız, esrarsız, meçhulsüz, çünkü prensipleri aydınlık, belli, açık bir evren içindeyiz. İlim ve akıl tabiatı son sırlarına kadar izah edecek, insan topluluklarına en doğru ve bahtiyar düzeni verecektir."*[9]

2.1.4. Feminizm

Hıristiyanlık dini var olduğundan beri, insana karşı olumsuz bir yaklaşım, kadına karşı yanlış bir algılama vardır. İnsan, Hz. Adem ve Havva'nın günahını dünyaya taşıdığı, bunun da Havva'nın yüzünden olduğu, Hz. Adem'i günah işlemeye mecbur ettiği düşünüldüğü için, kadın günahkârdır ve hiçbir hakka sahip değildir. Bu yüzden yeni doğan bebeklerin bu günahın bir parçası olduğunu düşünmüşler ve vaftiz etmişlerdir. Hümanizmden sonra kadınlar da, artık yaşamış oldukları sıkıntıları üzerinden atmak ve erkeklerle aynı haklara sahip olduğunu ifade etmek istemiş ve bu akımı başlatmışlardır. Feminizm; toplumsal ve siyasal haklar bakımından erkek ile eşit haklara sahip olduğunu göstermek üzere bir kadın hareketi olarak doğmuştur.[10]

---

[7] Christian Delacampagne, *20.Yüzyıl Felsefe Tarihi*, (Çev: Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016, s.5.
[8] Felsefe, http://www.felsefe.gen.tr, Erişim: 04 Mart 2018,.
[9] Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi,* Yağmur Yay., İstanbul, 1963, s.12.
[10] Felsefe, http://www.felsefe.gen.tr, Erişim: 05 Mart 2018.

2.1.5. Hümanizm (İnsancılık)

Rönesans ile birlikte artık ateizm, determinizm vs. ile tamamıyla insan-cı-lık diyerek, Tanrı'yı yok sayarak ilerlemek üzere yola çıkmış proje kavramlardandır ve ateizmin de üzerine oturmuş görünmektedir. Çünkü artık insandan zuhur etmiş bir Tanrı mevcuda gelmiştir. Nietzsche'nin üzerinde çok uzunca düşündükten sonra Tanrı'yı yok sayıp söylediği üzere;

> *"Başına ne geldi ki insan Tanrı'yı öldürebildi? […] Çünkü parçanın tümünde iki cümle italikle yazılmıştır. Birincisinde 'biz onu öldürdük' yani Tanrı'yı denir. İkinci tümcede 'bunu da bizzat onlar yaptı' dendiğini duyarız, yani, Tanrı'nın öldürülme eylemini insan yapmıştır."*[11]

Kastedilen mesele insan-cı-lık düşüncesi ile incelenmiştir. Yok etme eylemi, insanların çabaları neticesiyledir.

Gerçek mahiyeti ile düşünüldüğünde, hiçbir düşünürün belirli bir -izm' e tamamen bağlı kalmaması gerekmektedir. Çünkü izm'e bağlı kişiler, belirli bir perspektiften bakabildikleri için tamamıyla düşünür anlamı taşımazlar. Örneğin, feminist olabilirsin fakat feminist düşünürüm dediğin zaman buradaki önermen feminizm dışında başka hiçbir şey düşün(e)miyorum anlamına gelir. Sonuçta ideolojik bir durum ortaya çıkmış olur. Yukarıda ki bölümde, proje kavram olan öncelikli –izm kavramları soruşturulmuştur. Bunlara ek olarak, **rasyonalizm, agnostizm, materyalizm, endeterminizm, pragmatizm, teizm** gibi daha birçok –izm ile karşılaşmak muhtemeldir. Bu kavramlar bilinirse, savunanların neyi vurgulamak istediği de daha iyi bilinebilir ve Batı medeniyetini daha iyi anlaşılabilir.

2.1.6. Hümanizm Tanımı

Hümanizm insanın daha iyi nasıl yaşayabilir? Sorusu içinde icad edilmiş olan bir 18.yy kavramıdır. "Hümanist kelimesi 1539'da kullanılmıştır."[12] Orta çağın skolastik düşüncesinden ve kilisenin baskısından kurtulmak isteyip, akla, insana, düşünmeye yönelen Aydınlanma Çağında, temelleri atılmıştır. 18.yy Orta çağa ve kültürüne tam

[11] Martın Heidegger, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*, (Çev. Levent Özşar), Asa Kitabevi, Bursa 2001, s.55.
[12] Yümni Sezen, *Hümanizm ve Türkiye,* İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.23.

anlamıyla tutarlı bir başkaldırıdır. Çünkü insanlar, karanlık olarak yaşadığı ve adlandırdığı çağın içinde tam olarak ne olduğunu, nerede durduğunu bilememektedir. Batı'da İnsan, Tanrı'nın emirlerine uygun şekilde bir yaşam yerine, Kilisenin baskısının ağırlığı altında ve kendine karşı hiçbir sorgulama hakkı olmadığını kendinde görerek yaşamaktadır. Daha ziyade hak ettiği değeri görmemekte ve pasif olduğunu düşünmektedir. Hümanist çerçevede insan, varlığını en önemlisi de düşüncesini ve yapıp-edebilme gücünü ortaya çıkarmak istemiştir. Bu yüzden hümanizmin temel postülatı, insanı temel otorite yapmaktır. Hümanizm; doğa üstü güçlere başvurmadan insanın varlığının rasyonel olarak var olabileceğini savunan bir –izm'dir şeklinde de bir tanım getirmek, kavramın tanımı düşünüldüğünde çok da dışarda kalmayacaktır.

Kelime semantik olarak incelendiğinde ise; Batı' da, HUMANİTY (insaniyet) olarak kullanılmaktadır. Humanity, Türkçe'ye ise anlam olarak insaniyet şeklinde çevrilmiştir. Batı' da daha sonra –ism son ekini almış ve humanism (insan-cı-lık) olarak tanımlanmıştır. Yine Türkçe diline insancılık olarak çevrilmiştir. Fakat, Türkçe'ye insan sevgisi (human love) anlamında geçmiştir ve bugün çoğu kesim tarafından bu şekilde bilinir.

Hümanizm kavramı, Felsefe Terimleri Sözlüğünde şöyle tanımlanır: "İnsancılık; Alm. Humanismus, Fr. humanisme ,İng. Humanism, Lat. Humanus = insanca, insana özgü, insana ilişkin: İnsanlığa, insana yaraşır bir yaşam ve düşünmeye ulaşmak için çabalamak."[13] Bu tanımından daha ahlaki bir yaşam sürmek için çabalamak olarak anlaşılabilir.

Humanism ortaya çıktıktan sonra ilk olarak dil, edebiyat ve sanat alanında çalışmalar yapılmıştır. Davies'te bu sebeple şöyle bir tanımlama yapmıştır. "Hümanite, eski Yunan ve Latin Edebiyatı, tarihi ve bu dili konuşan insanların kültürünü içeren bir çalışma olarak tanımlanabilir."[14]

[13] Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* Pradigma Yayınları, İstanbul 2003.
[14] Tony Davies, *Hümanizm, Sitare Yayınları*, (Çev: Emir Bozkırlı), 2010, s. 17.

Rosi Braidotti'de, hümanizme farklı bir tanım getirir; "Hümanizm, kendi üzerine tefekkür eden aklın evrenselleştirici tekabül edecek şekilde belli bir Avrupa fikrini şekillendiren bir medeniyet modeline doğru tarihsel olarak evrilmiştir."[15] Braidotti'nin tanımında bahsi geçen yönelme ile, Medeniyet modelinin oluştuğu bir tanımlama getirmiş olduğu görülür.Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğündeki tanımlamasında ise hümanizmin köklerinin Protagoras' a kadar gittiğini gösterir.

> *"Hümanizm, insan varlığını en yüce değer olarak gören, insanın eylemlerinin ve ahlâkının doğaüstü alana başvurmadan ele alan bir akımdır. Kökleri 'insan herşeyin ölçüsüdür' diyen Protagoras'a kadar uzanan, özellikle Rönesans ve sonrası dönemde topluma, tarihe, kültüre dair açıklamalarda önceliği insana veren felsefi yapıdır."*[16]

Felsefe Sözlüğünde ki tanımına bakılırsa; "Hümanizm, insan varlığını en yüce değer olarak gören, insanın eylemlerinin ve ahlakının doğaüstü alana başvurmadan rasyonel ve doğal olabileceğini savunan, insan özgürlüğünü ön plana alan felsefi bir akımdır."[17] "Encyclopaedia Britanica, hümanizmi, 'insana, meleklerine, yaptığı işlere, isteklerine mutluluğa önem bakımından öncelik tanıyan görüş' olarak tanımlar."[18]

Daha sonraları ise trans hümanism (geçiş insanı), post hümanism (insan sonrası), anti hümanizm (hümanizm karşıtı) gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kısımda bahsedilen, hümanizm düşünce çeşitleri tamamen bilim ve teknoloji ile ilişki içerisindedir. İnsan ve insanın hak ettiği değeri görmesi ön planda değildir. Bu gözden kaçırılmaması gereken önem arz eden bir mevzudur.

Hümanizm;
- İnsancılık
- İnsan Sevgisi
- İnsana hak ettiği değeri verme
- İnsan Hakları
- İnsanı Anlama

[15] Rossi Braidotti, *İnsan Sonrası*, (Çev: Öznur Karakaş), Kolektif Kitap, 2014 s. 23-24.
[16] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* Paradigma Yay., İstanbul 1999, s.431-32.
[17] Cevizci, s.431-32.
[18] Sezen, s.28, Bkz. *Humanism, Encyclopaedia Britannica*, XI, 876.

Günümüzde Doğu ve Batı'da yukarıda kavrama karşılık olarak verilmiş olan anlamlarla kullanılmaktadır. Fakat bu araştırma çerçevesinde özünde nasıl bir karşılığa sahip olduğu üzerinde de durulacaktır.

Hümanizm denildiğinde gerçekten insancılık, insana verilen değer mi anlaşılmalıdır? Bu hep hafızalarda canlı bir sorudur. Konu hümanizm olan araştırmalarda düşünceler hep bir insancılık yönündedir. Peki, ne ifade ediyor bu insancılık? Bir kavramın hakiki anlamını bilmek için öncelikle kavramın ne olmadığını bilmek gerekir. Bu yüzden ilk sorulması gereken soru; Hümanizm ne değildir? Olmalıdır. Bu soruyu temel alarak incelemeye geçilmelidir.

Tablo 2.1. İnsanın varlık ve yokluk arasındaki mevcudiyeti

Human-ism Hüman-izm		
Varlık	İnsan	Yokluk

Hümanizm insan olarak insanı var-etmek değildir. Var olmak kelimesinin kökü:. Var-ol-mak demek; var ve olmak şeklinde ele alınırsa, öncelikle var: bir şeyin (ör; her şey) olması yani mevcud olması demektir. Ol-mak (mevcuda gelmek) ise yapıp etmek, var etmektir. (ör; bir elmayı var etmek için elma ağacı dikmek, elmayı mevcuda getirir).

Bir varolan olarak insan incelendiğinde; eşref-i mahlukat olan insan yoktu, bir varlık olarak var edildi (var olması mümkün olan) yani mevcuda geldi. Burada ki incelik belirtilecek olursa; insan var edildi (dünyaya gönderildi) dünya için yaratıldı aynı zamanda dünya denilen mekân da insan için var edildi. İnsan, (yok olması mümkün olan) ve mevcuda verilecek en güzel örneklerden biride olabilir. Çünkü bu dünya yok olması mümkün olan bir mekândır.

Hümanizmin savunduğu üzere Tanrı yok ise insanı kim var etti? Dünyada mevcud kıldı? İnsan mıdır insanı var eden? Üçüncü soru insan aklına, insan da insanı var eder

şeklinde cevap getirebilir, bu soruya cevap olabilir fakat eksik olur. (Tıpkı insanın eksik bir varlık olması gibi…) Bu sorunun cevabı Cenab-ı Hakk insanı yoktan var etti ve ona kendinden bir ruh, irade verdi ve insandan bir insan ortaya çıktı şeklindedir.

Varlığa gelen insan nakış gibi işlenmediği, yetiştirilmediği vakit ne olur? Bu soruya şöyle cevap verilebilir; ortaya işlenmemiş, incelenmemiş, dokunulmamış bir yığın kalır. Fakat insanlar hayvanlar gibi başı boş varlıklar değillerdir. İnsan denilen mevcudadın bu durumda kendine bir örnek alması gerekir. Çünkü insan, kendini bulmalı, bilmeli ve nakış gibi dokumalıdır. Bunu da ruhu ile yapabilir.

Batı'da insan kendisine bir örnek, bir dayanak olmaksızın kendini ıspatlama ve aşma isteği vardır. İleride hümanizmin öncü kişiliklerinden biri olan Petrarca'nın hümanizmi incelendiğinde, bu konuda daha net bir yaklaşıma örnek olacaktır. Hümanizm din değildir. Hümanizm demokrasi değildir. Hümanizm insan hakları değildir çünkü hümanizmde gelişen bir bireysellik ve bencillik hakimdir. Hümanizm bahsettiği gibi doğayı savunmaz doğadaki varlıklardan ilham almaz çünkü doğa tanrının eseridir ve hümanizm bunu kabul etmez. Hümanizm insanın ruh ve beden bütünlüğünü bozmuştur. İnsanı her ne kadar dünya içerisinde ruh, zihin ve beden bütünü olarak ele alınıyorsa da insan bedeni bu dünyaya aittir fakat insan ruhu öte âleme aittir. Bu yüzden insan ruhuna dünya içindeki maddi olan her bir şeyde kendini güven içerisinde hissetmeyebilir bu durum gerçekleşmesi insan için çok doğaldır.

İnsandaki ruh, dünya âlemine diğer âlemden bir parça getirmiştir bu yüzden oradan bir parçada bütünlük bulabilir. O da Cenab-ı Hakk'tır. Görüldüğü üzere Humanism kavramının tanımı ile gerçeği birbiriyle örtüşmemektedir. İnsanın değeri amaç olarak görünse de bugün insanın değersizliği açıkça görülmektedir. İnsanın inancı yok edilmiştir.

Her dönemde ruh farklı inanç hallerine bürünmüştür. "Yunan'da tabiat hiyerarşisinin, nizamın aklın mutlak hakimiyetine inanç, Roma'da imparatorluğun kanunlarına inanç, Orta çağ Avrupa'sında azizlik ve şövalyelik inancı, romantik ruhun

karakteristik özellikleridir."[19] Oysa ki inancın gideceği yer belli ve O'nun tarafından insana verilen değer ortadadır. Elzem olan bunun devamını sağlamaktır.

2.1.6.1. Nasıl bir Hümanizm?

Hümanizm hakkında birçok tanımlama yapılmıştır ancak bu tez içinde en temel tanımlar konu edilmiştir. İnsan-cı-lık kavramı ile anlaşılması gereken dışında çeşitli tanımlar çıkarılıp yaygınlaşmıştır. Kavram daha sonra yapı söküme uğramıştır. Bu yüzden bu kısımda nasıl bir hümanizm olduğuna değinilecektir.

İnsanların içinde şüphe melekesi var olduğundan hümanizm kavramı da insanda daha kolay yer edinmiştir. Sofistler' de de şüphe ile başlamış olduğu ayrıca incelenecektir. İzafilikten çıkan görüş ayrılıklarına varan sonuçlar ile beslenmiştir. Bunların yanında din üzerinde olan fikirler, farklı dünya tasavvurları, evrensel olma düşünceleri de büyük önem arz eder. Hümanizm, kimileri için Antikçağda Sofistlerin düşünceleri olan daha iyi bir yaşam, kimileri için yine Sofistlerin düşüncesinin devamı olan daha iyi yaşamı temellendirme için dilde, sanatta yapılmaya başlanmış olan çalışmalar olarak görülmektedir.

Sofistler ile başlayan hareket daha iyi bir yaşam üzerine olan uğraşı ve bunun retorik ile yapılacağının düşünülmesidir. Hümanizm hareketi ile bilimde yapılacak hedefler ve insanı hiçbir zorluğa maruz bırakmama ve Tanrı dahil kimseye muhtaç olmama söz konusudur.

Hümanizmin Batıda anlamı ile farklı ülkelerde ki tanımları ve anlamları aynı değildir. Zaman geçtikçe farklı anlamlar yüklenilmiştir. Sözgelimi, Almanlarda rûhi ve fikri değişiklikler olarak ele alınırken, İslâm dünyasına geldiğinde insan sevgisi, insanı anlama, olan anlamlar taşımaktadır. Batı'da ise doğa üstü güçlere taarruz vardır. Bir örnek ile ele alınacak olursa, modernite kavramı iyi bir şeye, yeniliklere, gelişmelere atıfta bulunuyormuş gibi görünür fakat arkasında ateizm yatar.

[19] Sezen, s.65, Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Humanisme Des Cultures*, s.102.

Orta Çağdaki baskıdan kurtulma düşüncesi ile ortaya çıkan aydınlanma hareketi ve Rönesans ile hümanizm kurtuluşu gerçekleştirmek istemiş, sonra insanlığın yani tüm evrenin özgürleşmesi için çabalamıştır. Söz konusu özgürleşme, ateizme merdiven dayamıştır. Hümanizm sonraları tüm insanlığı emperyal gücün etkisi altına almak istemiştir. Böyle bir evrensellik ve özgürleşme tasavvurunun altında, tanrılaşma ve hakim olma arzusu bulunmaktadır.

Batı; Hint Düşüncesinden insanı anlama, İslâm Düşüncesinden insan hakları, insan sevgisi gibi insanın daha doğru ve iyi bir yaşam sürmesi üzerine geliştirilmiş olan kavramları almış ve bütün bunları birleştirip ortaya bir bütün, bir insan-cı-lık fikri koyuvermiştir.

Hepsinin özü insandır ve hepsinde insan için iyi olanın yapılması istenci mevcuttur. Bütün hepsinin bileşimi olan Rönesans ile gelen insancılık, sonra tüm yetki elinde olan her şeyi yöneten insan doğurmuştur. Tüm gücü elinde olan insan, bilimde ilerlemiştir. Sona gelindiğinde ise insan haklarından bahseden ve savunucuları olanlar, bilimin insanın sonunu getirmesinden korkar olmuşlardır. "İnsan Hakları savunucuları, genetik mühendisliğinin insanları köle olarak kullanacak süper insanlar yaratmasından korkuyorlar." [20] Zaman içerisinde fikirlerini açıkça dillendirmişlerdir.

2.1.7. Hümanizm Kökleri: Antik Çağ, Protagoras (MÖ 486-411)

Protagoras bir sofisttir. Sophistes yunanca bir kelimedir. Bilen, bilgili kişi anlamına gelir. Duyularımız ve (doxa) sanılarımız sayesinde bilebiliriz şeklinde düşünmüşlerdir.

Sofistler her şeyden şüphe ederler. "Felsefenin doğa konusunu bırakıp insan ile ilgili sorunlara yönelmesinde Sofistlerin eleştirmelerinin de büyük yeri olmuştur."[21] Sofistler, öğrenmeyi, bilmeyi ve bildiklerini bir kenarda tutmayarak hayat içerisinde uygulamayı ve iyi bireyler yetiştirmenin prensibi olarak değerlendirmişlerdir. Buradan anlaşıldığı üzere doğa felsefesi ile ilgilenmeyip insan için daha iyi bir

[20] Yuval Noah Harrari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, (Çev: Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul 2016, s.392.
[21] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1980, s.12.

yaşam gerçekleştirme üzerine odaklanmışlardır. Protagoras, doğa felsefesi yerine duyuları ön plana almıştır.

İyi yaşamın gerçekleşmesinin ilk yolu da rhetorik (söz söyleme sanatı) ile olmaktadır. Rhetorik sözleri sanat ile aktarmaktan ziyade iyi bir dil ile gerçekleşmektedir. "İnsan konusundaki çalışmalar ilk olarak dilde başlamıştır."[22] Çünkü insan için dil, kendini ifade edebilme açısından ön planda yer alır. Dil ile ifade edilen sözcükler doğru bir şekilde aktarılabildiği ölçüde iyi erdemli bir insan ortaya çıkacaktır ve daha iyi bir yurttaş yetişecektir. "Bundan önceki felsefe objeye dış dünyaya çevrilmişti; başlıca doğa bilgisinin kavramları kurmağa çalışmıştı. Sofistler süjeye iç deneye yönelmekle, kendilerinden önceki felsefenin tek yanlılığını gidermiş oldular."[23] İyi bir yurttaş yetiştirmek düşüncesi ile doğanın nasıl varolduğunu düşünmekten ziyâde insanın kendi gelişimi üzerine düşünülmeye geçilmiştir.

Protagoras'ın insan herşeyin ölçüsüdür savıyla birlikte insanı ön plâna almış olduğu gibi duyularla hareket ederek insanı bilme sürecine davet etmiştir. Bu yüzden hümanizmin, kökleri 'insan her şeyin ölçüsüdür' diyen Protagoras' a kadar uzanan felsefi yapı olduğuna dair çokça düşünceler bulunmaktadır.

Protagoras insan her şeyin ölçüsüdür, var olanların [öyle] olduklarının, var olmayanların [öyle] olmadıklarının önermesiyle her tek kişinin bir şeyin ölçüsü olduğunu söylemek istemiştir. Açıkça üzerinde durulan mevzu, bu ölçü bana nasıl görünüyorsa öyledir ya da bir başkasına nasıl görünüyorsa öyledir olarak söylenilemeyendir. Çünkü bu önerme ile etik olanın önermesi ifade edilmiştir. Örneğin, bir nesne aynı anda hem sıcak hem soğuk görünebilir. Bu önerme, herkesin kendisinin kurduğu duyumsamalar kendisine doğrudur diyerek çürütülebilir. Bu Protagoras'a göre böyledir. Bu durumda herhangi bir kişi bu önermeyi söylediğinde Protagoras gibi yetkin olmuş olur. Bir başka önerme söyler bu önerme doğru olur ve böyle devam eder.

[22] Gökberk, s.44.
[23] Gökberk, s.44.

Bu problem, insan olarak insan hangi türden var olanların ölçütü olabilir? Sorusu olarak karşı karşıya kalınır. Her tek kişi kendi eylem ve ilkelerinin ölçüsüdür, duyumsanan nesnelerin ölçüsü değildir. Belli bir anlamda birkaç erdemi içinde barındıran kişi, tek tek kişiye değil erdemli kişiye nasıl görünüyorsa öyledir. Önermenin incelenmesinin sebebi şudur, insan her şeyin ilkesi olacaksa bunu ahlaki erdemlere sahip olan insan olmakla yapacaktır.

Platon Protagoras diyaloğunda,

> *"İnsan tanrısal payını alınca önce tanrılarla aralarındaki yakınlık yüzünden bütün hayvanlar arasında tanrının varlığına inanan tek tür olduğu tanrılara heykeller dikti; sonra çok geçmeden elindeki bilim sayesinde konuşmayı ve eşyaya ad takmayı başardı."*[24]

Platon, önce insanın inanışını, sonra ise unutuşunu ele almıştır. Şu halde Hümanizm "insanın insanca (humanus) olmasına ve insanca olmanın dışında bir şey, "gayri insani", yani özünün dışında, olmamasına ihtimam göstermek ve bunu düşünmek demektir. Dolayısıyla "humanitas" böyle bir düşüncenin kaygısı olarak kalır. Fakat insanın insanlığı neye istinat eder?[25] Sorusu, bugün canlı bir şekilde hafızalara yerleşir.

2.1.8. Aristoteles (MÖ 384-322), Epikuros (MÖ 341-270)

M.Ö. Protagoras'ın düşüncesinde hümanizm mevcut olduğu gibi, Antik çağ döneminde de kavramın adı ortada yoktur fakat düşünce olarak hümanizm mevcuttur. Arka planı, Sofistlerden sonra Hristiyanlığa ve Aristoteles'e (MÖ 384-322) dayanır. Aristoteles, doğa üstü güçleri dışarda bırakarak fizik ile ilgilenmiştir. Bu yüzden antikçağ için fizik çağıdır diyebiliriz.

İlk olarak bilimsel bilgiye götürecek olan çalışmalar yapmıştır. Organon eserinin adı alet anlamına gelir. Platon'un öğretisinde idealar dünyası hakikati temsil eder, yani gerçek dünyadır. İçinde bulunduğumuz dünya ise sürekli bir değişim içinde olan her

[24] Platon, *Protagoras Diyaloğu,*(Çev:Nurettin Şazi Kösemihal), Expres Basımevi, İstanbul 1940, s.322 a-b
[25] Heidegger, Sartre, Eliot, Babbit, *Hümanizmin Özü,* (Çev: Ahmet Aydoğan), İz Yay. İstanbul 2002, s.16

şeyin mevcuda gelip yok olduğu dünyadır. Aristoteles bunu kabul etmez onun için idealar dünyası da içinde bulunduğumuz dünyadır. "Aristoteles için ise idealar dünyası duyu dünyasının içindedir."[26]

Aristoteles varlığın en üst bölümüne ruhu yerleştirmiştir. Fakat çalışmalarında doğa üstü güçleri dışarıda bırakmış ve doğa ile ilgilenmiştir. Aristoteles'in bilim ilgisinde materyalist düşünce hakimdir.

Epikuros (MÖ 341-270)

Epikuros için temel gaye bireyin mutluluğudur ve bireyi mutluluğa götürecek olan şeyin ne olduğunu bulmak kanısındadır. Bu yüzden salt teori ile uğraşır ve bunun içine fizik de girmektedir. Ona göre Tanrılar dünya ile ilgilenmezler. Çünkü mutludurlar bunun için dünya ile ilgilenmeleri bahsedilen mutluluk ile bağdaşmaz. Bu yüzden fizikle ilgilenirken de materyalist düşünce hakimdir.

Ona göre, İnsan doğası itibariyle toplumsal varlık değildir fakat toplum insanların bir arada yaşaması için kendilerine gerekli olacağını düşünmelerinden meydana gelmiştir. Bu bağlamda dostluk önemli bir kavramdır.

> *"Antik Yunan'ın materyalist ve tanrıtanımaz düşünürü Epikuros (M.Ö 341-270), bilginin amacının insanı bilgisizlikten ve kör inançlardan, özellikle de Tanrı ve ölüm korkusundan kurtarmak olduğunu ve bu kurtuluş gerçekleşmedikçe insanların asla mutlu olamayacaklarını ileri sürüyordu. O, ölüm varken biz yokuz, biz varken ölüm yoktur, onunla hiçbir zaman karşılaşmayacağız ki niçin ondan korkalım? demektedir."*[27]

Rönesans zamanında, Aristoteles'in skolastik düşünce ile içi içe olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden kuracak oldukları akıl temelli dünya içerisinde Hristiyan dogmalarını temellendiren Aristoteles'e karşı çıkmışlardır. Sonra da Rönesans döneminde, Aristoteles'in düşüncelerinden uygun olanları almış ve uygulamışlardır.

[26] Gökberk, s.78.
[27] Korhan Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri,* Doğubatı Yayınları, Ankara 2016, s.138.

Orta çağda kilise, yıkılan Antikçağ kültürünün kendine uygun kısımlarını devam ettirmiş hümanistler de Orta çağ kültüründen uygun olanları almış, yeniden düzenlemiştir. Bunların içinde Aristoteles düşüncesini skolastizimden arındırma çabası da vardır. Bu akıştan anlaşıldığı üzere, hümanistik çizginin şekillendiğini görülür.

2.1.9. Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43)

Hümanistler, hümanizmanın başladığı dönemde dilin insanın kendisini geliştirmesinde çok etkili olduğunu düşündükleri için latinceye ve latince yazılan şiirlere çok önem vermişlerdir. Bu başlangıcı yapan Cicero onlar için çok büyük bir gururu temsil eder.

Hümanizm ilk olarak dil ve edebiyatta gelişme gösterdiği ve Cicero' da bu alanda mektup ve diğer türleri yazdığından dolayı onun bu yazıları örnek alınmıştır. Bu konuda Cicero'nun önüne kimse geçememiştir. Burckhardt eserinde Cicero'nun öncüllüğünü şöyle aktarır; "o ölümsüz neredeyse semâvi Cicero devri"[28] O, Cicero ve çağdaşlarında Lâtinceciliğin ta kendisini görmektedir. "14.asıdan beri Cicero, umumiyetle nesirin en saf kaynağı olarak kabul edilmiş bulunuyordu."[29] Cicero sanat eserlerinde hümanizmin etkilerini yansıttığından ve sanat hümanizmin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduğundan dolayı Batı için önemi haiz bir kişiliktir.

2.1.10. Orta Çağ; Augustinus (MS 354-430), Anselmus (MS 1033-1109)

Rönesansı iyi bir şekilde anlayabilmenin yolu Orta Çağı anlayabilmekten geçer. Her bir çağın temelleri bir önceki çağda atılmış olduğundan Antik Çağ sonrası Orta Çağdaki gelişimi incelemek gereklidir. Orta Çağın kendine özgü ayrımları kavranabilirse Rönesansa geçiş ve hümanizm kavramının doğuşu daha iyi anlaşılabilir.

[28] Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, (Çev: Bekir Sıtkı Baykal), Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s.34.
[29] Burckhardt, s.344.

Bilim, Orta Çağda, Batı'da sekmeye uğramıştır ve İslâm düşünürleri Antik Çağ mirasına sahip çıkmıştır. Batı Roma Kavimler Göçünün etkisi altında ezildiği için yok olmakla yüz yüze kalmıştır. Antik Çağı bütün bu yıkılmaya yüz tutmuş kültürü ile birlikte kol kanat altına alan kilise olmuştur fakat Antik Çağ yıkımından geriye kalan kültür birikiminden kilise için uygun olanlar devam ettirilmiş olamayanlar ise sonsuza denk yakılıp yıkılmış yok edilmiştir. Böyle bir yıkım ve tahribat söz konusu olduğu için gençler bilgisiz ve cahil kalmaya yüz tutmuştur. Kilise gençlere sahip çıkmıştır. "Kilisenin aracılığıyla eski dünyanın okuluna gidip onun kültür değerlerini yavaş yavaş benimseyerek yetişmişlerdir."[30] Bu eğitimden geçen cahil kesim daha sonra yetkinliğe erecek ve yeterli olgunluk sağlandığında Rönesansın temellerini atacak ve olgunluk dönemi olan Rönesans gerçekleşmiş olacaktır.

> *"Rönesans döneminde ise İslâm düşünürlerinin zamanında Arapçaya çevirmiş oldukları Aristoteles'in ve Platon'un eserleri ve daha başka eserler doğru olmadığı düşünülerek tekrar Arapça'dan Yunanca'ya şerh edeceklerdir. "Kimi felsefe tarihçilerine göre orta çağ tanrıbilimin hizmetçisi durumundadır"*[31]

Orta Çağda hiçbir ilerleyiş ve bilgi birikimi olmayışından yakınan insanlar için Rönesans, Orta Çağ gibi bir devrin kapanışıyla oldukça parlak geleceğe açılan bir çağ olacaktır. "Orta Çağda tek tek uluslar, evrensel Orta Çağ devletinin birer üyesi idiler; bunların kendilerine göre bir dünya görüşleri olmadığı için ne gelişmiş kültürleri, ne gelişmiş bir dilleri, ne de pek belirmiş bir sanatları vardı."[32] Doğunun bitişini Batı Orta Çağın son dönemlerinde belirlemiştir.

Augustinus, Tanrı ve ruh konularında araştırmalar yapmıştır. Mühüm olan Tanrıyı ve ruhu bilmektir her ikisi de onun için çok değerlidir fakat aşağıda belirtilmiş olan bir anlayışa sahiptir.

> *"Tanrı evreni özgür istenciyle yaratmıştır; insanı da özgür olarak yaratmıştır. Ama, ilk insan olan Adem bu özgürlüğü ile günah işlemiştir: Yalnız iştihaları yüzünden değil, Şeytan gibi, kibri yüzünden de.*

[30] Gökberk, s.146
[31] Saffet Babür, Betül Çotuksöken, *Ortaçağda Felsefe,* Bilgesu Yayınları, Ankara 2011, s.14.
[32] Gökberk, s.190.

Bununla da insan Tanrıdan kopmuş, düşmüştür. Bu düşme ile de, günah ortaya çıkmış ve Adem'in soyundan gelen bütün insanlara bu ilk günah bir katılım olarak geçmiştir."[33]

Anselmus(MS1033-1109)

Anselmus için kuşku yersizdir. O tanrının varolduğunu düşünmektedir, fakat bunu rasyonalist bir tutum içerisinde açıklamaktadır. Bu rasyonalist tavrı, onun anlamak için inanıyorum görüşünü tasdik etmektedir. Anselmus'a göre tanrının varlığının belirlenimi;

"Kavramına, tanımına göre Tanrı <<en yetkin varlık>>tır. (Ens perfecttissimum) İmdi Tanrının varolmadığını düşünürsek, Tanrı en yetkin varlık olmaz artık. Çünkü <<bir şey>>, yani varolmak niteliği, yüklemi (praedicatum) eksilmiştir kendisinden. Bununla da eksik bir varlık olmuştur Tanrı; da tanımı ile çelişik. Öyle ise ,<<en yetkin varlık>> olan Tanrı'nın varolması da gerekir.[34]

Paragraf içinde geçen bütünlük tasviri ile tamamlanmaktadır. Onun bütünlüğü ile yetkin olması paralellik içindedir. Eksiklik durumunda yetkinliğini kaybeder ve bütünden parça eksilir. Anselmus'un görüşü insanın Tanrı ile bütünlüğü çerçevesinde yetkin olacağı düşüncesi ile örtüşür.

2.1.11. Petrarca (1304-1374)

İtalya'da hümanizmin babası Petrarca olarak bilinir. (1304-1374)[35] Petrarca'nın yanında ilk zamanlarda hümanizmayı destekleyen çok kişi olmuştur. 15.yy'dan başlayarak bazılarının şu kişiler olduğu bilinir. Niccoli, Manetti, Napoli Hükümdarı Alfonso, Urbino Hükümdarı Federico, Sforza'lar ve Este'ler, Sigismondo Malatesta, Russell, Whitehead, James ve Marksistler… Bu kadar destekçisi olmasının sebeplerinden biri de, " Symonds, İtalyan âlim ve şair Petrarca'yı (Petrach) keşfedilmemiş ruhsal yarım kürenin Kolomb'u modern kültürün kâşifi olarak tanımlamış."[36] Olmasıdır.

[33] Gökberk, s.155.
[34] Gökberk, s.162.
[35] Lewis W. Spitz, *Humanism, Encyclopaedia of Religion,* VI, 512.
[36] Davies, s. 75.

Petrarca antik çağa aşırı ilgi duymuş biridir. Bu ilgisinin önde gelen sebebi, kendi kimliğini bulmak istemesinde yatar. Aslında, Petrarca özünü aramaktadır. Bunun için öncelikle Yunan felsefi eserlerini ve filozoflarını inceler. Onun yapmak istediği şey kimliğini bularak nasıl daha iyi bir yaşam sürdürülebileceğini bulmaktır. Ondaki de, tıpkı Sofistlerdeki iyi bir yaşam için düşünce arayışına girmek gibidir.

Toplum içerisinde ahlaki kurallara uygun bir şekilde nasıl yaşanılır? İnsan kendisi ile birlikte nasıl daha sahici ve mutluluk içerisinde, bir yaşam sürer? Gibi sorulara cevap aramak üzerinde odaklanmıştır.

Yapılan araştırmada, onun asıl amacının antik yunan tarihini incelemek değil, antik yunan içerisinde insanın nasıl doğru bir şekilde yaşam sürmesi ve insanın ahlaki yönünü bulmak için çabalayışını araştırmak olduğu görülmektedir. Kafasında bulunan sorulara cevap aramayı gerçekleştirirken geri dönüp baktığı ilk yer, kendi ataları yani Eski Grek Çağ olmuştur. Ona göre yaşamak incelikli bir iştir. Yaşamanın bir disiplini, düzeni olmalıdır. İnsan, dünya içerisinde belirli bir düzen içerisinde ahlaki kurallar çerçevesinde yaşamını sürdürmeli ve yaşamını tamamlamaya doğru ilerlerken aynı zamanda da kendinden bir eser yarattığını düşünmelidir.

Petrarca, Stoa Felsefesini (insanın hiçbir ayrım gözetmeden mutluluğu elde etmek için çabalamasını) kendine örnek olarak almıştır. Düz yazıyı ise Cicero'nun yazı stiline göre düzenlemiştir. Yazı mevzusu dikkate alınırsa, Cicero'dan etkilenimi kendini gösterir.

Petrarca'dan sonra hümanizmin gelişmesini destekleyenler olmuştur. "Yine İtalya'da ilklerden Bocaccio'nun 'Homeros'un inceleme kürsüsünün açılması için yaptığı çalışmaların hümanizmin doğmasına ve gelişmesine katkısı olmuştur."[37] Bu çalışmalar hümanizm kavramının gelişiminin sürekli akış içinde olduğunun ifadesidir.

[37] Sezen, s.59, Bkz., Muzaffer Tufay, *Voltaire'nin Kandid'i; Bulgaristan Soykırımı ve İnsan Hakları,* Erol Güngör için, s.37.

2.1.12. Aydınlanma ve Rönesans; Descartes (1596 - 1650),

Kant (1724 - 1804), Schopenhauer (1788 - 1860), Sartre (1905 - 1980)

18.yy Batı'nın akıl çağıdır. Antik Çağ ile başlayıp devam eden bütün değişim ve dönüşümlerden sonra akıl çağını yerli yerine oturtma çalışmaları hızlanmıştır.

17.yy'da hemen hemen bütün filozoflar ve felsefeciler düşüncede birbiri ile çarpışmaktadır. 18.yy'da kilise ile mücadele ederken İbn Rüşd' den ilham almışlar fakat İslam düşünürlerinden ilham aldık şeklinde söyleyememişlerdir. Bu çağda bağnazlık ve otorite yıkılarak, inanç ve düşünce özgürlüğü ön plânda yer almıştır. İrade yeni çağın en temel değişimidir. Aydınlanmanın mottosu özgür iradedir. "İnsan doğası' na (natura humane) ve 'ahlaki bilinç'e (conscience morale) dayanmak, çağımızdaki ateist Batı hümanizminin değişmez esasıdır."[38] Artık insan üstün konuma geçmiş olacaktır. Bu yüzden Yeni Çağ için tercih çağıdır diye söylemek mümkün olabilir.

İnsan, sadece Rönesansta değil, dünyaya geldiğinden beri daha iyi bir yaşam sürmek üzere, sürekli bir arayış içerisindedir. Kendisinin nerede olduğu, niçin dünyada olduğu gibi sorulara cevap veremeyişinin sancılarını çekmektedir. Bu soruların köklerinin Sofistler ile birlikte başlamış olduğu daha önce izah edilmiştir. İnsanda varoluş sancısı vardır. "Varoluşçuluğa göre insan, kendini arayan, evrendeki yerini bulmaya çalışan, geleceğinden kuşku duyarak bunalıma sürüklenen bir varlıktır."[39] İnsan, kendince nerede olduğunu ve nereye doğru yol aldığını bilmek ister bu yüzden bir arayışa girer.

Bu arayış sonucunda; Rönesans ile birlikte insan, bir yenilik değil, aslında bir patlama yaşadı ve her şeyin yönetimini eline aldı. "Üstün insanın doğuşu, Nietzsche'ye göre Tanrı'nın ölmesinin sebebiydi."[40] Nietzsche'ye göre, üstün insan, irade gücünü kullanan bireyde tezahür etmiştir.

---

[38] Ali Şeriati, *İnsan,* (Çev: Şamil Öcal), Fecr Yayınevi, Ankara 2003, s. 40.
[39] Nejat Bozkurt, *Eleştiri ve Aydınlanma,* Say Yay., İstanbul 1994, s. 275.
[40] Sezen, s.109, Bkz., Etienne, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 11.

> *"Nietzsche'nin Tanrı öldü sloganı, bir filozofun rastgele bir tefekkür neticesi ortaya atılmış değildi. Belli bir düşünce tarihinin sonucu, son noktasıydı. Batı'daki düşünce bu noktaya gelmek üzere yola çıkmış gibiydi. Bazılarına göre mesele, dinlerin ve inanç dünyalarının mücadelesiydi."*[41]

Onun için, Tanrı'nın ölmesi, ödenmesi gereken bir bedeldi. "Yeryüzünde bir ideali gerçekleştirirken, bir bedel ödememiz gerekirdi ki bu bedel, tanrıyı kurban etmektir. Bir tapınak kurulacaksa, bir tapınak yıkılmalıdır".[42] Ödenen bedelin sonunda Tanrı artık yok olmuştur ve yerine bir yönetici geçmelidir bu da Tanrıyı temsil eden insandır.

"Tanrıyı öldürdüğümüz harekete lâyık olmak için, kendimiz Tanrı olmak zorundayız."[43] İnsan Tanrının yerini aldıktan sonra her şeyin yönetimini eline aldı. Rönesans her şeyde aklı ön plana alıyor, akıl dışı hiçbir şeye yer bırakmıyordu.

Descartes (1596-1650) gibi filozoflarsa, 'insan aklının doğası gereği yanılmadığına inanıyordu; yanılmayan bir aklın mantığa ihtiyacı olamazdı."[44] Fakat bu doğa nereden gelmektedir? Tanrı insan aklının yaratıcısıdır. İnsana akletmesini buyurmuştur insan akletmeyi mantığını kullanarak yapabilmektedir. Ancak akılla hareket ettiğinde kalptekini bulabilir.

Oysa ki Descartes'e göre, insan aklına güvenerek her şeyi yönetebilir ve Tanrıya ihtiyaç hissetmez, Tanrı doğayı yaratmış ve bırakmıştır. İnsan doğa üzerinde her şeyi yönetebilir savının destekçisidir. "Descartes bize <<bizi tabiatın efendileri ve sahipleri kılacak bir bilimin>> müjdesini veriyordu." [45]

Kant'ın (1724-1804) düşüncesinde, insan merkeziyetçilik ön plandadır. Her insan dünyada kendi hayatını kendisini yaratır bu yüzden ona göre insan merkezcilik ayrı bir yerde durur.

---

[41] Sezen, s.135, Bkz. M. Akif İnan, *Din ve Uygarlık,*31-32,48-49
[42] Sezen, s.110, Bkz., Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne,* s. 90.
[43] Sezen, s. 110, Bkz. Friedric Nietzsche, The Joyful Wisdom'dan naklen Roger Lincoln Shinn, *Egzistansiyalizmin Durumu,* s. 45.
[44] Sadık Türker, "Hümanizm Hakkında Şüpheci Soruşturmalar", *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi,* 9, (Ekim 2017), s. 7.
[45] Garaudy, s. 48.

Kant; teorik ve pratik olarak yaptığı ayrımla, sadece iki temelde inceleyebilmek açısından bir farkındalık yaratmıştır. Aklı ilk planda tutması ise insanı merkeze almış olmasının göstergesidir.

> *"İlimle dogmatik alanı ayırdığı, dogmatik alana ait kilisenin kesin bilgisine bir manada karşı çıktığı ve daha önemlisi insanı, Protagoras' tan farklı olsa da ölçü yaptığı ve insan merkezliğe hizmet ettiği için, hümanizme dayanak yapılacak boyutlara sahip olmuştur."*[46]

Kant düşüncesi, hümanizm ile eşit boyutlarda ilerlemektedir. "Kant'ın çıkış noktalarından biri de dogmatizm ve skeptisizmi yıkmaya yöneliktir; bu yüzden o, << bilginin yerine inancı koydum >> der."[47] Tanrı'nın insanı anlayamadığını sadece insanın insanı anlayabileceğini düşünür. Bu mevzu aklı kullanmakla ilgilidir.

> *"Kant'a göre insan doğası gereği, aklına göre yaşayacak durumdadır. Ama bir yandan korkaklığından, bir yandan da tembelliğinden ve aklını kullanamamanın rahatlığından ötürü, kendini birtakım güçlerin, yetkelerin eline bırakmış teslim olmuştur. Ne var ki bu başkasının değil kendisinin suçudur. İnsanlar tarihte uzun süre, akıllarını başkalarının kılavuzluğuna başvurmadan kullanamadılar, kullanmaktan korktular, kendilerini karanlığa hapsettiler. Kant'a göre aydınlanmanın parolası şu olmalıdır; "Korkma aklını kullanmak cesaretini göster.!"*[48]

Yeni Çağda Tanrının yerini alan insan, seçimini ateizm yönünde yapmıştır. Kant ve Descartes' ın üst akıl yönlü düşüncesinden sonra, diğer filozoflar da, "Sartre, tok sözlü pervasız bir ateist olduğu gibi, Heidegger' de ateistler arasında yer alır."[49] Hegel' in felsefesi de Nietzsche'de olduğu gibi Tanrı yerine insanı koyma çabasıdır. "Hegel' in bütün sistemi, tarih felsefesi gibi tabiat felsefesi, insanı Allah yerine koyma teşebbüsüdür."[50]

Sartre (1905-1980)

Existentialisme' de inanmadığını ve Kant gibi, insanı sadece insanın anlayabildiğini düşündüğünü belirtmiştir. Bunu da şöyle dile getirmiştir; "Allah'ın varlığına

[46] Sezen, s.85.
[47] Andre Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı 1: İlyada' dan Parthenon' a,* (Çev: Kerem Kurtgözü), Doğa Basın Yayın, İstanbul 2004, s.33.
[48] Levent Bayraktar, *Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Felsefe*, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara 2016, s.151.
[49] Sezen, s.118, Bkz.Roger Lincoln Shin, *Egzistansiyalizmin Durumu*, s.47.
[50] Sezen, s.37.

inanmıyoruz, Allah var olsaydı da bir şey değişmeyecekti. O'nun varlığını gösteren en değerli delil dahi, insanoğlunu kendinden benliğinden kurtaramaz."[51] Her şey insanın elindedir yapılan bir şey pozitif sonuçlanırsa biz yaptık denilebiliyorken, negatif sonuçlandığında ise kader demek değil de yine biz yaptık denilmek istenmiştir. "İnsan kendi kendini nasıl yaptıysa öyledir; başka türlü değil!"[52] Sartre' ye göre insan öncelikle var olur ve dünyaya atılır sonra ise kendi kendisi ile yüzleşir ve nasıl ayakta kalacağına dair uğraşır. Denizin ortasına fırlatılmış gibi insan, ilk önce hayatta kalmasına sebep olabilecek tutunabilecek bir şey aramaktadır. Onu bulduktan sonra ise özünü aramaya geçecektir. Bu durum insanın öncelikle kendinden sorumlu olduğunun ve başka hiçbir şeye gerek duymadığının göstergesidir. Bütün bu öngörüler Tanrı'ya ihtiyaç olmadığının belirtisidir.

> *"On sekizinci yüz yılın felsefi ateizminde Tanrı kavramı ortadan kaldırıldı ve buna rağmen bu özün fikri, varoluşun önceliğidir ve bu fikri her yerde, Diderot'da, Voltaire'de hatta Kant'ta bile görmekteyiz. Kişi insan doğasına sahiptir, insan doğası her insanın içinde bulunur ki bu her insanın, evrensel kavramının yani insan kavramının evrensel örneğidir."*[53]

Tanrı gitti, varoluş gerçekleşti düşüncesi hızlı bir şekilde yayılmıştır. Sartre' nin Ateist düşünce sistemi dışında bir de Kierkegaard gibi, Hristiyanlık' ta Tanrı lütfunu düşünüp, seküler olarak hareket edenler ve düşünce sahibi olanlar vardır.

> *"19 yy.'ın ortalarına doğru, Sören Kierkegaard (1813-1855), dinden esinlenmekle birlikte ondan oldukça bağımsız bir biçimde, insanı evren karşısında güvensiz, boşluğa bırakılmış, ortaya atılmış, hiçlikle yüz yüze, bunalımlara sürüklenmiş bir varlık olarak yorumlamıştır."*[54]

Bu dönemde ayrıca Avrupa'da hakim olan ve başlangıcı 18.yy'a kadar uzanan kutsal emir teorisi hakimdir. Tanrı'nın emir ve yasaklarına dayanmayan bir davranış ahlaki açıdan doğru ya da iyi olmayacağı iddiası ön plandadır. Günümüzde bu tartışma Avrupa'da seküler hümanizm ve evrimsel etik çerçevesinde tekrardan gündeme gelmiştir. Bir dine inanmadan ahlaki davranışın doğruluğunun mümkün olup olmayacağı araştırılan konunun dışındadır fakat ahlaklı bir birey olarak yetişebilmek

[51] Sezen, s.120, Bkz., J.P. Sartre, *Varoluşçuluk Existentialisme,* s.35-63.
[52] Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk Materyalizm ve Devrim Ekzistansiyalizm Bir Hümanizma mıdır?,* (Çev. Emin Türk Eliçin), Ataç Kitabevi,İstanbul 1964, s.7.
[53] Davies, s.131.
[54] Bozkurt, s. 274.

için, ahlaki olarak neyi temel almalıyız sorusunu incelenmek istenildiğinde incelemeye değer bir mesele olduğu düşünülmektedir.

Schopenhauer (1788 – 1860)

İnsan doğası üzerine çalışmalar yapmıştır. Kirpilerin soğuk bir dönemde düştükleri durumdan hareketle insan ilişkilerini ele alır. İnsanları kirpilere benzetir. Soğuk bir kış gününde bir araya gelen kirpiler, birbirlerine çok yaklaşırlarsa oklarıyla birbirlerine oklarını sokarlar, okların batışını hisseder ve birbirinden uzaklaşırlar. Belli bir noktaya kadar uzaklaştıktan sonra tekrar üşürler. Sonra yine yaklaşırlar ve oklar rahatsız edince tekrar uzaklaşırlar. Bu durum aralarındaki dengeyi yakalayana kadar devam eder. Dolayısıyla uygun mesafede görüşmelidirler.

Schopenhauer, kirpi benzetmesiyle insanların yaşadığı ikilemi ele alır. Uzaklaşma ve yakınlaşma mesafesinin, her iki tarafında dayanıklılıklarının son noktasına kadar sürdüğünü ifade eder. İnsanlar yaşamlarındaki sıradanlıktan kurtulmak üzere bir araya gelirler ve tahammül sınırları tükendiğinde birbirinden uzaklaşırlar. En son durumda ise birbirleriyle anlaşacak mesafeyi bulurlar ve bu mesafede bir araya gelirler. Diğer bir kesim insanlar da kendi sıcaklıkları ile yetinmeyi tercih eder ve ne rahatsız etmek ne de rahatsız edilmek isterler. [55]

2.1.13. Hümanizm; Antik Çağdaki Fizik-Bilime Geri Dönüş

Antik Çağdaki bilime geri dönüş hususunda kastedilmek istenen şudur; o dönemde bilim doğayı inceleme merakı ile birlikte başlamıştır fakat Rönesansta bilim artık teknolojinin gelişimi ve ekonominin gelişimi olarak tezahür edecektir. İlk çağda bilim üzerine yapılan çalışmalar artık oturaklı ve daha hızlı bir şekilde devam edecektir.

Orta Çağda İslam Düşüncesinin ön plânda oluşu Batı için kabul edilemez bir gerçektir. Orta Çağa bir karşı duruş olarak ortaya çıkan Rönesans hümanizmi, İlk

[55] Arthur Schopenhauer, *Parerga ve Paralipomena / Ya da Kısa Felsefe Denemeleri I. Kitap: İdeal İle Gerçek Öğretisinin Tarihi Üzerine Bir Taslak Felsefe Tarihi İçin Fragmanlar Üniversitelerde Felsefe Üzerine Bireyin Yazgısındaki Belirgin Önceden Düşünülmüşlük Üzerine aşkın Bir Kurgu,* (Çev: Levent Özşar), Biblos Kitabevi, 2007.

Çağı yeniden yaşamak istemiş olarak görünse de amaç İlk Çağı yeniden yaşamak değil, Orta Çağı yok sayarak yapılan değişimleri, yenilenmiş bir şekilde Antik Çağın devamından Yeni Çağa geçiş olarak düşünülmüştür.

Tüm başlangıçlar Antik Çağda olmuş fakat araya Batı'nın hiç memnun olmadığı bir Orta Çağ girmiştir. Bilim, Teknoloji ve ekonomi alanındaki gelişmeler artık yeniliklerle birlikte devam edecektir. Hümanizm ve gelişimi için önemli bir ayrıntı şudur ki; yapılan tüm değişimlerde, Antik Çağı örnek alır. Sanat, ahlak ve felsefede onun için en önemli örnek Eski Yunandır.

> *"İnsan ister âletler ister mezarlar yapsın, zayıflığa ve ölüme karşı, hayvan hayatından daha zengin bir hayat için mücadele etmektedir. Hayat daha şimdiden ezilme, alçalma ve ölümden gelen sapmaların tersine bir yönde akıyor. Hayat entropinin karşıtı olmak istiyor. Ölümün düzensizliğine kaosa karşı insanî bir düzenin oluşturulması insanlık tarihinin büyük, iyimser trajedisinin başlangıcıdır."*[56]

Antik Çağın kaldığı yerden devam edebilmesi için Hümanizm, Sofistlerde olduğu gibi yeniliklere dil ile başlatmıştır. Hümanizm ile birlikte her bir alanda kolaya gitme görülmektedir. Dil olarak Yunanca zor ve kolay anlaşılamayan bir dil ve Yunan Alfabesi de zordur. Bu yüzden Rönesans, kullanımı daha kolay olan Latin alfabesini temel almıştır. Latin dili kullanılmış ve eserler Latinceye çevrilmiştir.

Herkesin hafızasında Hümanizmi başlatması ile yer edinmiş olan Petrarca;

> *"Birçok kimselerin hatıralarında şimdi büyük İtalyan şairi olarak yaşamaktadır. Fakat yaşadığı devirdeki şöhreti daha çok ilk çağ kültürünü kendi şahsında temsil etmesinden, Lâtin şiirinin her nevini taklit etmesinden ve klasik çağ konuları üzerinde mektup tarzında eserler yazmasından ileri geliyordu."*[57]

[56] Roger Garaudy, *Yaşayanlara Çağrı*, (Çev: Cemal Aydın – Nuri Aydoğmuş), Pınar Yayınları, İstanbul 1986, s.89.
[57] Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü,* (Çev: Bekir Sıtkı Baykal), Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s. 280.

2.1.14. Hümanizmin Başlıca Savunucuları

Bu kısımda hümanizm kavram olarak ortaya çıkmadan önce insanın mutlu, ahlaklı ve, kaliteli bir yaşam sürmesi için, insanı ele alan düşünürler ile birlikte bir sıralama verilmiştir. Protagoras (İ.Ö. 481-411), Marcus Tullius Cicero (İ.Ö. 106-43), Petrarca (1304-1374), Giovanni Boccaccio (1313-1375), Desiderius Erasmus (1466-1536), Machiavelli (1469-1527), Descartes (1596-1650), Rousseau (1712-1778), Kant (1724-1804), Fichte (1762-1814), Hegel (1770-1831), Schopenhauer (1788-1860), Comte (1798-1857), Marx (1818-1883), Nietzsche (1844-1900), Scheler (1874-1928), Jean Paul Sartre (1905-1980) başta olmak üzere hümanizmi savunan Batı filozoflarıdır. Bu kişiler insanı merkeze almış olduklarından dolayı hümanisttirler.

Kimisi alemi bir tasavvur olarak görmüş, kimisi insanı alemin kendisi olarak görmüş, kimine göre alem izafi ya da insansız bir alem olması imkansızdır. Kimi için aşkın varlıktır, kimi için sezgidir. Kimisi adaleti hümanizm olarak görmüş kimisi inanç özgürlüğünü…Hümanizmi savunanların yukarıda ifade edildiği gibi birbirine benzer ya da farklı çeşitli hümanistliği kabul ediş ve savunuş gerekçeleri vardır.

Hümanistlere göre, akıl dışı olan her şey Orta Çağın gücünü temsil ettiği üzere yok olacaktır. Onların bazıları bunu kabul etmeyeceklerdir. Bunun muhtemel sebebi ise teknoloji ve bilimin insanı-insanlığı yok ettiği fikri üzerinedir.

3. DOĞU FELSEFESİNDE HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ

3.1. Doğu Felsefesinde Hümanizm

İslâmiyet'in doğduğu zamanlarda Çin İmparatorluğu, Hint İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu gibi bölünmüş birçok imparatorluk mevcuttu. Bu yüzden Doğu Felsefesi denildiğinde Hint ve Çin'de ortaya çıkmış bir gelenek akla gelmektedir.

O zamanlarda, felsefe ilk olarak Hindistan'da zuhur etmiş ve Batı'ya Hindistan'dan geçmiştir. Araştırmalardan birinde şöyle der; "Walter Ruben'e göre, felsefenin doğduğu devirde (M.Ö 700-550), yani yüz elli yıllık zaman içerisinde, Hindistan'da yüz on civarında filozof yaşamaktaydı.[58] söz konusu çalışma felsefenin Hint'te doğmuş olduğuna dair kesinlikleri ifade etmektedir.

Thales'ten önce "her şeyin ilk nedeni sudur" önermesi Hindistan'da bir filozof tarafından bulunmuştur. Hintliler' in en eski kutsal kitabı olan, "Rigveda' da dikkatimizi çeken bir başka filozof, 129'daki 'Yaratılış ilahisini oluşturmuş olan Pracapati Paramessthin' dir. Bu kişiye haklı olarak Hindistan'ın Thales'i denmektedir. Çünkü ona göre, yaratılışın ilk nedeni 'su' olabilir."[59]

"Felsefi, metafiziksel düşüncenin başlangıcı Hint'tedir.[60] Bilimsel buluşların ilkleri de Batı' da ortaya çıkmamıştır. Dünyada var olan her medeniyet bir öncekinden etkilenmiş ve kendisi için faydalı olabileceğini düşündüğü ilmi kendi coğrafyasına taşımıştır.

> *"İS 499 Hintli matematikçi Aryabhata pi' yi, 3,1416 ve güneş yılının uzunluğunu 365, 358 gün olarak hesapladı. Aynı sıralarda dünyanın kendi ekseni üzerinde ve güneşin çevresinde dönen bir küre olduğu düşüncesini geliştirdi. Kopernik bunlardan bir bölümünü bin yıl kadar bir yıl sonra keşfettiğinde neden onca gürültü koptuğunu merak ediyor insan."*[61]

[58] Korhan Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri,* Doğubatı Yayınları, Ankara 2016, s.93.
[59] Kaya, s.69.
[60] Korhan Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri,* Doğubatı Yayınları, Ankara 2016, s. 171.
[61] Peter Watson, *Fikirler Tarihi,* (Çevirenler: Kemal Atakay – Nurettin Elhüseyni - Kaya Genç – Barış Pala – Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s.408.

İnsanlar aynı dünya içinde farklı yerlerde aynı havayı teneffüs ettiği gibi aynı icatları da yapabiliyorlar bu durum gerçek olduğu gibi şaşılacak bir şey de değildir. Yazının icadı buna örnek olarak verilebilir. Bakara Suresi 31-32. Ayette, Hz.Adem'in yaratıldığı zaman tüm isimleri biliyor olduğu bildirilir. Bu da, onun bilgi ile donatılmış olduğuna işaret eder. Fark Mitolojik inançlara göre ise yazıyı; Mısırlılar, Mezopotamya'da Sümerler, Babilliler yazı tanrısı, farklı görüşlere göre Çinliler bulduğuna inanılır. Faydalı olacağı düşünüldüğünden ek Bilgi olarak verilmiştir. İnsanı şaşırtan bilim adamının biri bulduğunda ona duyulan itibar kadar ondan önce ki keşfedene itibar edilmemesidir.Hint felsefesinde hümanizm, kök anlamıyla insancılık insana has insanı anlama, insan sevgisi / hoşgörü olarak var olmuştur ve bağlantılı bir şekilde ilerlemiştir. "Doğuyu bilmeyen hiç kimse Doğuda her şeyin birbirine nasıl da bağlı olduğunun farkına varamaz."[62]

Tabii burada anakronizm ortaya çıkmaktadır. Kavramın adı ortada yokken, nasıl hümanizm vardır diyebiliriz? Bu sorunun cevabı, Hint ve Çin felsefesinde hümanizm kısmında cevaplanmaya çalışılacaktır. Ezcümle, Doğu Düşünce Tarihi başlı başına çok uzun ve detaylı bir konudur, yapılan bu incelemede sadece hümanizm konusu, gelişmeleri ve ele alan düşünürler ve incelenecektir.

3.2. Çin Felsefesinde Hümanizm

Batı'nın Çin Felsefesinden de etkilenmiş olduğu incelenmesi gereken önemli meselelerden biridir. Çünkü Batı'nın Orta Çağı karanlık çağ olarak adlandırdığı dönemde, en önemli buluş ve icatlar Çin, Hint ve İslam dünyasında gerçekleşmiştir. Hatta Orta çağa gelinmeden teknolojik gelişmelerde Çin gözde bir yere gelmiştir. Bu durum Çin Felsefi düşüncesinde öncülüğü ifade eder.

> *"İsa öncesi Grekleriyle karşılaştırılırsa tao (yasa) Herakleitos'un logos'una, wu-wie (eylemsizlik) de Stoacılar'ın apahheia, Epikuros'un ataraksia'sına uygun düşer. Bu karşılaştırmalar sürdürülürse çıkmazlar ileri süren ve kavramların gerçek varlıklar olduğunu ileri süren Kingsun Luna adlı bir Çin Zenon-Platon'una da rastlanır."*[63]

[62] Edward W. Said, *Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, (Çeviri: Berna Yıldırım), Ekim 2017, s.241.
[63] Emre Sarı, *Doğu Felsefesi ve İnsan Doğası*, [Elektronik Sürüm], Noktaekitap, 2016, s. 9.

Kitap basımcılığında da Çinliler çok ileri gitmişlerdir. Bunun yanı sıra, arı gibi çalışmalarıyla da bilinirler. Fakat asıl olarak kitap basmak, yani yazı ve dil konusunda insanların okuyarak ilerlemelerini sağlamak temel amaç olmuştur. Batı'dan çok önce bunu yapmış olmalarına rağmen bu öncülüklerini bir dönüm noktası olarak ele almazlar. Çünkü, Çinliler için aklın iyiye yönelik olarak gelişimi, değişimi, huzurlu ve mutlu bir yaşamın insanlık için gereksinimidir.

Tao Te Çing ise, "Olgun insan zor bulunan nesneleri aramaz… Büyük bir hiçlik elde edelim, iç barışı elden kaçırmayalım."[64] Onların düşüncesi, İnsanın huzur ve barış içinde yaşaması için öncelikle, kendi içinde barışık olması gerektiğinin önemini arz eder. Huzurlu bir yaşam elde edildiğinde bilimde de etkili çalışmalar ortaya çıkacağının önemini, yaptıkları çalışmalar ile ortaya koymuşlardır. "Çinliler bağlılaşık mantık, analojik düşünce ve bağıntılı düşünmeyi geliştirdiler."[65] İnsanlık için yaptıkları çalışmalar çok çeşitli ve oldukça etkileyicidir.

İnsan yaşamı için çok önemli olan bu düşünce yöntemleri Çin felsefesini yaşam felsefesi haline getirmiştir. Hümanizm düşüncesinde ise insanlığa sağladıkları faydalar açısından büyük ölçüde etkili olduklarını göstermektedir.

Çin Felsefesi, birçok yoldan kendini şekillendiren bir felsefi düşüncedir. Bunların ikisi önemi haizdir. Birincisi Konfüçyüsçülük (MÖ 551-479), ikincisi ise Taoculuk (601-531)'tur. Bu gruplar başlarına gelen kişilere göre şekillenir. Sözgelimi, Konfüçyüs'ün başta olduğu sürede yapıp ettikleri ile insanı dünyalık yöne çekmesi, Mahavira geldiğinde ise mistik bir yöne doğru meyillendirmesidir.

Ali Şeriatı' na göre, Lao Tsu' dan öncesinde dünya zevklerine önem veren bir din vardı. "Daha sonra Lao Tsu geldi ve öte dünya inancı olan bir din getirdi."[66] Çünkü Lao, daha çok metafizik, öz üzerinde durmuştur. Ona göre, insanın içindeki bilinmeyen aydınlığa çıkarılırsa, o zaman insan, huzura ermiş olacaktır. Bu bilinmeyene ulaşmanın yolunun ise insanın içindeki özü aramaya yönelmesiyle

[64] H.J. Störig, *İlkçağ Felsefesi; Hint Çin Yunan*, (Çev: Ömer Cemal Güngören), Yol Yayınları, 2000, s.146.
[65] Watson, s. 437.
[66] Ali Şeriati, s.13.

gerçekleşeceğini savunur. Lao'ya göre insanın öze yönelmesi kendini maddi hayattan soyutlanması ve yaşamında manevi yöne yönelmesidir.

"Konfüçyüs'ün ana teması insan sevgisidir. Önce kendini, sonra aile bireylerini ve sonra da başkalarını sev diyerek sevgiyi merkezden başlatır. Bu ekol, ideal toplum, ideal insan yaratma çabasındadır."[67] Onun düşüncesi toplumdan bireye doğru yol alır, fakat bunun sonuçlanması için birey kendinden başlayarak topluma doğru ilerler. Sözgelimi, iyi bir devlet olmalıdır ki toplum huzurlu ve mutlu olsun, erdemli iyi bir devlet olması için erdemli bireyler yetişmelidir. Bu da ancak kişinin kendinden başlayarak olur. Sonucunda bir dönüşüm gerçekleşir. Bu dönüşüm insancıllık fikri ile gerçekleşmiştir. Uygulandığında, çok daha gelişmiş bir toplum ile karşılaşılmıştır.

Toplumun ahlaklı, huzurlu ve saadet içinde yaşamasına önem vermiştir. Dünyada birlikte, uyum içinde yaşamayı önceliğinde bulundurmuştur. İnsanlar arasında bir şey geçtiğinde birbirlerinden özür dilemek üzere onlara söylemlerde bulunmuştur. Bu ince davranış onun karşılıksız iyilik için uğraş vermesinin göstergesidir. "O bir yandan toplumu saadete ulaştıracak prensipler koymuş, diğer yandan da Çin'in eski dini tasavvurlarını canlandırmaktan da geri kalmamıştır."[68] Eskiden ilham alarak tecrübe edinmek ve bugünün sorumluluğundan hareketle ilerlemek insanlığın iyiliği için ön planda olmuştur.Konfüçyüs'e göre kişi yaşamını külli iyilikseverlik için düzenlemelidir. Sonra insanda cüz'i olarak iyilikseverliğin içindeki sevgisi de tezahür edecektir. Çünkü iyi yüreklilik, doğruluk, nezaket, ölçülülük, hoşgörülük sayesinde insanın elde edemeyeceği bir şey yoktur.

> *"Konfüçyüs'ün insancıl (hümanist) düşüncelerine göre, gerçekten erdemli olmayı başarabilen kişi dünyaya sırt çevirmiş çileci bir ermiş değil, aydın, bilgili, insanları ve dünyayı tanıyan her zaman <<altın orta>> da durmasını bilen bir bilgedir. Bıkmadan usanmadan kendi kendini eğiten ağırbaşlı ve her durumda kendine ve başkalarına karşı dürüst olan kişi soylu ve gönlü yüce olan seçkin kişidir."* [69]

[67] İlhan Yıldız, *Çin Felsefesi,* Muhder, http://www.muhder.com, Erişim: 10 Eylül 2018.
[68] Sarı, s. 43.
[69] Störig, s. 135-136.

Bu düşünceler ile insanın, kalben çıktığı yolda, yaşamı ve yaptığı işlerde tamamen vicdan rahatlığı ile hareket ederek ilerlemiş olduğu fakat hep bir denge durumu içerisinde kaldığını ifade eder. Konfüçyüsçülerin insancıllığını uyguladıkları belli başlı prensipler vardır. Bu prensipler sayesinde daha sistemli hareket ederek sonunda insanlıklarını kaybetmeme iç güdüsü içinde hareket etmişlerdir ve böylelikle insancıllıklarının en mükemmel seviyesine ulaşmayı başarabilmişlerdir.

> *"Kendilerini ortak duygunun (insanlık) dışında bir şeyin harekete geçirip geçirmediğini görmek için yakından yoklarlar / murakabe altında tutarlar. […] Başkalarının size yapmasını istemediğiniz şeyi başkalarına yapmayın. Kendinizi her zaman saygı ve sakınganlık halinde tutun ve aceleci, telaşçı ve uygunsuz duyguların sizi ele geçirmesine izin vermeyin."*[70]

Belli başlı prensiplerin en başında samimiyet gelir. Konfüçyüs' un meşhur öğretisi, dört kitapta toplanmış olan Anlamın Doktrini adını almıştır. Bu kitaplardan bir tanesinde şöyle bir bahis geçer;

> *"Ancak mutlak samimiyete sahip olan kendi doğasını bütünüyle geliştirebilir. Kendi doğasını bütünüyle geliştirebilen, diğer insanların doğasını bütünüyle geliştirebilir. İnsanların doğasını bütünüyle geliştirebilen. diğer varlıkların doğasını bütünüyle geliştirebilir; Gök'ün ve Yer'in güçlerinin dönüşmesine ve var olmalarına yardım edebilir."*[71]

Büyük insan; gökle, yerle ve her şeyle bir olan, her şeyi kuşatan birliktir. O, dünyayı tek bir aile orta krallığı tek bir insan olarak kabul eder. Bedensel biçimlerin ayrılığını vurgulayan ve böylece ben ve diğerleri arasına ayrılık koyan kimseler küçük insanlardır. Büyük insanın gökle, yerle ve her şeyle bir olabilmesinin sebebi, onun zihninin insan severliğidir. Wang Shou-Jen, Yeni- Konfüçyüsçülük Evrensel Zihin Okulu'nun temel prensibinden 26. Bölümde bahsedilmektedir.

Samimiyet, maneviyat ile bütünleşmiş bir durumdur. İnsan samimiyeti akıldan üstün tutmuş olduğu kalbi ve sükunet ile sağlar. Sonuç olarak ortaya bir uyum çıkar. Bu uyum ancak kalbin sahih anlamda kendini manevi olana bırakması ile mümkün olur.

---

[70] Daisetz Teitaro Suziki, *Çin Felsefesi Tarihi*, (Çev: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2012, s.85.
[71] Martin Palmer, *Ying ve Yang*, Çev; Nafiz Güder, Dharma Yayınları, İstanbul 2004, s.23.

> *"Samimiyet (cheng) semavi yoldur ve samimiyet için çabalamak (cheng chih) insani yoldur. Samimiyet hedefini gürültüsüz patırtısız bulur, o önceden düşünüp tasarlamaksızın hükmeder, o şeylerin tabiatıyla sessizce ve sükûnetle uyum içindedir, nitekim azizlerin / mübarek kimselerin hali de böyledir; dürüstlük ve samimiyet için çabalamak da iyilik fark edilip kabullenildiğinde ona sımsıkı bağlı kalmak demektir."*[72]

Yukarıda ki paragrafa bakıldığında, Konfüçyüs, samimiyet düşüncesini humanity kavramından hareketle ortaya çıkartmıştır. İnsansız bunun düşünülmesi imkansızdır. İnsan samimiyet sayesinde insana hürmet eder. Samimiyet, ahlaki yönden insanı üstün kılar. Ayrıca kalp, insanın kendisine samimiyet melekesini kazandığında bunu başkalarına da kazandırmak için uğraşır bunu yaparken de akıl melekesini kullanır.

"Samimiyet sahibi kimse sadece kendini değil başkalarını da mükemmelleştirmeye çabalar. Kendisini mükemmelleştiren şey insanlıktır (jen), başkalarını mükemmelleştiren akıl / anlayıştır."[73] Bütün bu çabalar sonucunda insancıllığı kazanmış olan insan, bunu sadece kendi için uygulamış olmamalıdır. Bu durumu Konfüçyüs şöyle izah eder: "İnsan severlik, başkalarını sevmekle mümkün olur."[74]

Onun insan sevgisini kazanmak, daha sonra insanlığa kazandırmak için uygulamış olduğu prensipler ve elde ettiği sonuçların özeti diğer insanları sevmenin içine yerleştirilmiştir. Konfüçyüs'e göre insan sevgisinin temeli gönüldedir.

"Erdemli birey, her ne koşulda olursa olsun insan sevgisini yüreğinde taşımalıdır."[75] Düşüncesi insan sevgisini savunma ve koruma yöntemi olarak yer edinmiştir.Konfüçyüs'ün bu metodu ondan sonraki düşünürleri de etkilemiştir.

Mo Tzu' da felsefesinde, insancıllığın önemine değinmiştir. İnsancıllığı kendine vazife edinerek diğer bütün insanlara da kazandırılması gerektiği fikrini savunmuştur.

---

[72] Suziki, s.88.
[73] Suziki, s.89.
[74] Fung Yu – Lan, *Çin Felsefesi Tarihi*, (Çev: Fuat Aydın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 56.
[75] *Confucius* Publishing Co. Ltd., 1999, http://www.confucius.org, Erişim: 03 Temmuz 2018,

> *"Her şeyi kuşatan sevgi ilkesinin, mutlak olarak doğru olduğunu ispat eder. Görevi, dünya için fayda üretmek ve onun felaketlerini ortadan kaldırmak olan insan sever insan, her şeyi kuşatan sevgiyi, bu dünyada hem kendisi hem de başkalarına yönelik eyleminin ölçütü olarak tespit etmelidir."*[76]

Mencius'a gelindiğinde, o içsel bilgelik hakkında şöyle söyler; "Aklını bütünüyle geliştiren kişi, kendi doğasını bilir. Kendi doğasını bilen kimse, Göğü bilir."[77] Çünkü insan akıl yetisi ile kalbine geçiş yapabilir. Sonrasında ise, Konfüçyüs'ün düşüncesinde olduğu gibi insan severlik edimini edinir.

Mencius'a göre; iki şekilde karşımıza çıkan Göksel ve İnsanî imtiyazlar vardır. "İnsan severlik, doğruluk, bağlılık, samimiyet ve iyinin yorulmak bilmez bir şekilde uygulanması: Bunlar, Göğün imtiyazlarıdır. Prensler, bakanlar ve memurlar; bunlar insanın imtiyazlarıdır."[78] "Şamanizmin özünde, içinde bulunduğumuz maddi, fiziki dünya ile bundan daha üstün konumdaki manevi dünyadan oluşan ikili bir dünya görüşü vardır."[79]

Dünya görüşlerinin önceliğinde göksel imtiyazlar yer alır. İnsan severlik, Göksel imtiyazların temel göstergesidir. Doğruluk, samimiyet gibi davranışlarda da kendini ortaya çıkarır. Çinliler, "Yüzyıllar boyunca, çeşitliliğin, dünyanın özü olduğunu bilmektedirler."[80] Alemin özü birdir ve bu özün tecellileri dünya içinde kendisini göstermektedir. Çin felsefesindeki önemli düşünürlerin insancıllık melekesini edinimleri ve insan severlik olarak insanlığı sevmek için gösterdikleri çabaların bazıları değişim göstermiş halde, daha sonra İslam Dünyasında İbn Arabi'nin tasavvuf görüşünde karşımıza çıkacaktır.

Wang Shou-Jen' in insancıllığı; Manevi olanın vermiş olduğu huzur içerisinde kök salmış ve gelişmiştir. İnsanları sevmenin ise çok büyük ve yüce bir erdem olduğunu savunmuştur.

---

[76] Lan, s. 74.
[77] Lan, s.105
[78] Lan, s.105.
[79] Palmer, s.18.
[80] Palmer, s. 48.

"Yüce erdemi tezahür ettirmek, Göğün, Yerin ve bütün her şeyin birliğinin doğasını tesis etmektedir; halkı sevmek, bu birliğin fonksiyonunu yerine getirmektir. Bu yüzden yüce erdemin tezahür, halkı sevmekten oluşur ve halkı sevmek yüce erdemi tezahür ettirmektir. […] Bütün bu insani ilişkilerle başlayan ve dağlara, nehirlere, ruhlara ve tanrılara, kuşlara ve hayvanlara, bitkilere ve ağaçlara varıncaya kadar her şey, sevgimizi genişletmek maksadıyla sevilmelidir. Bu yolda, bizim yüce erdemimizde tezahür etmemiş hiçbir şey yoktur ve o zaman biz gerçekten Gökle ve Yerle ve her şeyle birizdir.[81]

İnsancıllığın, sürdürülebilmesinde ahlakın önemli bir basamak olduğu vurgusu yapılırken, her ne olursa olsun iyinin kendi özünden hiçbir taviz vermemesi gerektiğini vurgulamak istemişlerdir. "Kavga etmeyen kimseyle dünyada kimse kavga edemez. Düşmanca davranışa karşı erdemle karşılık vermeli!... İyi olan kimseye karşı iyi olurum, iyi olmayan kimseye karşı da iyi olurum; böylece o da iyiliğe yönelir."[82]

Bu düşünce Lao Tsu'ya aittir. Fakat daha sonraki bölümlerde İslam Düşüncesinde Hümanizm / insan sevgisi bölümünde, Yunus Emre düşüncesinde benzerleri görülecektir. Yapılan araştırmada görüldüğü üzere, insan severliği üzere ele aldığımız bütün düşünürlerin fikirleri birbiri ile bağlantı ve benzerlikler içerisindedir. Hümanizmin insan sevgisi olarak savunulan yönü başlı başına insanı ele almamış aksine gökle yerin bütünlüğünü her defasında vurgulamıştır.

3.3. Hint Felsefesinde Hümanizm

Hint Dünyası din, kültür, ilim olarak büyük bir zenginlik içerisinde olan bir medeniyettir. Hint felsefi düşüncenin kaynakları çok derinlikli ve etkilidir. Örneğin; Batı dünyasında bir eser yazan kişinin kimliği ve hayatı az çok bilinir. Hint dünyasında da bir sürü eser yazılmış olmasına rağmen çoğunun kimliği ve hayatı bilinmez.

Basit bir şekilde şöyle açıklanabilir; barajlardan gelen elektrik akımı çok yüksektir. Elektrik aletlerini hemen yakar, elektrik trafosu gelen elektrikteki gerilimi düşürür,

[81] Lan, s. 414, Bkz.,*Ta Hşüeh Wen ya da Wang Wen-Ch'üan- shu veya Wang Shou- Jen*, Bölüm 26.
[82] Störig, s. 146.

yüksek akımı azaltır evlerde kullanılacak şekilde kablolara gönderir, yani denge sağlar. Nasıl ki ev için trafo önemli ise insan vücudu için de kalp önemlidir, beyinden gelen yüksek enerjiyi kalp dengeler ve damarlara gönderir dengenin sağlanamaması durumunda kalpte kriz hâsıl olur. İşte krize sebebiyet vermemek için ruh-zihin-beden uyumunu bilmek ve uygulamak gerekir. Kadim Hint Düşüncesinde bu mevzu büyük önem arz eder. Çünkü onların hikmetine göre, "zihin – vücut kendi kendini iyileştirecek zekâya sahiptir."[83]

Çünkü bu elektrik kabloları sadece bir evde değil, damarlar da sadece bir kişinin vücudundaki kalpte değil birçok ev ve kalpte inkişâf edecektir. Hint düşünürleri de bunu sağlamak için çalışmışlar ve başarmışlardır. İnsanlara faydalı olması için eserler yazmışlar ve ortadan kaybolmuşlardır. İncelik kim olduklarında değil birilerinin hayatlarına dokunabilmektedir. Hümanizm düşünceleri de bunu destekler niteliktedir.

Onlar için kendini anlama öncelikli esastır. Ardından insanı anlama gelmektedir. Bu yüzden Hintlilerde sezgileri ile hareket eden bir ruh hali içerisinde gerçeği arayan bir anlayış vardır. Düzgün bir yaşama sahip olmak için insan sevgisi ile ilgili düşünceleri ifade ederler. Sevgi kavramı onların önemli bir özelliğidir.

> *"Batılı olmayan özellikle Asyalı yazarların hümanizm terimine kattığı anlamlar, Hintli düşünür Prabhat Ranjan Sarkar'ın (1921-1990) The Liberation of İntellect: Neohumanism (1982) başlıklı çalışmasında görülebileceği gibi, 'sevgi' kavramına odaklanmıştır."*[84]

Hintlilerde hümanizmin temeli, hoşgörü ve alçak gönüllülüktür. Buraya kadar yapılan incelemede onların mütevazi kişiliklerinin ön planda olduğu görülmektedir.

> *"Rahiplere önem verilen bir toplumda dünyaya dönük, maddeci, kuşkucu ve tanrıtanımaz öğretiler, düşünceler gelişebilmiştir. Eski yazınlarda gerçi tartışmalardan, görüş ayrılıklarından, çekişmelerden söz edilmektedir ama, hiçbir zaman aşağılama baskı ya da işkence sözü geçmez. Batıda ki Papalık kurumuna benzer yüksek bir makam tanımayan bir Hintliye gerçeğe götüren yalnız bir yol olduğu görüşü de yabancıdır.*

[83] Dr. Scott Gerson, *Ayurveda: The Ancient Indian Healing Art, Element Health Essentials,* 1993, s. 18
[84] Türker, s. 12.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir: Bir Brahman bilgini dokuzuncu yy' da bütün önemli, geleneğe bağlı düşünce sistemlerini tüm yönleriyle ve gelişmeleriyle incelemiştir. Böyle bir çalışma Batıda yapılamazdı. Bu sonsuz hoşgörü belki de Hintlilerin her türlü düşünce sistemini, gerçeğe götüren yetersiz araçlar ve yaklaşımlar olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır."[85]

Hintliler, bir aile içerisinde farklı inançlara sahip birçok insan birbirine sözsel, fiziksel şiddet uygulamaksızın, birbirlerini kırmaksızın bir arada yaşayabilmektedir. Böyle bir inceliğin sebebi hoşgörülü olmalarıdır.

Hintliler, Batı' nın modern düşüncesinde olduğu gibi insanı sadece beden olarak ele almamışlardır. İnsan onlarda zihin – beden – ruh, maddi - manevi olarak ele alınmıştır. İnsanın, maddi ve manevi yönünü kendi içinde de bölümlere ayırmışlardır. Vücuda ait dört madde olan bölüm dünyeviliği temsil eder. Bu bölümde, ilk olarak fizik (beden) gelir ve beden, hareketsizliği temsil eder. Sonra, bedene enerji veren su gelir, su can taşır ve bedene can vererek hareket ettirir. Kur'an-ı Kerim'de Enbiya suresi 30. Ayette "Biz canlı her şeyi sudan yarattık"[86] der. Bu düşünce İslam Dünyası ile benzerliğine dair önemli bir ayrıntı içerir. Su maddeye işlediği takdirde beden hareket edecektir. Sonra duygular gelir ve duygular insan nefsini ifade eder. Son olarak bedene ait olan akıl gelir ki, bu da insan zekâsıdır.

İkinci bölüm ise, insanın ruhunun içinden geldiği manevi boyuta ait olmaktadır. İlk olarak saf akıl gelir. Saf aklı barındıran insan kendi çıkarına olanı değil tüm insanlık için doğru olanı yapar. Asıl mesele, Çin felsefesinde olduğu gibi kalp ile hareket etmenin şuurunda olmaktır. Sözgelimi; Hızır a.s.'ın bulunduğu bir savaşta askerler çok susamıştır fakat su düşman sınırındadır. Hiç kimse gitmeye cesaret edemez fakat Hızır kendi değil, herkesin iyiliği için hayatını riske atar ve su almaya gider. Sonunda âb-ı hayatı bulur. Ondan sonra birçok kişi gitse de bulamamıştır. Hz. Hızır bütün insanlık için kendini tehlikeye atmış, kendinden önce onların iyiliğini düşünmüştür. Bu olay insanın gönülden yapmış olduğu bir davranışın, insana kazandırmış olduğu manevi mahiyeti özetler niteliktedir.

[85] Muhder, http://www.muhder.com Erişim: 20 Eylül 2018.
[86] Enbiya suresi, Ayet 30.

Sonra sezgiler gelir, bu sezgi ruhtan kaynaklanmakta olan enerji halidir. Son olarak insana verilmiş olan irade, farkındalık kavramı gelir. Hepsini birbirine bağlayan bir kordon vardır ve insan bu hepsinin arasında bağlantıyı sağlar bir tarafı da ruha bağlıdır. İnsan bu maddi-manevi aralarında denge olan bütünlüğü koruyabilirse Kâmil insan mertebesine ulaşmış olur.

Hintlilerin dört tane hayat hedefleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki -Artha- maddiyat anlamına gelir. İnsanın dünya hayatında yaşadığı tüm kolaylık ve zorluklara karşın hayatta kalabilme gücü olarak tanımlanabilir. İkincisi, -Kâma- bu nefsani istekler ve aşk olarak isimlendirilir. Bedene ait istekler, arzular ve insanlar arasındaki ilişkiler örnek olarak verilebilir. Üçüncü olarak ise, -Dharma- gelir. Dharma, insanın ahlâki vazifesi ve dini içeren konuları esas alır. Sonuncu –Moksha- öğretisidir. İnsanın aydınlanma ve kurtuluşunu hedef alır.[87] İslam Tasavvufu ile benzeşen yönlere sahiptir. Tasavvufta da insanın buna benzer arınma halleri vardır. Örneğin, Nefs-i Emmare, Nefs-i Levvame gibi… Onlar için maddi ben yerine manevi ben önemlidir.

> *"Sadece Hint felsefesinin gelişiminde önem taşımayan Hint kültürünün tarihi içinde rol oynayan Brahman ruhunun en yüksek ve en ilginç keşfi Ben'in (öz-varlık-atman) kesin olarak bağımsız ve şuurlu kişiliğin ve bedensel kılıfın, esasını oluşturan ölümsüz ide olarak tanınmasıdır."*[88]

Hintliler için konuşulan kelimeler; insan bedeni tamamıyla sembol olarak insanı hakikate götürmek üzere vardır. Ebedi olan ruhtur. Ebedi âlemden gelir bu yüzden zaman ve mekânı içerisine almaz. "Sat, cit, ânanda saf varlıkta, şuurda, mutlulukta kendisini göstermiştir ki bununla bilgisizliğin büsbütün bağlarından kurtulmuş ve dünya yanılgısının çaresizliğinden sıyrılmış olan bir ruh durumu kast edilir." [89] Hakikate götürendir. Görülemeyen ve ölçülemeyen… Yaratıcı onlar için çok kıymetli ve her şeyin ötesindedir ve ona ulaşmak için çaba harcarlar. Bütün çabaları, Kâmil insana ulaşmak içindir, bilirler ki şerefli insan mertebesine ulaştıklarında ruh ve beden bütün bir şekilde mutlu ve huzurlu bir yaşam süreceklerdir.

[87] TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim: 12 Kasım 2018, https://islamansiklopedisi.org.tr
[88] Heinrich Zimmer, *Hint Felsefesi : Phılosophe Und Religion Indıens,* (Çev. Sedat Umran), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1992, s.18.
[89] Zimmer, s.56.

"Büyük Doğu dinlerinde, insanlığın Tanrı'sıyla özgün bir ilişkisi vardır. Zerdüşt dininde, insan Ahuramazda' nın yoldaşıdır; […] Hinduizm'de Tanrı, insan ve sevgi, varlıkların dünyasını yeniden yaratmak için bir tür iş birliği içindedir. İnsan ve Tanrı bu dinde, bizim sufilerimizin eserlerinde görüldüğü gibi, birbirinden ayrılmayacak şekilde iç içedir." [90]

Hint ve Çin Felsefesinde insan sevgisi, insanı anlama, insaniyet, hoşgörü gibi kavramlar, İslam Dünyasında Hümanizmin insan sevgisi tercümesine karşılık oluşturmakta ve anlam olarak yakın durmaktadır.

[90] Ali Şeriati, *Marksizm Ve Diğer Batı Düşünceleri,* (Çev; Fatih Selim), Düşünce Yayınları, İstanbul 1980, *s.30.*

4. İSLÂM DÜNYASINDA HÜMANİZM / İNSAN SEVGİSİ

XII. yy' da Anadolu'nun İslamiyetle tanışmasının kaynağı, Ahmed Yesevî'dir. Bu son derece önem arz eder. İslâmiyet önce Asya'da tanınmış daha sonra Anadolu'ya kadar yayılmış buradan da Avrupa'yı etkisi altına almıştır. İslamiyetin Anadolu'da yayılması insanda son derece merak ve hayranlık uyandırır. Bütün bunların gerçekleşmesine sebep olan kişiler bu gün sufî olarak isimlendirilen Allah dostu (Kâmil) insanlardır.

Allah dostluğu denildiğinde tamamen Rabbin rızası, takva ile hareket etmek bu dünyanın içinde aynı zamanda da dışında yaşamak akla gelir. Onu dünya gözü ile görmemiz imkânsız olarak düşünülse de gönül gözü ile hissetmek imkân dahilindedir. Allah dostları gönül gözüne sahip kişilerdir ve her daim huzurda olduklarının bilincindedirler.

Hümanizm kavramı, İslâm Dünyasına geldiğinde insanı önemseyen ön plâna alan, insan hakları gibi anlamlar taşımaktaydı fakat Batı'da ortaya çıkma sebebinin doğa üstü güçlere taarruz olduğundan bahsedilmişti. Sözgelimi, Hümanizmin Allah'ı yok saydığını Avrupa'da herkes bilir fakat diğer her ülkede böyle bilinmemektedir.

Hümanizm insan sevgisi ise; bu sevgiye verilebilecek en güzel örnek başta Hoca Ahmet Yesevî (1093-1166) olmak üzere Mevlânâ (1207-1273), İbnü'l Arabî (1165-1240) ve Yunus Emre'dir. Horosan' dan Anadolu'nun mübarek toprağına kadar uzanan diyarlarda ruhlara ilâhî aşkı dolduranlar, Hoca Ahmet Yesevîlerle Yunuslardı.[91]

Ahmed Yesevî, bütün yaşamını İslam dinine ve gerekliliklerine bağlı olarak sevgi, hoşgörü, tevâzu üzerine temellendirmiş, bu doğrultuda yüz bine yakın öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l Arabî Anadolu'da İslâmiyet düşüncesini derinleştirmiş ve İslama uygun bir yaşam üzere tasavvuf düşüncesinin kurucu unvanını almıştır. Mevlâna; dil, din, ırk ayırmadan tüm insanlığı İslamın evine çağırmıştır.

[91] Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizâmı,* Dergah Yayınları, İstanbul 1961, s.150.

Yunus Emre, halk insanıdır ve Allah aşkı ile yanarak O'nun emrettiği, Moğol istilâsının sıkıntılar yaşattığı dönemde bütün Anadolu'da yaymıştır. Bütün müslümanları birlik altında korumaya çalışmıştır. Allah sevgisini iliklerine kadar yaşamış olan bu insanların hepsinin nedenleri belli olmasına rağmen çıkış noktaları farklıdır. Sözgelimi, Ahmed Yesevî bu noktada bir ağacın kökü görevinde İbn Arabî gövde, Mevlâna dalları ve Yunus Emre'de dallarda yetişen meyveleri teşkil eder. Bu tezde aşağıda, aynı kökten çıkmış olarak (bu kök Allah aşkı ve İslâm inancıdır) düşündüğümüz Kâmil insanların hepsinin hümanist görüşlerini, sevgi, tevazu, hoşgörülerini insanlar için nasıl ele aldıkları incelenecektir.

4.1. Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166) ve Hümanizm / İnsan Sevgisi

Ahmed Yesevî' nin felsefesinin temelinde Allah aşkı vardır. Hz. Peygamber ahlâkını örnek almıştır. Ona göre, insanın halleri ile hallenmek, insanlara karşı dürüst olmak, öfkelenmemek, sakinlikle ve feraset ile yaklaşmak, insanlara faydalı olacak şekilde davranmak, kendi çıkarlarını düşünmeyerek hareket etmek, "İslâmî ilimlere derinliğine vukufiyet, hilm (yumuşak huyluluk), güzel bir sabır, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanma gayreti."[92] Allah rızasını kazanmanın ve yetkin insan olmanın şartıdır.

Hoca Ahmed Yesevî için zaman çok önemli bir kavramdır. Zamanın doğru ve iyi kullanılması gerektiğini savunur. Bu yüzden kendisi gününü üçe bölerek zamanını verimli bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Günün 1/3'ünü Cenab-ı Hakk'a ibadetle, ikinci 1/3'lük kısmı Allah'ın elçisi olan ve Allah'ı bilmeyi insanlığa anlatan Hz. Peygamber'in söylediği üzere ilim öğrenmek ve öğretmek ile kalan son kısmı ise bu dünyada yaşamını sürdürebilmek için geçim kaynağı olarak yaptığı mesleği tahtadan kaşık yapımı ile geçirmektedir. Onun İslamiyeti yaşayışı ve islamiyete uygun her davranışı ile davranışı İslamın Anadolu'ya taşınmasına yol olmuştur.

Fakrname adlı eserinde, dört kapı kırk makamdan bahsetmiştir. Yetkin insan olabilmek için bu dört kapıdan geçmek gerekmektedir. Bunların en temel hususu ise insanın, tüm insanlara güzel ahlâk ve sevgi ile yaklaşmasındadır. Şeriat, tarikat,

[92] İlhan Yıldız, *Bir Gönül Adamı: Ahmet Yesevi*, Muhder, http://www.muhder.com, Erişim: 23 Haziran 2018.

marifet ve hakikat kapılarının içindeki makamlarda, Allah yarattığı için sevilen ve saygı duyulması gereken insana karşı, hoşgörülü olmak temel esastır. Önce insan için yapılan davranışlar Allah'ın hiç ayırt etmeden yarattığı insanı sırf bu yüzden değerli görmek Allah'a verilen değeri ortaya koymaktadır. Allah'ta ona değer veren kuluna olan sevgisini, Kâmil insan olarak tecelli ettirmektedir.

Ahmed Yesevî için sevgi, saygı, adalet, doğruluk, kanaatkârlık, dürüstlük, çalışkanlık Allah sevgisinin en temel göstergesidir. İnsana olan sevginin ilk faktörü Allah'ın bildirdiği üzere, insan hakkına saygı göstermek, insanlara iyilik yapmak, merhamet ve şefkat göstermek olduğudur. "İnsan Hakkı kavramını, insan zihnine, fikrine ve düşüncesine vermiş olan ilâhî vahiydir. Çünkü vahyin bildirdiği şekilde, insan yeryüzünde Yüce Allah'ın halifesidir."[93]

Ahmed Yesevî'nin kurmuş olduğu Yesevî' lik, Allah'ın varlığı ve birliğini kendine temel almış, O'nun insanlığa bilinmek için göndermiş olduğu Hz. Muhammed'i örnek almış ve Müslümanlığın gereklerini öğrenip yerine getirmek için vahiy ile gelen Kur'an-ı Kerim'in naslarından faydalanmıştır.

Yesevî, onda teşekkül etmiş olan Allah sevgisini, insan sevgisi olarak hiç ayrım olmaksızın nerede olursa olsun tüm insanlık ile paylaşmak amacını gütmüştür.

> *"Hacı Bektaş Velî'ye ait bir eserde onun böyle bir tavsiyesinin yer alması, mesajlarının Anadolu'da yankılandığını ve karşılık bulduğunu göstermektedir. Sevgi sadece âhiret yurdunu değil, dünyayı da Cennet'e çeviren ve kalbe huzur veren bir duygudur. Kin ve nefret ise kalbin Cehennemi' dir."*[94]

Allah sevgisini, insan sevgisini ve ilmi insanlığa yaymanın dil ile olduğunun önemini dil üzerine yaptığı çalışmalar ile vurgulamıştır.

"Yesevî' nin unutulmaması gereken en önemli özelliği de Türk dilinin gelişmesindeki rolü olmuştur. O dönemde Arapça ve Farsça ilim dili olmasına ve

[93] Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlâk Felsefesi,* Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yay., Ankara 2003, s.22, Bkz, Altıntaş, "İslâm Kültüründe İnsan Hakları", *Diyanet Aylık Dergi,* 96, (Aralık 1998), s.138.
[94] Yeşilkandil, 2015, http//www.yesilkandil.wordpress.com, Erişim: 22 Kasım 2018.

kendisinin bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen irşad faaliyetlerinde Türk dilini özellikle tercih etmiştir."[95]

Yesevîlik, Cenab-ı Hakk'ın tohumunu attığı bir ağacın kök vazifesini görmektedir. Ahmed Yesevî Allah inancı, Allah aşkı ve peygamber ahlâkı ile ahlaklanma düşüncesi üzerine yaşayıp temellendirmiş olduğu İslâm düşüncesini, Tasavvuf düşüncesi olarak temellendirmiştir.

Yesevî'den sonra, kökten çıkan gövde vazifesi görerek, ağacın dallarını hakikat meyveleri yetiştirerek ile ayakta tutmayı sağlayan İbnü'l Arabî ve onun insan sevgisine değinilecektir.

4.2. Muhyiddin İbnü'l Arabî (1165-1240) ve Hümanizm / İnsan Sevgisi

İbnü'l-Arabî'nin insan sevgisi, insanı tanıma ve insanın hallerini gözlemleyerek onun üzerine yapılmış bir inceleme olarak ele alınabilir. İbnü'l Arabî için, marifetü'n-nefs (insanı tanıma) önemlidir. Çünkü insan kendini tanıyarak, Allah'ı tanımış olacaktır. Onun Fusûsu'l-Hikem'de bahsettiği üzere insan sevgiye ulaşınca mutluluğu elde etmektedir.

> *"Allah Teâlâ'nın insanın varlığını gözettiğini ve onun varlığını sürdürmesini sağladığını anlayınca, sen de onu gözetirsin. Böyle yaparsan mutluluğu elde edersin; çünkü insan yaşadığı sürece, uğruna yaratılmış olduğu yetkinlik özelliklerini elde etmesi umulur. Bu yaratılışın yok olması için çalışan ise hiç kuşkusuz, insanın uğruna yaratıldığı yetkinliğe erişmesini engellemek için çalışmış demektir."*[96]

İbnü'l- Arabi'de insan sevgisi birbiriyle bağlantılı olarak; tabii, ruhani ve ilahi sevgi şeklinde tezahür eder. Bu üçünün halleri, insanın yönelimlerine göre şekillenir. Hepsinin toplamı ise sevgi yöneliminde ele almış olduğu aşktır. İlahi sevgi, Allah aşkıdır, İbnü'l-Arabî ilahi sevgiyi "vahdet-i vücud"[97] bağlamında ele almıştır."İbnü'l-Arabî, 'sevgi'yi varlık görüşünün merkezine yerleştirmiştir."[98]

---

[95] İlhan Yıldız, *Bir Gönül Adamı: Ahmet Yesevi*, Muhder, http://www.muhder.com, Erişim: 23 Haziran 2018.
[96] İbnü'l Arabî, *Fusûsu'l Hikem,* (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s.183.
[97] Vahdet-i Vücud : İbnü'l Arabî'nin geliştirmiş olduğu varlığın birliği (mutlak varlık) anlamına gelen, Tanrı, âlem, insan düşüncesini birbiri ile bağlantılı ele aldığı tasavvuf öğretisi.
[98] İbnü'l Arabî, *Fusûsu'l Hikem,* s.317.

İnsanlardaki sevgi yönelimlerini, hevâ, hubb, aşk ve vedd olarak dörde ayırır. Tabii sevgi; "Hevâ, İbnü'l- Arabî'nin tanımlamasına göre, bir tutku ve birdenbire ortaya çıkan bir sevgi yönelimidir."[99] Ruhani sevgi; Hubb; "Sevginin yoğun ve merkezi olarak yöneldiği nesnenin Tanrı olduğu, diğer şeylerin Tanrı gibi sevilmediği bir sevgi türüdür."[100] İlâhi sevgi; Hubb, insanı bütünüyle kuşattığında aşk ortaya çıkar. Artık her şeyde ilahi aşk görülür. Vedd ise, heva ya da hubb vs. hangisi olursa olsun bunun kararlı bir şekilde devamını sağlamaktır, bu noktada bir süreklilik söz konusudur.

Hakk ile bir irtibatı olmayan kişinin hakikati de sahih olması imkânsızdır. İnsan kendisiyle barışmayı bilmesi, nereden geldiğini (mebde) ve nereye gittiğini (mead) bilmesi demek, eşittir hayatın anlamını bilmektir. Anlamı bilen, kendine sevgiyi çoğaltan insanda artık tevhid durmaksızın zuhur edecektir.

Sözgelimi, Filibe'li Ahmet Hilmi'nin İbn Arabî'nin , vahdet-i vücud öğretisi ve âyân-ı sâbitesi (Allah'ın ezelî ve ebedî ilminde, sabit olma) temel alınarak yazmış olduğu bir romanı vardır. Romanda geçen aynalı baba karakteri üzerinde aynalar taşır. Kendisi kravatlı ve düzgün giyimli olan Raci onun aynalı babayı görünce onun bu görüntüsüne şaşırmıştır. Aslında söz konusu bu aynalar, insanın kâinatın merkezinde olduğunu ve Allah'ın sıfatlarının hepsinin beynimizde iz düşümü olduğuna işaret eder. Işık bir yayılma sağlıyor, ayna bunu kendine çekiyor. "Bu durumda insan, Tanrı'nın kendisini ve kemâllerini görmesini sağlayan bir vasıta, daha doğrusu aynayı işlevsel hale getiren vasıta varlıktır."[101] Hangi yansımayı üzerine çekerse, o sıfat insan üzerinde tecelli eder.

Psikolojide kendini gerçekleştirme olarak adlandırılan bu mesele tasavvufta İbnü'l Arabî'nin Hz. Peygamber'in hadisi olarak ele almış olduğu kendini bilmek-lik-tir. Sonuç olarak; "Tasavvufun gayesi, Hakkın rızasını kazanmak için nefisleri

[99] İbnü'l-Arabi, *İlahi Aşk*, (Çev. Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul 1988, s.89.
[100] İbnü'l-Arabi, *İlahi Aşk,* s.92.
[101] Ekrem Demirli, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, s.265.

temizlemek, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmak, kısaca Allah ve Resulü'nün ahlakıyla ahlaklanmak."[102] şeklinde açıklanmaktadır.

İbn Arabî'ye göre, Cenab-ı Hakk, Kâmil insan olan peygamberlerin hayatında zuhur etmiştir. Onların kalbi ayna gibi parlamakta ve birkaç sıfat değil, bütün âlemi içine alan tüm sıfatlar, ayna gibi parlamış olan kalbe yansımıştır. İnsan kalbini ne kadar çok parlatırsa, âlemin görüntüsü o aynada tecelli edecektir. İnsan kalbinin parlatılması ise kalbi kötü davranışlardan arındırarak sevgi ile besleyerek ve iyilik arz eden davranışlar gerçekleştirerek olacaktır.

Bir önceki kısımda açıklanıldığı üzere öncelikle insan kendisini bilecektir. Çünkü insansız bir âlem bilinemez, ruhsuz, ve karanlıktır. Arabî görüşüne göre insansız dünya olmaz. Bu yüzden insan, ilk olarak anlamı aramalı ve idrak etmelidir ki nereden gelip, nereye gittiğini (mebde - mead) bilebilsin. Bu anlam Hakk'tır.

"Kendini (nefsini) bilen, Rabbini bilir."[103] İnsanın Allah'ı bilmek üzere ilk ölçüsü kendisidir. İnsanın Allah'tan razı olması için ilk olarak kendinden razı olması gerekmektedir. Burada bahsedilen, kendinde sevgiyi gerçekleştirmesidir.

> *"İbnü'l-Arabî, ilâhi sevgi nazariyesi ile bizleri kendi gerçekliğimizi idrak etmeye davette bulunmaktadır. Kendimiz de dahil her şey sevgi nazariyesi ile donatıldığına göre, hayattaki en gerçek duygu sevgidir. Sevgiden yoksun olmak hamlık, za'fiyet, acziyet göstergesidir."*[104]

Kendine sevgiyi; saygı, hoşgörü, tevâzu olarak isimlendirebiliriz. Bu sıfatlar Allah'ın kendinde olan ve alemin içinde bulunan insana yansıyan sıfatlardır, bunları insan, sergilediği davranışa göre kendine çeker.

Kötü huy, davranış ve alışkanlıklardan sıyrılarak özünde iyi olan davranışlar ile hâllenmek gereklidir. Daha sonra insanın kendinden razı olması gerçekleşir. Kötü alışkanlıklardan arınmak çok kolay değildir fakat koşulsuz olarak şarttır. Çünkü

---

[102] M. Doğan Karacoşkun, "İbnü'l-Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, (2007), s.79, Bkz: Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* İstanbul, 2004, s.56.

[103] Ekrem Demirli, *İbnü'l Arabî Metafiziği,* Sufi Kitap, İstanbul 2013, s.178.

[104] Kadir Özköse, "İbnü'l-Arabî'de İlâhî Sevgi Nazariyesi", *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi,* 98.sayı.

insanın nefse ait olan davranışları dışında kendisi kötü değildir. Birçok yerde zikrettiğimiz üzere Ruhundan üflenerek yaratılan insan, üzerine üflenen nefesi küçük görmemelidir, insana üflenen bu nefes artı ve eksileriyle değerli kılınmıştır.

İbnü'l Arabî düşüncesi ile Ahmet Yesevî düşüncesi arasında bir ters orantı görülmektedir. Yesevî, Allah sevgisi ile İslâmiyetin ve Peygamberin ışığını kendine merkez alır. İbnü'l Arabî'de, insanın kendini merkez alarak ışığı yakıp yol alarak Allah sevgisini kazanmak düşüncesindedir. Sözgelimi, ikisi de Allah için yola çıkmış, birisi ışığın altında yanmak, diğeri ışığı yakmak ile yanmıştır.

4.3. Mevlânâ (1207-1273) ve Hümanizm / İnsan Sevgisi

Mevlânâ'nın hümanizminin temelinde hoşgörü yatmaktadır. Bu düşünce evrensel olduğundan Batı ve Doğu ayırt etmeden herkes bilmektedir. Yazmış olduğu Mesnevî' de; insan-lık adına olan ne var ise, hoşgörü, sevgi, tevazu vs. hepsi açıkça görülebilir.

"Avrupa'da Humanizma başlarken Doğu'da İslam Dünyasında dört başı mâmur bir Humanizma, çok daha önceki yüzyıllardan kalkıp gelerek kemâl mertebesine ulaşmış bulunuyordu."[105] Mevlânâ düşüncesi, merkezinde Allah inancı olan ve O'nun insanlar ile insancıl bir biçimde ilişki kurmasını istediği tecellisi ile hareket eden düşünce biçimidir. Bu düşünce biçimi Mevlânâ'nın görüşünü hem insancıl hem de evrensel kılmıştır.

Cenab-ı Hakk için insan değerlidir. Allah'ın Dünya üzerinde yaratmış olduğu insan, eksiklikleri ve artılarıyla yaratılanların en üstünüdür. O'nun varlığını insanlığa tebliğ eden insanın en üst mertebesinde yer alan insanlar ise Hz. Peygamberlerdir. Peygamberlerde de bu özelliklerin hepsi mevcuttur.

[105] İrene Melikoff, *Batı Hümanizması Karşısında Mevlânâ'nın Hümanizması*, (Mevlânâ, Bildiriler) içinde, Konya 1983, s. 64-65.

Mevlânâ'nın, onun en bilinen "Hamdım, yandım, piştim."[106] Sözü temel alındığında, Hamdım, hiçbir şey bilmemek. Yandım, zorluklarla mücadele ederek öğrenmeye çalışmak. Piştim, mücadele sonunda her şeyi öğrenmek = İnsan-ı Kâmil, şerefli insan mertebesine erişmek. Hepsi eşittir => hoşgörüdür, incinmemektir. Çünkü, dünya içinde bütün olanların sözgelimi, karşı tarafın yapmış olduğu davranışın nedeninin Allah'tan olduğunu bilmektir.

İnsan çeşitli merhalelerden geçerek Kâmil insan mertebesine erişir. Adını hoşgörünün sahibi olarak zikrettiğimiz Mevlânâ, bu mertebelerden geçerek İnsan-ı Kâmil olmuştur. İnsan, bu merhaleye ulaştıktan sonra her yerde Allah'ın tecellisini görür ve onun sevgisi içinde erir. Allah'ta Kâmil insanda görünür hale gelir, çünkü Kâmil insanın O'nun tecellisi içinde kaybolduğunu bilir.

İnsanda bu mertebeye erişmek üzere rol oynayan süreçler vardır. Bu onun Mesnevî' de de çeşitli beyitlerde yazmış olduğu gibi nefsin hallerinden arınmadır. Sözgelimi insan niçin oruç tutar denildiğinde, bu soruya verilen cevap Allah'a yakın olmak içindir, olmalıdır. İnsan oruç ile, iradesini kullanarak bedenin azalarını tutar. İradesini kullandığında manevi âleme ait olan ruhu serbest kalır ve insanın ruhu ayık olur. Fakat insan bedenin isteklerini karşılamaya yöneldiğinde ruh tutsak olur ve insan ayıklığını kaybetmiş olur. Dünya yaşamı da insanı, bedenin isteklerine meylettirdiğinde bu durum ortaya çıkar.

> *"İnsanda ikilik vardır. İnsan nefsi küfür ile ruhu da imân ve irfân iledir. Ruhaniyet üstün gelirse; balık, nefsâniyet galebe ederse; olta olur. İnsanın yarısı mümin, yarısı ateşe tapandır. Yarısı hırslı, yarısı, sabırlıdır. Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'de 'içinizde kâfir de var, mümin de' buyurmaktadır. İnsanın alaca öküz gibi, sol tarafı kapkara, diğer tarafı ise ay gibi aktır."*[107]

Mevlânâ bu hallerden geçmiş ve iradesi sonucunda ruhu özgür olmuştur. Bu durum yanarak gerçekleşmiştir. O, Allah aşkı ile yanmıştır bu yanmak nefsin bütün arzularına karşı gelmek ve dünya zindanının içinde ruhu özgürleştirmektir. Bu

[106] Mevlânâ Celaleddin Rumi, *Hamdım Piştim Yandım*, (Çev: Ahmet Kardam), Mess Yayıncılık, 2007.
[107] Mevlânâ Celaleddin Rumi, *Mesnevi ve Şerhi I-VI*, (Çev: Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985a, 2. Cilt., Beyit 601.

özgürleşme tamamen gerçekleştiğinde cüz-i irade artık külli irade ile birleşmiştir. Tüm bunların sonucunda Mevlânâ Kâmil insan olmaya nail olmuş, hoşgörü, tevazu, vicdan vs. yetilerini insanlığa sonsuz şekilse sunmuştur.O, iradesini tüm kararlılıkla sonuna kadar kullanıp pişerek, piştikten sonra ise, kendisinin arkasında olan büyük iradenin idrakinde olarak ve O'na teslim olarak elde etmiştir.

İnsanlığa hoşgörüsüyle muamele eden tek varlık Hakk' tır. Mevlânâ'da O'ndan aldığını O'nun için taşıyacak ve isteyene sunacaktır. "Kâmil insan için bu dünyanın zenginlikleri ve aşırı istekleri Tanrı'ya giden yolda bir engel oluşturur. (…) Mevlânâ'da aynı konuya değinerek şöyle öğütler: Ne zamana dek testinin süsleriyle oyalanacaksın? Süslerden vazgeç, içindeki suyu ara bul."[108]

Bu yüzden de yine çok bilinen bir ifadesi ile, "Gel ne olursan ol, yine gel."[109] demiştir. Mevlânâ' da sonsuz bir insan sevgisi vardır. Bu özelliğini de Hakk' tan almıştır. Aşk'ın marifetinin bülbülde değil gülde olduğunu idrak etmiştir. Önce, Aşık Maşuğu sevmiş ve Maşuğun da onu sevmesini istemiş daha sonra O'nu sevmesi için kendinden bir parça yaratmıştır. Mevlânâ bunu idrâk etmiş ve herkese yansıtmak için emek vermiştir. Bu sevgi bütün insanlığı zamansız, mekansız bir şekilde sevmektir.

"Bir ayağım sımsıkı İslâm prensipleri üzerinde, diğer ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum."[110] Mevlâna'nın bütün bu söylemlerinin ardında dayanmış olduğu İslamiyet temeli vardır. Bu sevgi, örnek almış olduğu Resûl' ün de seçtiği gibi İslâm temellidir. İslam'ı temel alıp her tek bir insan ile barışık olmuştur. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın da sevgisi ayırt etmeksizin herkesedir.

İslâmiyet'in evrenselliğinden aldığı gücü ve ilmi tüm insanlığa Müslümanı, Hristiyanı, Museviyi vs. ayırmaksızın anlatmak olmuştur. Meşhur "gel ne olursan ol,

[108] Erkan Türkmen, *Mevlâna Mesnevisi' nin Evrenselliği,* Nüve Kültür Merkezi Yayınları:44, İstanbul 2007, s. 107 - 108.
[109] "Gel ne olursan ol, yine gel." Mevlânâ'nın dil, din, ırk ayırmadan tüm insanlığı iyiliğe davet ettiği, onun hogörüsünün temelini ifade eden sözü.
[110] "İnsan Hakları ve Mevlâna Sempozyumu", *Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları,* 72, Ekim 1994, Konya, s.51.

yine gel"[111] sözü de insan sevgisine en büyük örnektir. Hiçbir kimlik ayırt etmeksizin tüm insanlığı İslâmiyet şemsiyesi altına çağırmaktır.

İslamiyetin evrenselliğini savunmasının yanında, Mevlânâ'nın kendisinin de evrensel bir kimliği olduğu açıkça bilinir. Felsefi görüşü olmadığını düşünenler büyük bir yanılgı içerisindedir. Mevlânâ'nın felsefesi insan ve sevgi felsefesidir.

İnsan Tanrı'dan gelen bir varlıktır. "Biz insana şah damarından daha yakınız."[112] O bu büyük sözlerini sarf ederken Kur'an'ı kendisine kılavuz olarak almıştır. Kadir-i Mutlak' ın çizgisinden hareketle hoşgörüye dayalı anlayışıyla insanlığa yönelir.

> "*Mevlânâ' nın insan sevgisi; ne çocuk, ne düşmüş, ne aciz demeden bütün insanları kapsayacak derinlikte ve ulvilikte olmuştur. O kadar ki, kendisini görüp de saygı gösterisinde bulunan hatta secde eden herkese aynı şekilde karşılık vermiş ve bunu yapanın kim olduğuna bakmaksızın, sadece insana duyduğu sevginin yüceliğiyle insanları ihya etmiştir."*[113]

Mevlânâ'nın bütün insanlığa örneği; "Ot idim öldüm, bitki oldum. Bitki idim öldüm, insan oldum. İnsan idim, öldüm melek oldum. Ben ölmekten neden korkayım."[114] Mevlânâ'nın içinde bulunduğu bu durum, tasavvuftaki nefis kademelerine örnek verilebilir. Çünkü insan bu mertebelere ulaşmak için daima bir süzgeçten geçer. İnsan nefsi; yönetici sistemini terk edip, Allah'ın bir parçasını insana üflemiş olduğu ruhun, yönetici sistemine geçer.

Hümanizm, Mevlânâ'nın kendine olan sevgiden, Allah'ın yaratmış olduğu her varlığa karşı hissettiği sevgidir. "Senin sevdiğin Rabbinin yarattığı bütün mahlukata (insanlara, hayvanlara, bitkilere), ya Allah rızası için, yahut da kendi canının rahat etmesi, huzur içinde yaşaması kasdı ile iyilikte bulun, onları sev!"[115]

---

[111] "Gel ne olursan ol, yine gel." Mevlânâ'nın dil, din, ırk ayırmadan tüm insanlığı iyiliğe davet ettiği, onun hoşgörüsünün temelini ifade eden sözü.
[112] Kaf Suresi, Ayet 16.
[113] Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, Varlık Yayınları, İstanbul 2007, s.31.
[114];*Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, I-XIV,* Şamil Yayınları, İstanbul, ts., XI, 1017 vd.
[115] Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevi*, (Çev: Şefik Can), Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 526.

> *"Hz. Mevlana'nın hümanist olduğunu, O'nun mesajlarını bütün insanlığa yönelttiğini, Mevlana'nın milliyet, hudut, coğrafya tanımadığını ve hatta Mevlana'nın dinler üstü bir şahsiyet olduğunu ileri sürenler, zaman zaman olmuştur. Mevlâna'nın üniversalliği ve hümanistliği doğrudur; ancak, Mevlâna'yı ve onun insan sevgisini dinler üstü, islâm üstü olarak görmeye yeltenmek, Mevlâna'nın üniversalliğini islâmî kayıtlardan uzaklaşmak olarak anlayanlar Mevlana'yı yeterince anlamış değillerdir."*[116]

Burada kastedilen hümanizm insan sevgisidir. Mevlânâ, kendisine, Hakk'ın insanlığa olan sevgisini örnek almıştır. "Sevgiden, acılar tatlılaşır; sevgi yüzünden bakırlar, altın olur. Sevgi yüzünden tortular durulur, arınır. Sevgiden dertler şifa bulur, sağalır. Sevgiden, ölü dirilir; sevgi yüzünden padişah kul kesilir.[117] İnsancıllık ile yaşamak istenilirse zincirleme bir şekilde insan sevgisi yayılır.

İslamın evrenselliğinde zincirleme bir şekilde yayılan insan sevgisi yatar. "İnsana farkları gözetmeden bütün yaratılanları sevmeyi öğreten evrensel aşktır."[118] Tüm insanlığı bir-den var eden Allah aşkı için O'nun yarattığı tüm insanlığa olan aşktır. Evrensel aşk içinde yatan gerçek Allah aşkıdır. İnsanlar, bu sevgiyi yaşayış şekillerini dile dökmüşlerdir. İslam'a göre, Allah tüm yaradılanları sevmez Rahmet eder. Sevmek ve Rahmet etmek farklı şeylerdir. Sadece ortak tarafları olabilir fakat rahmet edilen olmak da sevmek ve sevilmek ile mümkün olabilir. Bu da İslam'ın evrensel oluşunu yineler bir durumdur.

Mevlânâ der ki;

> *"İnsanlar şu 'Ene'l – Hakk' sözünde büyük bir iddianın bulunduğunu sanır. Hâlbuki 'Ene'l – Hakk' büyük bir tevazunun göstergesidir. Zira ben Allah'ın kuluyum! Diyenler, biri kendine ve diğeri Allah'a aitolmak üzere, iki ayrı varlığın olduğunu dile getirmiş olurlar. Fakat "Ene'l – Hakk" diyen, kendisini ortadan kaldırır. O, "Ene'l – Hakk", yani "Ben yokum, hep ondan ibarettir; Allah'ın dışından hiçbir kimsenin varlığı yoktur. Ben katıksız yokluğum, ben hiçim!"*[119]

---

[116] "İnsan Hakları ve Mevlâna Sempozyumu", *Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay*., No:72, Konya 26-27 Ekim 1994, s.66.
[117] Mevlânâ Celaleddin Rumi, *Mesnevi ve Şerhi I-VI*, (Çev; Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, 2. Cilt., s. 233.
[118] Türkmen, s.103.
[119] Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh: Mevlâna'nın Konuşma ve Sohbetleri,* (Çeviri: Cemal Aydın), Sufi Kitap, İstanbul 2018, 427 s.

Bu sözlerde tevâzunun derinliği dile getirilmiştir. Esas alınan nokta Allah sevgisidir. Burada kulum demek varlık göstergesi olduğundan hiçlik ile arasındaki zıtlığı gösterir. Bu da tevâzuya karşı bir görüştür. "Alçakgönüllülüğe sahip olduğunuzda fıkhın adaletini, nahvin anlamını ve sarfın ahengini anlarsınız."[120] (Mesnevî I: 2847) Diyerek, Mevlânâ, tevazunun önemi ve açtığı kapıların hikmetini bütünleştirmiştir. En temelde ise aşk yer alır. Hepsinden çıkarılan sonuca göre, aslında gül, bülbül için yanar. Mesele bülbülün değil gülün aşkındadır. Bu aşk, Allah'ın maşuka olan aşkıdır. Filozoflar bu mevzuyu anlamak için uğraşırken, tahayyül ile meşgulken Mevlânâ çoktan tefekkür etmiştir.

> *"Yüce Allah, Kendini insana tanıttığı ve onu Kendisinin bilincine erdirdiği zaman, bu insan, kendi varlığının usturlabında her an, her vakit Allah'ın tecellisini (ışıltısını) ve O'nun hiçbir güzelliğe benzemeyen güzelliğini görür. Ve bu güzellik, o aynadan hiçbir zaman kaybolmaz."*[121]

İnsanoğlunun aşk ile olduğunda varlığın birliğine, özüne ulaşabileceğini savunan Rumî, bunun yolunun ise İnsan-ı Kâmile yönelme ile gerçekleşeceğini düşünür. Mevlânâ'nın hümanizmi insancılık içinde insancıllıktır. O tercihini yapmış insancıllığı seçmiştir.

> *"Aşk olmasaydı varlık nereden olurdu?*
> *Ekmek kendini sana verdi, sen oldu; neden? Aşktan, özleyişten. Yoksa ekmeğin can olmasına yol var mıdır hiç? Aşk, ölü ekmeği bile can yapıyor; geçip giden canı ölümsüz bir hale getiriyor."* [122]

4.4. Yunus Emre (1240-1321) ve İnsan Sevgisi / Hümanizm

Yunus Emre'nin hayatı hakkındaki tüm bilinenler menkıbevi rivayetlerde anlatılanlar kadarıyladır. Onun halk insanı olduğu genel olarak bilinir. Bilgi edinmek açısından faydalı olacağı ve yukarıda anlatılan Kâmil insan olma sürecine başlangıç ve süreçlerden geçiş halini gösterdiği düşünüldüğü üzere, onun insancıllığına geçmeden, öncelikle içinde bulunduğu maddi istekten buğday istencinden, manevi isteğe, nefes

[120] Franklin D. Lewis, *Mevlânâ - Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı Mevlânâ Celâleddin Rûmî' nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri,* Çevirenler: Gül Çağalı Güven – Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, Şubat 2010, s. 449.
[121] Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, s.27.
[122] Mevlânâ Celaleddin Rumi, *Mesnevi ve Şerhi I-VI*, (Çev: Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, 5. Cilt. s. 327.

isteğine geçiş sürecini ortaya çıkaran hayatının dönüm noktası olarak da söylenebilen süreçten bahsedilecektir.

Hakkındaki bilgiler Hacı Bektâş Vilayet-Nâmesi adında destan edebiyatının halkası olan bu eserden alındığını Abdülbâki Gölpınarlı Yunus Divanında söylemektedir. Yunus Emre 13. ve 14. yy' ın ilk çeyreğinde yaşamış mistik şiirler yazan bir Türk şairidir.

Onun döneminde Anadolu Moğol baskısı altında ve köyü de yoksulluk ve açlık içindedir. Sarıköy' de çok sıcaklar olduğundan dolayı toprak kuruluktan çatlamış ve ekinler olmamıştır. Bu yüzden Yunus köylüsüne nasıl yardım edebileceğini düşünmektedir.

Ahmed Yesevi' den de ders almış olduğu söylenilen Hacı Bektaş Veli'nin yanına gidip ailesi ve köylüsü için buğday istemeye karar verir ve yollara düşer. Hacı Bektaşi Veli'nin yanına varır, iyi bir şekilde karşılanır. Allah dostunun huzuruna çıkar, köyünün zor durumda olduğunu ve insanlara yardım için buğday istediğini söyler. Hacı Bektaşi Veli, Yunus'a sana himmet verelim diyerek cevap verir. Yunus, kabul etmez köyünün zor durumda olduğunu ve himmet değil de buğday istediğini söyler. Hacı Bektaş bu durumda Yunus'a buğday verilmesini söyler ve buğday verilir. Bu durumu detaylı okuma yapmak isteyenler için, Abdülbâki Gölpınarlı' nın detaylı bir açıklamasının alıntısı ile aşağıda gösterilmeye çalışılmıştır.

> *"Bu eserde Mutasavvıf Şairimizin, Hacı Bektaş-ı Veli huzuruna gidişi şöyle anlatılır. Hacı Bektaş-ı Velî, Horosan diyarından Rum'a gelip yerleştikten sonra veliliği ve kerametleri etrafa yayıldı. Her taraftan mürid ve muhibler gelmeye, büyük meclisler kurulmaya başlandı. Fakir halli kimseler gelir, nasib alır giderlerdi. O zaman Sivrihisar'ın Şimâl tarafından Sarıköy denilen yerde Yunus Emre derler bir kimse var idi. Gayet fakir halli olup ekincilik ederdi. Bir vakit kıtlık oldu, ekinden bir nesne hasıl olmadı. Yunus, erenlerin bu güzel vasıflarını işitti. Herkesin bu kapıdan boş dönmemesi dolayısıyla bir bahane ile gidip kifâf denecek kadar bir şeyler istemeyi düşündü. Eli boş gitmemek için öküzüne dağdan alıç yükleyip Sulukaracahöyük' e doğru yola koyuldu.*

Karacahöyük'e varınca Hacı Bektaş-ı Velî huzuruna çıktı. Armağanını sunup 'ben fakir bir kimseyim, bu yıl ekinimden bir nesne alamadım, ümiddir ki, şu yemişi kabul edip karşılığında buğday veresiniz, aşkınıza kifâf edelim.' Dedi. Hacı Bektaş öyle olsun diyerek abdallara işaret etti, alıcı alıp paylaşıp yediler, Yunus birkaç gün odada eğlendi. Gidecek olunca , Hacı Bektaş' a haber verdiler, O da sorun bakalım ne ister buğday mı, nefes mi verelüm? Dedi. Sordular Yunus 'ben nefesi neyleyeyim, bana buğday gerek' diye cevap verdi. Yunus'un cevabını Hacı Bektaş'a bildirdiler. Hünkâr, varın Yunus'a söyleyin alıcın her tanesi için bir (iki) nefes verelüm buyurdu. Yunus dedi ki; Ehılıyalüm var, nefes karın doyurmaz, lütfederse buğday versinler kifâf edelim. Bu sözü Hacı Bektaş'a arz eylediler. Bu defa varın söyleyin, alıcının her çekirdeği başına on nefes verelim dedi. Yunus bu söze karşılık yine; 'Ben nefesi neyleyim , çoluğum çocuğum var, bana buğday gerek' diye cevap verdi. Razı olmadı. Hacı Bektaş dilediği kadar buğday verilmesini emretti. Öküzüne yüklediler.'[123]

Yunus yolda gider iken düşünmüştür ve himmet yerine buğdayı kabul ettiği için pişman olup geri dönerek Hacı Bektaşi Veli'den himmet ister. Hacı Bektaşi Veli ise Yunus'a biz senin anahtarını Tapduk Emre'ye verdik. Git şifanı onda ara diyerek Yunus'u gönderir.

Tasavvuf ehli kişilerin karşına giderek dünyalık bir şey istemek çok doğru bir davranış göstergesi değildir. İnsanın nefsi istekler içinde olduğunun göstergesidir. Onlar hakikatin insanıdır ve onlardan hakikat ile ilgili bir şey istenir fakat Yunus'un asıl serüveni bundan sonra başlayacaktır. Hacı Bektaşî Veli ona nefes vermeyi teklif etmiş Yunus bunu idrak edememiştir. Onlar Allah dostu kişiler olduğundan ancak aşkı arayan kişilere yoldaş olabilirler. Yunus giderken yanına alıç alarak gitmiş ve hediyesini vermiş karşılığında buğday istemiştir. Allah dostları verilen hiçbir şeyi karşılıksız bırakmazlar bu yüzden Yunus'a istediğini vermişlerdir. Kısa bir süre sonra Yunus'un aklı başına gelmiş ve geri dönmüştür. O zaman Hacı Bektaş ona Tapduk Emre'ye gitmesini söylemiştir. Yunus Emre'nin yol ayrımı Hocası' nın ona anlattığı üzere değişmiştir.

Yunus Emre'nin aşk yolculuğu başladıktan sonra son demine kadar insan sevgisi ile sürmüştür. Yaradılış üzerinde daha çok durmuştur. Yaradanın, insanı O'nu bilmek için yarattığını düşünmüş ve asıl mananın O'nu bulmak ve bilmekte olduğunun

[123] Mustafa Tatçı, Yunus Emre Dîvanı İnceleme, Kültür Bakanlığı Klasik Kültür Eserleri, 1990, S.7.

düşünmüştür. Bu bilmenin, bilmeyi bilmek olduğunu söylemiştir. Dünya denilen bu eserin içinde asıl sanatkarı görmek bilmek olarak değerlendirilebilir.

Yunus'un insan sevgisi düşüncesinin temelinde Allah aşkı vardır. Yunus'a göre ruhta var olan ilahi aşk, kalpte tecelli eder. Akıl ameli olarak kalp ile ilişki içerisindedir. Bu yüzden dünya hayatı içerisinde yaşayan insanın, beden ve zihin birleşiminin sahip olduğu duyulara ait olan ifrat ve tefrite meylettiren duygu halleri bir kenara bırakılmalıdır. Kalpte tecelli eden aşk, insan bedenini kuşatır ve Allah'ın yaratmış olduğu her şeye duyulan sevgiye dönüşür.

Sevgi sayesinde insan ruhu ayılır ve canlılık kazanır, bu sayede de insan bedeni huzura erer. Yunus Emre'ye göre bütün evreni kuşatan Allah aşkıdır. Yunus, "Ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm."[124] Marifetullah'a hiçbir benlik iddiasında bulunmadan kulluğu, onun insan sevgisinin bir boyutudur. Hoşgörü ile gönül kırmak yerine gönül kazanmak ile dostluk, yardımseverlik ile insanı yaratan Allah'ın gönül rızasını almakla O'na hizmetle kulluk görevini yerine getirmiştir.

İnsanlığa ve çevreye etkisi, "Yaradılanı hoş gör Yaradandan ötürü" diyen Yunus Emre'de İlâhi aşk ile örtüşmüş olan bir insan sevgisi ile birleşmektedir. Mevlâna ve Yunus Emre için insan eşref-i mahlukattır. Bu yüzden felsefesinin temelinde insan bulunur.

Batı'da ki bazı kötücül hümanist düşünürler; sözgelimi Freud insanın kötümser hal ya da durumlarıyla ilgilenmiştir. Hobbes, Homo homini lupus (insan insanın kurdudur.) diyerek insanın kötümser tarafını incelemiştir. Fakat Doğu'da iyicil düşünen,Yunus'a, Mevlâna'ya bakıldığında insan insan içindir tezi öne sürülebilmektedir. İnsanın kendi çıkarlarının söz konusu değerini terk etmiş ve karşısındaki insan için bir anlayış, hoşgörü hâkim olmuştur. Bu durumda ise, tasavvuftaki merhalelerden nefs-i emmâre ile kalmamakta nefs kademelerinin ötesine geçilmektedir. En sonunda ise olgun insana karşılık gelen İnsan-ı Kâmil olmak ile gerçekleşmektedir.

[124] Abdülbâki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkîlap Kitabevi, İstanbul 1992, s.61.

Yol bulunmuştur, bellidir nihâi noktada Cenab-ı Hakk kapısında birleşecektir. İnsanlığa yoldaşlık gerekmektedir ve Yunus' da yolculara ayna olmak üzere, gidilen yolu tanıtmak üzere mücadele etmiştir. Çünkü, insanlara destek olmak söz ile olmaz aynı zamanda eyleyerek olabilir. Eylemek, yapıp etmek için (ar-ı-n-mak) ar (edep, haya,) olmalıdır.

Arı gibi çalışmak olmaz ise de, gerçek anlamda insancılık, insanı sevmek anlatılamaz. Asıl incelik, insanları doğada ki tüm var edilmişleri Yunus Emre'nin de 'Yaradılanı severiz, Yaradan'dan ötürü' sözü gibi içerisinde bazen hoşgörü bazen de sevgi kelimesini barındırarak değişik görünümlere bürünmüş fakat aynı hâli ifade eden sözünde olduğu gibi Yaradan'dan ötürü sevmektedir.

Tek başına insancılık diyerek (madde - manadan ayrı düşünülerek) Cenab-ı Hakk'ı görmezden gelerek bunun gerçeğe dönüşmesi imkânsızdır. Onun insan sevgisi, sahih niyette ve tefekkürde saklıdır.

> *"Zira kuşlar veya yabani hayvanlar yemsiz ve yurtsuz kalmasınlar, diye vakıflar kuran; farkına varmadan satın aldığı buğdayın içine giren karıncayı kilometrelerce yol kat ederek geri dönüp yuvasına bırakacak ve aynı tefekkürle, 'Benim bir karıncaya ulu nazarım vardır.' Diyecek kadar varlık sevgisiyle donanarak [...] imânı arttıkça sevgisi çoğalan ve derinleşen bir imâna mensup zümrenin aklın isyanından çıkan maddeci bir sevgi felsefesine ihtiyaç duymayacağı âşikârdır."*[125]

Yunus Emre'nin insancılık düşüncesi, Mevlâna'da da değinildiği üzere, beden ile teslim olup ruhu aydınlatmakta saklıdır. Ruh özgür olduğunda, Allah' ın insanı farklı yarattığı hayvanlar gibi yer altında, suda, gökyüzünde değil de hepsini bir ve aynı olarak yer yüzünde yarattığı açıkça görülür. Hindu'nun, Hıristiyan'ın, Müslümanın aynı olduğu görülür ve insana Yaradan'dan ötürü sevmek, korumak, kollamak, en önemlisi insan yerine koymanın gerekliliği açıkça bilinir.

Yunus Emre özünde insan sevgisini barındıran felsefesini yazıp, okuduğu şiirleri ile anlatmıştır. Onun şiirleri söz değil, mana ifade eder. Yunus Emre'nin şiirlerini hangi dile giydirilirse giydirilsin o mana tezahür eder. Hatta, İbnü'l Arabî'nin Vahdet-i

[125] Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Yorumları İşitin Ey Yârenler,* H yay., 5.Bsm., İstanbul 2017, s.84.

Vücud öğretisini Yunus'un şiirlerinde bulmak mümkündür. Onun şiirleri hakikati temsil etmektedir.

Yunus Emre, insan sevgisi içinde Allah'ı merkeze aldığı için, insan da yaşadığı dünya içerisinde, önemli işlere imza atar ve merkezileşir düşüncesini savunur. Fakat bunun Allah'ın öncülüğünde olduğunu bilir. İnsan öncelikli olarak, ümit ve Allah korkusu ile Allah'ı bilir, sonra onun isteklerini uygular. Yunus Emre'de, Hakk'a olan sevgisini insanı severek gösterir ve bunu da ahlaki prensipleri aklında olarak yapar çünkü onun için insani değerler ön plandadır.

Yunus aşık-ı insan temelli olan sevgisini Yaradan inancı ile küçücük bir temelden başlayarak besleyip büyütmüştür. Bu yüzden nihai noktada evrenseldir. Aşağıda yazılan mısra onun insan sevgisi ile ilgili yapılan araştırmayı destekler niteliktedir.

"Yunus Emre dir hoca girekse var bin hacca
Hepsinden eyüce bir gönüle girmekdür"[126]

Onun gönle girmek ile dile getirmeye çalıştığı, insan gönlüdür. Çünkü insan gönlüne giren Allah'ın gönlüne girmiş olur. Manevi olarak bir yola girilmiş olduğuna değinmek istemiş ve yolun sonunda tüm gönüllerin birleştiği Allah'ın gönlüne girmenin esas olduğunu söylemek istemiştir.

Yunus'a göre ; "Kul padişahsız olmaz, Padişah kulsuz değil."[127] Bu dizelerinde, her gönlün bir sahibi olduğunu açıkça dile getirmiş olduğu görülmektedir. Gönle girme meselesi akıldan ziyade kalben tekerrür eden bir durumdur. Bu konuda gayet hassas bir tavır sergilemiş ve insancıllığı ve insanın değeri açısından bütün herkesin eşitliğini savunmuştur. "Yunus; Hakk ile Bâtıl'ın eşitliğini değil insanlık değeri (onuru) açısından insanların eşitliğini ileri sürüyordu: << Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan, / Şer'in evliyasıysa Hakıykatte âsidir. >>"[128]

[126] Yunus Emre, *Risâlat al – Nushiyye ve Dîvan*, (Çev: Abdulbâki Gölpınarlı), Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1965, s.163.
[127] Abdulbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı,* Ahmet Halit kitabevi, 1943, s. 9.
[128] Hüseyin Hatemi, *İnsan Hakları Öğretisi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1988, 225

Bugün Batıda insan hakları olarak ele alınan insan eşitliğinin hukuka uygunluk olarak göstermiş olduğu vaziyet, çok uzun yıllar evvelinden Yunus'un yazdığı beyitlerdeki insana yaklaşımında görülmektedir. Yunus Emre'nin Mevlânâ ile bir araya geldiğinde ona verdiği cevaplarda dahi insanlığa olan sevgisi açıktır.
Yunus'un Mevlânâ'ya cevabı:

"Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız
Kamu alem birdir bize
Ben gelmedim davi için
Benim işim sevig için
Dostum evi gönüllerdir
Gönüller yapmaya geldim.

Beyler azdı yolundan
Bilmez yoksul halinden
Çıktı rahmet gülünden
Nefs gölüne dalmıştır
Gelin tanış olalım dostlar
İşi kolay kılalım
Sevelim sevilelim."[129]

Yunus Emre düşüncesinde; insanın tüm coşkusunun kökünün sevgi olduğu ve (bu coşkunun) sevgiden doğup, taşarak çoğaldığı açıkça görülür. "Severek, düşünerek yaşayan kişi her yerde Allah ile karşılaşır. Karşılaştıkça ilahi aşk ile coşar, coştukça hayatı keşfetmeye koşar." [130]

[129]İlhan Yıldız, "Her şey başkaları için kendisi için hiçbir şey: Yunus Emre", Muhder, http://www.muhder.com, Erişim: 22 Temmuz 2018.
[130]İlhan Yıldız, "Her şey başkaları için kendisi için hiçbir şey: Yunus Emre", Muhder, http://www.muhder.com, Erişim: 23 Temmuz 2018.

5. FARKLI KÜLTÜR VE MEDENİYETLERDE ORTAYA ÇIKAN HÜMANİZM /İNSAN SEVGİSİ ANLAYIŞLARININ ÖRTÜŞTÜĞÜ VE AYRIŞTIĞI NOKTALAR

Çalışmanın bu kısmında hümanizm insan sevgisinin örtüştüğü ve ayrıştığı kısımları ele alınırken, hümanizmi Tanrı'ya karşı bir duruş olarak değil, insani bir arayış olarak, insan sevgisi ise Allah'ın insanda tecelli etmiş olan sevgisi olarak ele alınacaktır.

5.1.Hümanizm/İnsan Sevgisinin Örtüştüğü Kısımlar

Kadim zamandan beri felsefe ve teolojide var olan olarak insan tartışma konusu olmuştur. Doğu'nun insancıllık olarak ele aldığı hümanizmi, Batı insancılık olarak ele almıştır. Bu ikisi aynı yere ayak basmaktır. Çünkü alemde Allah, insan üzerinden bilinmektedir. "Allah'a delil insandır."[131] Diyen İbnü'l Arâbi bu noktaya temas etmiştir. "Âlem içindeki her varlık ve varlık mertebesi, gayenin gerçekleşmesinde bir aşamayı gösterse bile, nihai gaye insanın varlığıyla kemâle erebilir. Bu durumda insan, bilinme iradesinin gerçekleşmesinde ki 'gaye varlık' tır."[132]

Petrarca, kişinin bireysel hayatı üzerine düşünmeye yoğunlaşmıştır. Onda insanın karamsarlık özelliği vardır. Cicero' da (insan üzerine-dostluk) ya da İslam dünyasında Mevlânâ' da insan sevgisi, Yunus'ta diğer düşünürlerde insanın kendini bilmesi ve nitelikleri neye meyilli ise ona göre yönelimde bulunması şeklinde görülmektedir.

Buradan hareketle araştırmaya hümanizm ve insan sevgisini örtüştüğü noktada devam edildiğinde: "Hoşgörü, olmuş ya da olan her şeyin bağışlandığı hülyalı bir durum değildir. Hoşgörü önceden görmeye, anlamaya ve isteyeni istediği yere yükseltmeye dayanan dinamik bir tutumdur." [133] Diyen Strauss için de hoşgörü insanı anlamak olarak düşündüğü ve insan karakterini zinde tutan ve diğer insanlar için etkili olan bir davranıştır. Bu davranış insanın seçimler üzerine hareket etmesine örnek teşkil eder.

[131] Ekrem Demirli, *İbnü'l Arabî Metafiziği,* Sufî Kitap, İstanbul 2013, s.238.
[132] Demirli, s. 235.
[133] Claude Levi – Strauss, *Irk, Tarih ve Kültür,* (Çev: Işık Ergüden, Halil Bayri), Metis Yayınları, 2016, s.46.

İnsan, yaptığı seçimlerle, en önemlisi de aklıyla yazgısının şeklini biçimlendirebilir. İslam Dünyasında da, Kur'an'da İsrâ Suresi 13.ayette de "Biz her insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık." "Ve kulle inşanın elzemnâhu tâirahu fî unukıhî, ve nuhricu lehu yevmel kîyameti kitâben yelkâhu menşûrâ." [134]Denilmektedir. Bu iki kısım hümanizm/insan sevgisi birbiri ile örtüşüktür.

Kur'an-ı Kerim'de; İnsan için, Allah'ın dünya üzerinde yarattığı en güzel ve değerli varlık olduğu, insanı elleri ile yarattığı insana ruhundan nefes verdiği, "Sonra onu düzeltip tamamladı, Ona ruhundan üfürdü, Sizin için kulaklar gözler, gözler yarattı."[135] Hz. Adem'e ilim öğreterek onu yeryüzünde halife kıldığı, Meleklerin Allah'a tam bir tefekkür içinde secde edip ibadet ettiği fakat insanın kendi iradesi ile özgür bir şekilde seçim yapabilir olduğu Bakara ve Hicr Sûrelerinde yazılmıştır.

Batı hümanizm ile insan hakları, insana verilen değer, insanı gözetme mevzusunu derinleştirmiştir. "Hümanistlere göre artık hümanizm, 'evrensel insanlık düşüncesidir, insan şahsiyetinin değeridir, tabii hukuktur, insan haklarıdır, eşitlik ilkesidir, milletlerarası münasebetlerde emniyet ve selâmeti sağlayacaktır."[136]

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinden çok önce Allah tüm insanlığın Adem'den yaratıldığını, Adem'inde topraktan yaratıldığını Peygamberler aracılığıyla iletmiştir. Buna göre herkes eşittir ve özü topraktır.

Mirandola' da hümanizmi, insanın yönelimleri doğrultusunda ele almıştır. "Hümanizmin öncülerinden olan Pico Della Mirandola on beşinci yy' da yazdığı İnsanın Değeri Üzerine Söylev başlıklı çalışmasında insandan, dünyanın tam ortasına yerleştirilmiş, ne yersel ne göksel bir yaratık olarak, hem aşağı yaşamın kaba biçimlerine inebilecek hem de tanrısal yaşam sürenlerin mertebesine çıkabilecek bir varlık olarak söz eder. İnsan, kendi seçimiyle yazgısını biçimlendirendir ve bu özelliğiyle, Tanrının temsilcisi ve en büyük mucizedir."[137]

---

[134] İsrâ Suresi, Ayet 13.
[135] Secde Suresi, Ayet 9.
[136] Sezen, s.139, Bkz. Orhan Münil Çağıl, *İnsan Hakları,* s.71.
[137] Pico Della Mirandola, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev: Ya da Rönesansın Manifestosu*, (Çev: Levent Özşar), Biblos Yayınları, Bursa 2006, s.35.

Batı'da hümanizm ile evrensellik ve dogmaları yıkmak isteği vardır. İnsan sevgisinin arkasında Yunus'lar, Mevlânâ'lar vardır. Yunus Emre; Ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm. Mevlânâ; gel ne olursan ol yine gel…Bir ayağımı pergel gibi kapıya koyarım, diğer ayağım dünyayı dolaşır derken hem evrensel hem de dogmatizmi öldüren bir yaklaşım ile yaklaşmışlardır. "Evren insanın etrafında dönüyordu. İnsan Tanrı sevgisi içinde eriyip yok olacak, sonra onunla birlikte yeniden var olacaktı."[138]

Bu yeniden doğuştan sonra insan hem ruh hem beden mutluluğuna ermiş olacaktır. "Mahiyet açısından, tan (beden) 'aşağı âleme', tin (can) ise 'yukarı âleme' aittir."[139] Batı Tanrı sevgisi içinde eriyip, tekrar kendini var edip bütünlüklü bir mutluluğu kabul etmemiş ve bilişsel işlev ile yola devam etmiştir. "Batı materyalisttir, Doğu ruhanidir, beylik sözü yavanlık, akılsızlık"[140] Oysa ki, mücadele sayesinde, "insan, her an kurtuluşunu sağlayabilir, yani kötülüğü seçmeden önce, ilk özgürlüğünü yeniden elde edebilir. Böylece başlangıçta, günah değil, seçim vardır."[141] Bir sıkıntı ile karşılaşıldığında dahi her seferinde yeniden başlanılabileceği söylenilir.

5.1.1 Optimist (İyimser) Bakış

İbn Arabi'nin, Hz. Adem olarak anlattığı, tüm insanlığı kapsadığı gibi Yunus ve Mevlânâ'nın insan sevgisi de tüm insanlığı kapsar. Onlar her karşılaştığı durumu Allah'ın tecellisi olarak görürler . "Güzel, yüce, sevgi ve saygıya değer insan, bu dünya içerisinde ilâhi tecellilerin bir ayna gibi duran gönül ve şuuruna ulaştığı insandır." [142] İnsanın sürekli gözlem içinde olduğunu ve bu dünyada yalnız bırakılmadığını bilirler.

İbn Arabi Özün Özü' nde der ki;

"Varlığı Hakka ver, varlığın Hakkın olsun hemin,

[138] Nezih Uzel, *Mevlana ve İnsan, Türk Hümanizmasına Doğru*, Göl Yayınları, İstanbul 1975.
[139] Kenjetay, s.67.
[140] Sezen, s.157, Bkz. Hamilton A.R. Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, s.350.
[141] Garaudy, s.105.
[142] Sezen, s.174, Bkz. S. Ahmet Arvasî, *Türk-İslâm Ülküsü-1,* s.19.

Sen çık aradan kalan yar ola, olasın emin."[143]

İnsan Allah ile birlikte vardır. O'ndan bir nefes alıp bu dünyada yaşamaya başlamış ve O'nun insan ile birlikte olduğunu, insanda nefesi olduğunu bilir. İnsan aradan çekildiğinde geriye O kalır ve her şeyi halleder. Çünkü dünyada yaşanan hiçbir şey tesadüf değildir. Olan her bir şeyden O haberdardır.

İnsan yeryüzüne bir halife olarak yaratılmıştır. Bir yanı balçık bir yanı Allah'ın kendinden bir parça üflediği ruh ile insan Allah'ın temsilcisidir ve iradesi sayesinde seçimlerine doğru meyillenerek ister İnsan-ı Kâmil olur ister tanrıtanımaz olur. İnsan iradesinin, insanın seçimlerinde büyük bir payı vardır.

Doğu'nun hümanizmini, insanı yeryüzünde var olduğundan bu yana değerli kabul edip, insanı Tanrı gibi merkezileştirme değil de değer verme anlamında üstün tutmak, en önemlisi de insan olduğu için sevmektir. Yapılan incelemeye göre, insanı ruh ve beden olarak ayırt eden ikicil bir şekilde anlatma gereği yoktur. Öyle ki, insan dünya yaşamında Allah'ın ona yüklemiş olduğu halifelik görevini kusursuz bir şekilde yerine getirme mücadelesi verdiğinde bunu yaparken aklını klâvuz aldığında İnsan-ı Kâmil mertebesine ulaşmaktadır.

Her şey tevekkülde gizlidir güçlü bir kabul ediş ve bekleyiştedir. Ciddi manada İbn Arabiler, Mevlânâlar ve Yunuslara ihtiyaç vardır. Onların yaptığı gibi her tek insanı sevmekten, tüm insanlığın sevgisine varmak en mühim meseledir. Çünkü insan varsa dünya vardır ve var olmaya devam edecektir. Bugün; "Kendi hürriyetini seçmeye ve kullanmaya, iyi ve kötü olmaya, tek bir kelimeyle insan olmaya mecburdur. Bu seçme kabiliyeti, neticesi ne olursa olsun, kâinatta mümkün olan varoluşun en yüksek şeklidir." [144]
Seçme kabiliyeti içinde, Allah'ı aramak dini aramaktır. Din değerler ile öne çıkmıştır. Kant'ın Ahlak ile savunusunu yapmış olduğu şey de bir dindir. Bugün bakıldığında herhangi bir inancı olmayıp yani ateist görüşe hâkim olup da ahlâken

[143] Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Özün özü – Lübbü'l Lübb,* (Çev: Hicret Osta), Büyüyenay Yayınları, 2018, s. 44.
[144] Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam,* Klasik Yayınları, (Tercüme; Salih Şaban), Kasım 2017, s. 77.

uygun olan değerlere sarılıp bundan küçücük bir taviz bile vermeyenler aslında Tanrısız bir dini savunmuş olurlar. Bugün hümanizmi din olarak savunanlar bile Tanrısı kendi olduklarını düşünürler.

İyimser bir şekilde düşünüldüğünde, neredeyse bütün dünyanın örnek almış olduğu Batı'nın talihsizliği İslam düşünürlerinin fikirlerini takibi bırakmış olmalarıdır.

> *"Modern Avrupa felsefesinin talihsizliği müslüman bir muhitte doğmamış olmasıdır. Müslüman aydınların perspektifini modern felsefenin birikimine yöneltmek bu problemlerle ilgili sakıncaları giderecek, diğer dinler içinde garip kalmamış olan felsefe islamiyette aradığını bulacaktır."*[145]

Batı Felsefesi, İslam düşünürlerinin çizgisinden bakmayı tekrar öğrenerek, bu dönüşümü gerçekleştirdiği takdirde hümanist görüşünde ki eksik kalmış kısmı Tevhid ilkesini benimsemiş olarak tamamlamış olacaktır.

5.2.Hümanizm / İnsan Sevgisinin Ayrıştığı Noktalar

İslam medeniyeti düşünürleri, Hint ve Çin Felsefelerinde olduğu gibi insanı anlamaya çalışmıştır. İnsanları dil, din, ırk ayrımı olmaksızın iyilik, güzellik, kardeşlik adına olana davet etmiştir. Oysa ki, Batı'da; "'Hümanizm' çağdaş 'laisizm' in ilk şekliydi."[146] Hümanizmin Hıristiyanlığa, Hıristiyanlığın da Yahudiliğe dayanan bir arka plânı mevcuttur. Dünyadaki hakimiyetine tekrar kavuşmak için insanlığı sadece dıştan değil, ruh ve düşüncede de yok etmek arzusu içinde yanmakta ve gerçekleştirmek için her çabayı göstermektedir. Batı medeniyetinde; hümanist olmak için özgürlükçü olmak, insan onurunu ve haklarını korumak bunları akıl çerçevesi dahilinde gerçekleştirmek söz konusudur.

> *"Eski Yunan ve Roma'da sınıfların varlığı, kölelere yapılanlar, kadınların aşağılanmış durumu, Avrupa'da kadınlarda ruh var mı, yok mu tartışmaları, haçlı seferlerinde vuku bulanlar, bugün Bosnalılara yapılanlar ve daha çok sayıda benzeri örnek göz önüne alınırsa,*

[145] İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında,* İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 222, Bkz. Elmalılı, *Metâlib ve Mehâzib, Dibâce*, S. 10, 14-15, 18-19, 36.
[146] Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Türkçesi: Mahmut Kanık), Hece Yayınları, Ankara 2012, s.49.

> *Yunan, Roma ve Batı'nın insanlıkta ve insancıllıkta, müspet manâda ön saflarda yer alması çok zordur."*[147]

İnsanlığın yaşamış olduğu olumsuzluklar ne ifade eder sorusu kafaları karıştırır. "Hümanizmin en büyük paradoksu, insanı her şeyin merkezine koyarken, insan olmanın anlam ve imkânını ortadan kaldıran bir var olma biçimini dayatmasıdır." [148] Anlam ortadan kalktıktan sonra insana salt akılcılık kalır ve hümanizm ve insan sevgisi arasında keskin bir ayrışma ortaya çıkar.

> *"Marx cemiyet olaylarının doğurucusu her zaman madde olmuştur demekle ruhun kuvvetini ve onun yaratıcılığını inkâr ediyor. Freud, bütün ruh hallerimizin doğuşunu şuur-dışında gizlenen cinsi isteklerle iştahlara irca ederek, insanın ruhunun sefaletlerle reziletlerin çocuğu olduğunu söylüyor. Bütün yüksek ideallerle en temiz ihtirasların kökünü cinsi iştiahların bataklığında buluyor. Durkheim, sonsuzluğun yolcusu olan insanı cemiyetin sınırları içerisine kapatıyor ve insan için emel ve ideal, Allah ve ahlâk her şey cemiyet' tir sonucuna ulaşıyor. Hem de böylelikle imânı, cemiyette hâkim olan kuvvetlerin esiri yapıyor."*[149]

Bilimde ve teknolojide ortaya çıkan yenilikler olsa bile Batı düşünürlerinin geliştirdiği anlamsızlık bütün bu gelişmelerin hepsini arkada bırakır. "İnsan, bilim dünyasında elde ettiği şaşırtıcı başarılara rağmen, yine de hayatının anlamını ve varlığının önemini doğru bir şekilde kavrayabilmiş değildir."[150] İnsan, anlamı kavrayamamanın eksikliğini hayatın her safhasında yaşar. Oysa ki, "[...] Bir ağacın derin köklere sahip olmasını sağlayan enerji, semadan mütemadiyen gelen ışıktır. 'Ağacın kökleri gerçekte göktedir.' Gök ile bağını koparanın, kökleri de kurumaya mahkûmdur."[151] Işıksızlık insanı karanlık içinde bırakır ve zamanla bu durum tüm insanlığa sirayet eder.

Batı medeniyetinde insanın kendiliği derken ortaya çıkmış olan şey bencillik kavramıdır. "Batı'nın çok övündüğü ve kendi medeniyetinin temeli saydığı akılcılık ve hümanizm, hakikatte batı medeniyetinin özünü bozan, onu içinden yıkan bir

---

[147] Sezen, s.26.
[148] İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar,* İnsan Yayınları, İstanbul 2018, s.49.
[149] Topçu, s. 225.
[150] Ali Şeriati, *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri,* s.20.
[151] Kalın, s. 269.

mikrop sayılmalıdır."[152] Batı'dan Doğu'ya Tanrı'yı yok etmekten ziyade kendisizlik, karamsarlık yönsüz geçmiştir.

> *"Batı hümanizmi, eski Yunana özgü, gökle yer (tanrıların dünyasıyla, insanların dünyası) arasında sürekli bir çekişmenin, kavganın ve öyle ki bir tür kıskançlığın egemen olduğu ve tanrıların ne olursa olsun insanlara zulmetmek ve ben – bilincine, bağımsızlık, hürriyet ve tabiat üzerinde hâkimiyet kurmalarına engel olmak için çalışıp çabalayan insan düşmanı güçler olarak görüldüğü mitolojik düşüncelere dayanır. […] Diyebiliriz ki, insanlık sürekli olarak bu kıskaçtan kurtulmaya çalışıyor. Kaderini tanrıların mutlak kudret pençesinden alıp, kendi serbest iradesi ve seçimine vermek için, tanrısal güçler kazanarak bağımsızlığını elde etmeye çalışıyor. " [153]*

Batı'da, Tanrı dışarıda bırakılarak ezeli ilke arayışına gidilmiştir. Kant'ın düşüncesi Batı' nın bu fikrinde kırılma noktası olmuştur.

> *"Kant, özne ile nesne arasındaki sınırın kaldırıldığı bir << zihinsel sezgi>> ihtimalini inkâr ediyordu. Kendisi de (kavram, mantık, nedensellik, ve kanun kategorilerine indirgenmiş) öylesine dar bir akıl gücü anlayışının tutsağı idi ki, insanın temel boyutunu göremiyordu." [154]*

Kant'a göre dışarıdaki tek gerçeklik bilim ve fenomenlerdir. Bu yüzden, duyular ile görülmeyen kavramların anlamsız olduğunu, kavram olmadan sadece duyu verilerinin görülemez olduğunu savunur. İslâm Dünyasında ise, tam tersi tezahür eder. "Müslüman düşünürler Tanrı'yla birlikte ikinci bir "ezeli ilke" kabul etmedikleri için Tanrı'yı âlemin yegâne ilkesi saymada hemfikirdir."[155] Ve O'na ulaşmada İbnü'l Arabi'nin Fusûsu'l Hikem' de söylediği gibi yönelimlerinin insanın çizgisini belirlemede etkili olacağını tekrar etmekte fayda vardır.

Tanrı'nın emekliye ayrılması ve yerine insanın geçmesi mevzu bahis edildiğinde, insanın gözleyeni olmadığı görüşü ortaya çıkar. Batı'da inançlı olan insanlar var fakat gerçek ibadet halinde Allah tarafından gözleniyor olduğunu idrak etmek önemli bir meseledir. İnsanı gözleyen Cenab-ı Hakk'ın kendisidir. Parçanın bütünüdür.

---

[152] Sezen, s. 157, Bkz. Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri,* s.52.
[153] Ali Şeriati, *Marksizm Ve Diğer Batı Düşünceleri,* s. 22.
[154] Garaudy, s.63.
[155] Demirli, s.18.

"Batı varoluşçulukta içgüdüleri ve bağımsızlık vehmini esas alan, yaratıcı ile bağını reddeden, bir manada hümanist bir hayat ve kendini açığa çıkarma söz konusudur. İslami varoluşçulukta kendini gerçekleştirme, inkâr ve isyana değil, tersine tasdike dayanan bir tevhidi hayatın çiçek açmasıdır."[156]

Batı, Doğu'da Mevlâna'dan, Yunus'tan İnsan-ı Kâmil olmanın yollarını öğrenmiştir. Fakat olgun insanın üzerinde Cenab-ı Hakk'ın gözü olduğunu kabul etmemiş ve bu olgun insanı üstün insana çevirmiştir.

"Medeniyet tarihinde doğunun ilk çağ kavimleri tarafından hazırlanan sihirle karışık bütün bilgilerin batıya doğru yürüyerek İyonya, Mısır kapılarından eski Yunan'a geçiren, Yunan'da sihrî unsurlarından ayıklanıp sırf aklî bilgiler halinde felsefe adı altında toplanmalarına Yunan hârikası denilmektedir. Bu hârika akıl ve hikmetin harikasıdır. Evvelkine çok üstündür.[157]

Nurettin Topçu'nun ifadesinden de anlaşıldığı üzere Batı' nın kurmuş olduğu o kocaman düzen tamamen bir hükümdarlık isteğinden ibarettir. Çünkü, Batı'nın bitmek bilmeyen bir sonsuzluk emeli ve sonsuzluk emeline ulaşmak isteği vardır. Bunun için gerekli olan tüm bilişsel veriyi elde etmek için kurmuş olduğu bir insan deneyi olduğu açıkça görülmektedir. "Batı medeniyeti, dünyanın çocuklarına gözler kamaştıran parlak oyuncaklarla şifasız acılar ve iç yaraları getirdi."[158]

"Hümanizm gayreti 'eğer modern bir medeniyete dahil olmak, milli tarih hazinelerini ortaya dökmek, vatanın kuvvetli ve zayıf bütün kaynaklarını açmak' ise, buna kimsenin bir diyeceği yoktur. Fakat hümanizm bu değil, 'insan biçimci (antropomorfik) bir dünya görüşü' dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak anlamına gelmekte, vadisini de bu şekilde açmış bulunmaktadır."[159]

İki medeniyeti birbirinden ayrıştıran diğer bir mesele, sosyal - kültür alanlarındadır. Batı'da Rönesans ile birlikte gelişmeler yaşanmış, artık dünyaya objektif bir gözle bakabilme gücü sağlanmıştır. Sanat, seyahat, coğrafya keşifleri alanında gelişmeler yaşanmıştır. "Gelişen zihniyet tabiat ilimlerine kapılarını açmıştır."[160] Seyahatler, keşifler Rönesans'tan önce İslam dünyasında vardı. Evliya çelebi seyahatnamesini

[156] Sezen, s.123.
[157] Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizâmı,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1961, s.154.
[158] Topçu, s.157.
[159] Sezen, s.27.
[160] Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü, II,* s. 429 - 440.

yazdığı Osmanlı topraklarını 17.yy'da gezmiştir. "9.yy'dan Yunanca' dan, Süryanice' den, Pehlevice' den, Arapça' ya geniş tercüme faaliyetleriyle riyaziye, astronomi, tıp, felsefe alanlarında büyük hamleler vardır."[161]

Bilim ile insanı makineleştirmeye çalışan Batılılara Mach' ın düşüncesi doğru bir cevap vermektedir. "Mach' a göre bilim insanın görevi, dünyayı açıklamaya kalkmak değil tasvir etmektir ve bilim de olsa olsa bir fenomenolojidir."[162] Sadece bilim ile hiçbir şey son bulmaz. Sözgelimi, buz dağının görünen kısmı suyun üst yüzeyindedir fakat arkasında devasa bir bölümü vardır ve görünmez ama görünen kısmını belirleyen güç oradadır. Her zaman parça bütünü ile tamdır sadece bütün olarak görünmez. Ezcümle, ruhun bedene üstünlüğü insanın insanlığını koruyabilmesi açısından ön planda tutulmalıdır.

> *"İnsan, ruhla vücuttan yapılmış bir bütündür. Onda her ikisini hakları ve ayrı rolleri vardır. Ancak aklı olan her insan için ruhun vücuda üstünlüğü kabul edilmiş ve vücudun idaresi onun eline verilmiştir. Beden zevk ve ihtiyaçlarıyla sade onu haberdar ediyor. Nereden geldiği ne olduğu bilinmeyen ruh insanı idare ettiği müddetçe o hürdür, yaratıcıdır ve başkalarını da yaşatıcıdır."*[163]

Bedenin ruha üstünlüğü ön planda tutulduğunda, "İnsan dış dünya içinde boğulup, bu alanda elde ettiği başarı ve ilerlemeleri ölçüsünde kendinden uzaklaşmakta ve kendi gerçeğini unutmaktadır."[164] ruhun önceliği yitirilmiş olur. İnsanın tefekkür etmesini engelleyen birçok nedenler arasında sosyalleşmenin aşırılıkları da yer alır. Dewey' e göre, bugünkü insan kendini yönetme açısından dünkü insandan daha zayıf ve bilgisizdir. [165] Aşırılıkların insanı elinde tutması kişinin kendisini yönetememesi ile yakından ilgilidir ve başlı başına incelenmesi gereken bir konudur.

"Aydınlık ve Romantik çağ dedikleriyle bütünleştirilen hümanizmi, sırf bir insan ve insanlık meselesi olarak almak yanlış olur. İnsan ve insanlığa yalnız Yunan ve Roma

---

[161] Sezen, s. 58, Bkz., İbrahim Agâh Çubukçu, *Türk İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler,* s.158.
[162] Delacampagne, s.113.
[163] Topçu, s.330.
[164] Ali Şeriati, *Marksizm Ve Diğer Batı Düşünceleri*, s.19.
[165] Ali Şeriati, s.20.

düşünceleri, varlığı şüpheli yalnız Aydınlık Çağ, yahut romantik felsefe değil, her tür felsefe başvurmuş, dinlerin temel konusu olmuştur." [166]

5.2.1. Pesimist (Kötümser) Bakış

Batı'da baskı altında kalan insan tek başına kaldığı düşüncesine kapıldıktan sonra hümanizm ile birlikte karşı çıktığı otoriteyi yok etmeye çalışırken kendisinin otorite yerine geçtiğini fark edememiş, ettikten sonra ise kilise gibi kimliğini kaybetmeye başlamıştır. "Orta Çağın kilise, imparatorluk, feodal nizamını ve gardiyanlarını insan değiştiremiyordu. Onun için hümanizm şehir topluluklarında doğdu, iman insana çevrildi." [167] İnsanın her bir şeye Tanrı gibi hükmedişi insanı büyülediği için kibrinden geri dönmek istememiş ve insanlığı da arkasından sürüklemek üzere yoluna devam etmiştir.

Bu kısımda Batı'da ki baskın düşünce içerisinde tüm insanlar kastedilmemektedir. Fakat Batı'da kimisi çıkarlara uygun düştüğü için ses çıkartmamış kimilerinin ise ses çıkartmasına rağmen çoğunluğa üstün gelemediklerinden dolayı sesleri kesilmiştir. Doğu'da hümanizm savunucuları insanlığı Batı'nın etkisi altına alma mücadelesi vermişlerdir. Bu bir arayış olmaklıktan çıkmış ve hükümdarlık fikri içerisinde ilerleyerek mevcud durumunu almıştır.

İnsanı merkeze alıp tanrılaştırma mücadelesi veren bu anlayış bugün Doğu Batı ayırt etmeden bütün tek tek tanrılar doğurur bir vaziyet içindedir. Fakat dünyaya insan haklarını savunan bir model olarak yansımıştır.

> *"Batı Dünyası'nda nasıl Hz. İsa'nın nasıl eksiksiz bir insan hakları öğretisi tebliğ etmesine rağmen bu tebliğ bile tahrif edilmiş ve Batı insanı ancak uzun süren bir savaş sonunda o da başlangıçta sadece kağıt üzerinde kalan bir şekilde, on sekizinci yüzyılın sonlarında insan haklarını elde edebilmiş ise, İslam Dünyası'nda üstelik bu eksiksiz tebliğ tahrif de edilememiş, fakat çeşitli oyunlarla unutturulmuş iken, << insan hakları >> kavramı da Batı'dan ithal edildi."*

İnsana üstünlük tanımak Doğu düşüncesinde gönül yakınlığı anlamında ağırlık gösterir. Batı düşüncesinde insanın üstünlüğü, insanı bir diğerine üstün kılmak olarak

[166] Sezen, s. 25.
[167] Sezen, s.61, Bkz. Nicola Abbagnano, *"Humanism", The Encyclopaedia of philosophy*, IV, 70.

görülür. "İnsana değer vermek başka şeydir, insanın değerini kabul etmek başkadır. İnsana üstünlük tanımak ise bambaşka şeydir." [168] İnsanın bir diğerine üstünlüğü, insani değerlerden yoksunlaşma, kölelik ve insanı alçaltma gibi olumsuz durumlar ortaya çıkarmıştır.

> *"Kölelik bugün 'insanın insan tarafından sömürülmesi' denen şeyin ilk biçimidir. Bunun içinde en acımasız olandır. Orta çağ evet artık köleliği tanımıyordu, ama orada da toprak köleliği söz konusudur (serfler). Modern toplumun ise, sömürgeciliğin yanı sıra, ücretlileri vardır. En güçlü kişilerin en zayıflara yaptığı baskılardan dolayı insanların kurtuluşu çok ağır yol almaktadır."* [169]

Batı, kendi ülkesi hariç birçok ülke üzerinden ekonomik ve siyasi çıkarlar sağladı. O halde eşitçiliği ve özgürlüğü görünümden ibarettir. Batı'nın manevi zayıflığını, 20. yy' da Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (ö.1914)' nin yaptığı araştırmada da görmek mümkündür.

> *"Müslümanların Avrupa'nın maddî medeniyetiyle bir meselesi olmadığını belirtmiş, ancak Avrupa'nın manevi medeniyetinin sefalet içinde olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Buna göre Osmanlı ve İslam ülkesini etkisi altında bulunduran unsurlar Avrupa'yı yükselten değil, gelecekteki çöküşünü hazırlayan değerlerdir. Milletin aydınları bu tehlikeyi fark edip Batı medeniyetiyle olan zorunlu temasını, onu güçlü kılan unsurlar istikametinde yönlendirmeli, rezilliklerinin taklidiyle bir yere varılamayacağını, bu gidişin intihar olduğunu açıklıkla ortaya koymalıdır."* [170]

5.3.Hümanizm / Tanrı'da Birleşme

İnsan denildiğinde hakiki anlamda –insan, insancılık denildiğinde hakiki anlamda – insancılık olarak söylenilmesi gerekli olan bir konudur eğer söylenilmez ise her yerde hakikat kendini gösterir. "Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur; İnsan yeryüzünde Allah'ın emanetçisi ve O'nun akrabasıdır ve insan iki boyutludur. Birisi balçık ya da kokuşmuş mil, diğeri ise onun Allah'a sıçrayışıdır."[171]

---

[168] Sezen, s.25.
[169] Bonnard, s.150.
[170] İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında,* İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 219, Bkz. Şehbenderzâde, *Yirminci Asırda Âlem-i İslam ve Avrupa*, S. 6-7,10-11,66-69.
[171] Ali Şeriati, *İnsan,* (Çev: Şamil Öcal), Fecr Yay., Ankara 2003, s.12.

İnsanlar, hümanizm ortaya çıkmadan önce de çalışmış bir şeyler üretmiştir. Kimisi skolastizmi ve dogmatizmi reddettiği için bu kavramı tercih etmiştir. Kelimenin sonraki türevi ise insanı karamsarlıktan öte hiçbir yeni fikre taşımamak üzere sabitlenmiştir.

İnsanoğlu, kendisine bir kez verilmiş olan yaşamında nasıl bir yol çizerek ilerleyebileceğini kendisi belirleyebilmelidir. Hayatta bazı durumlarla karşı karşıya kaldığında baş edebilmelidir fakat yaşamında ortaya çıkan her problemi kendi başına Tanrıya hiç yer bırakmadan çözmeye çalışır ise kendini tanrılaştırmış olur. Çünkü tefekkür ortadan kalkar. Oysa ki insan karşılaştığı bir problemi çözmeye çalışıp elinden geleni yaptıktan sonra kendi sınırının bir noktaya kadar olduğunu anlayıp bırakmalı, Tevhidi hatırlamalı ve tefekkür edip beklemelidir bunun aksi bir durumda insanın derin yaralar alması kaçınılmazdır.

Bir sürü emek vererek yapılmış mücadelenin sonucunda menfi sonuçlar ortaya çıkabilir. Tanrıya bırakılmayan o pay kısmında insanda üzüntü oluşturabilecek hastalıklar ortaya çıkabilir. İnsan vücudunun içinde Tanrıdan bir parça vardır. Ona ait olan kısmı O'ndan olan ile tamamlamak gerekir. Bu tamamlama din ile olabilir.

Din denilen kavram bir gelenek değildir. İnsanın yeryüzünde yaratılmasından sonra ortaya çıkmıştır. İnsan hayatının düzene tabii olmasını gerekliliğini gözler önüne getirmek için Allah kutsal kitap göndermiştir. İnsan denilen varlık ilk gelen vahiy oku emri ile birlikte, sorgulama ile okuyup araştırarak gerçekliği kavramaya yükümlü kılınmıştır.

Hz. İsa'nın göğe yükselişi, Hz. İbrahim'in ateşte yanmayışı, Hz. Yusuf'un kuyudan çıkması her biri Allah'ın varlığına delildir. Bunlar bir anlık mucize ya da sihir değildir.

Hümanizmi bir inanç şekli olarak algılayanlar var. İnsanlar bir şeye inanma ihtiyacı duyuyorlar. Kimi Tanrıya inanıyor kimi Tanrının belirsizliğine inanıyor. Sözgelimi, ateist inanmamaya inanıyor. Sonuçta insanda bir şeye inanma ihtiyacı olduğu açıktır.

İnsancılık fikrini savunan insanda Tanrı yok ise ruh da yoktur. Bu durumda insan yalnız bedendir. İnsan çeşitliliği, doğal güzellikler, hayvanlar vs. bunların hepsi Tanrının güzelliğinden bir parça ve varlığına delildir. Bunların hepsi bir bütünlük içindedir. Tanrı tanımayan bunlardan manevi bir tat alamaz. Çünkü manevi tat ruhtadır.

Sufilerinde söylediği üzere, insanın bütün donanmış olduğu haller ruhun halleridir. İnsanın ben dediği bedene karşılık gelmektedir ve sürekli değişim halindedir. Bu haller bedende davranışa dönüştüğünde ise ahlak adını alır. Kant'ın bahsettiği Tanrı insanı anlayamaz insan insanı anlar savı yanlıştır. "Türk Dünyası birlik içinde kurtuluşunu ararken İslâm'ın birleştirici ruhuna sığınmaktan başka yol bulamayacaktır."[172]

Tanrı'da birleşme insanın aslına uzaklaşmasına dur der ve Tanrı ile birlik içerisinde olduğunda insanın asla yalnız olmadığını ortaya koyar. "Schleiermacher' in, […] Kiliseden bağımsız olmak, ölmek demektir. Kendini kaybetmek demektir. Birey tek başına bir şey değildir." [173] Bazı şeyleri korumak için toplumun kaybedilmemesi gereklidir.

> *"İnsan tabiat ve cemiyet içinde eridiği zamanda, kendi içine kapandığı zamanda hürriyetini kaybeder. Her iki halde de makine adam olur. Birinde melameti (toplum ve cemiyette erime), diğerinde gururu, onu şahsiyetsizliğe sevk eder. Sahte insan veya makine haline getirir."*[174]

Bu yüzden modern toplum algısını kültürel değerler ile yoğurmak önemli ve gereklidir. Modern toplum söz konusu olduğunda dünyayı seven çoktur. Kültürel değerler söz konusu olduğunda hakikati seven azdır. Mana kıtlığı açıkça kendini göstermektedir.

Hümanistlerin kendileri insancılığı ve insan haklarını yaymaya çalışırken, kendi çıkarları öncelikli olduğu için diğer yandan, insanlar ile uğraşıyorlardı. "Bir yandan hümanist, bulunduğu yerdeki insanlardan bezerken ve türlü türlü düşmanlıklar

[172] Topçu, s.156.
[173] Mehmet Bayrakdar, *Din Felsefesine Giriş,* Eskiyeni Yayınları, Ankara 2013, s.101.
[174] Sezen, s. 132, Bkz., Hilmi Ziya Ülken, *İnsanî Vatanperverlik,* s.79,80,91.

arasında huzuru kaçmış bir duruma düşerken, öte yandan aynı insanlarda daima yeniliği istemektedirler."[175] Ortaya çıkan böyle problemlerden dolayı 16.yy'da bazı hümanistler sorguya alınmışlardır. Yahudiler yapılan zulmü bilerek isteyerek insanlığı yok etmek için yapmışlardır.

> *"Onu bile bile yapanlar olduğu gibi hiç farkında olmadan şuuraltından çıkartıp işleyenler de vardır. Bu sonuncuya misal olarak ceddi İspanyol olan Hollandalı Yahudi filozofu Spinoza'yı gösterebiliriz. Bu bedbaht ve mazlum filozof, Allah'ı kainatın bütünü olarak açıklayan sistemi içinde Allah'ın inkârı sonucuna varmıştı. Filhakika 'Allah ve kainat bir ve aynı cevherdir, Allah'tan başka bir şey yoktur ve olamaz,' dedikten sonra Allah'ı varlıktaki tam zorunluluğun içine hapsederek, yalnız kendi zorunlu kanunları ile idare edilen varlığı tanımış ve Allah'ın inkârına ulaşmış oluyordu. Böylece yahudinin Allah deyişi bile Allah'ın inkârı oldu."*[176]

[175] Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü,* s.376.
[176] Topçu, s. 222.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğu'da hümanizm denince insanların aklına hoşgörü, tolerans, insan hakları, insan sevgisi gibi son derece olumlu düşünceler gelmektedir. Batı'da bu kavram 18. yy' dan bugüne son derece farklı olarak, insan tanrıcılık şeklinde algılanmıştır. Ne yazık ki Dünyada, bu kavramlar üzerinde ihtisaslaşmış kişilerin dışında ciddi bir bilgi eksikliği bulunmaktadır. Yapılan bu araştırma ile bu bilgi eksikliğinin giderilmesi amaçlanmıştır.

Tez içinde, düşünürlerin yaşadığı dönemdeki siyasal konular dışarda tutulmuş sadece hümanizm ile ilgili görüşlere sahiplik eden konular araştırmanın sınırları içine alınmıştır. Geçmişten bugüne, hümanizmin Doğu ve Batı' da ele alınışı, kavramla ilgilenen düşünürlerin kavramı anlayış ve uygulayış biçimleri esaslı bir şekilde incelenmiştir.

Dünya içinde yaşayan birçok insan dinlere, dinleri göndermiş olan ve dünyada bir nizam ve düzen sağlamış olan Tanrı'ya, Tanrı'nın kutsal kitaplarına inanmamaktadır. Rönesans ile birlikte ortaya çıkmış olan insan aklına, deneysel bilgiye ve bunların sağlamış olduğu gerçeğe inanmakla yetinen insanlar, insanın kendi kendisine yetebileceğini düşünmüşlerdir. İnsancılık ile insanın ön planda olduğu dünya içinde her şeye gücü yetebileceği ve deney yoluyla her şeyin bilgisinin edinebileceğini savunmuşlardır.

Bilim, insanların neleri yapıp neleri yapmayacağı konusunda insana yol gösterir. Bilim ile dinin birbirine zıt düştüğü, çarpıştığı düşüncesi 18.yy'da hümanizm düşüncesi ile insan zihnine yerleşmiştir. Yapılan araştırmada, bu etkinin hiçbir sahihliğinin olmadığı sadece toplumsal bir etki olduğu görülmektedir.

Bilim ile bir güce sahip olan insan, Tanrı'nın ilminin üzerine geçebileceğini düşünerek büyük bir yanlış içerisine girmiştir. Batı, İslam Düşünürlerini yıllarca takip etmiş, fikirlerini hem ilim hem bilim olarak benimsemiştir. Fakat hümanizm ile birlikte sadece bilim kısmını kullanmıştır.

Modernizm ile birlikte yıkılmaya çalışılan asıl hedef ahlak olmuştur. Ahlak, insanın öncelikli yaşama gayesi, prensibi ya da amacıdır. İnsan, çoğunlukla gelenekleri ile yaşayan bir canlıdır. Batı medeniyeti, gelenekler içinde yaşayan insan ahlakını yıkmak için giyim kültürü, yemek kültürü, sanat kültürü gibi… yaşam alışkanlıklarını değiştirme mücadelesi vermiştir. Bu durum insan hayatı ile ilgili çok yakından olan birçok düzeni kapsar. Sonra ortaya bir kendini bilmezlik çıkar.

Nedir bu kendini bilmezlik? Rotasını kaybeden bir gemi gibi savrulan bir beden yığınıdır. Ne olduğunu, neye uğradığını anlamadan bir savrulmayla birlikte tamamen kendi dışında ortaya çıkmış olan bir varlıktır. Çünkü oluşturulan düzene alıştırmaya çalışılmış olan bir beden vardır. Bu beden ahlakını ve düşünce gücünü kendi iradesi ile değil de oluşturulmuş olan düzene uydurmaya çalışmış ve ruh denilen tarafını kaybetmeye doğru yol almıştır. Düşülen sefaletin gerçek yüzüne insanlar modernite olarak bakmış, hatta mutlulukla karşılamışlardır.

Mutluluk hakiki bir şeyin vermiş olduğu sonuca sevinmekte yatmaktadır. Oysa ki, bugün, insanın kendisi ile sınırsız bir savaşın içinde olduğu görülür. Hakikatin ardında olan insan için ise bu ızdırap verici bir sessizlik yaratmıştır.

Bu bağlamda, insanların birbirinden beslenerek ilerledikleri görülür. Psikolojide de, sevilen ve beğenilen insanların, onları beğenen kişiler tarafından model alındığı genel olarak bilinir. Batı bir zamanlar tam çöküşe gitmişken Doğu Medeniyetini, Doğu'nun düşünürlerini beğenmiş ve örnek almıştır. Sözgelimi, Müslümanların Allah'ın Halifesi olan Hz. Muhammed ahlakını yansıtan davranışlar sergilemesi, Batılılar tarafından örnek alındığını gösterir. 18.yy'da da kilise ile mücadele ederken İslâm düşünürlerinden ilham almışlardır.

Allah'ın ruhundan üflediği insan, yapıp ettikleriyle yaşamını mahvetmediği takdirde şerefli bir varlıktır. Allah'ın yarattığı bir kul olduğu için kıymetlidir. Batı'da insan, Allah yaratmış olduğu için değil de bizatihi saygıdeğerdir.

Mutluluğun peşinden gitmek, hem insana hem hayvana özgüdür ama anlamın peşinden gitmek sadece insana mahsustur. Müslüman dünyada anlama inanmayı başarabilmek kulluk bilincinde olmak demektir. Kulluk, insanın hiçbir beklentisi olmaksızın Allah yolunda yürümesidir.

Büyük İslam düşünürü olan Farabi'nin de söylediği gibi, İnsanoğlu bu dünyada iken dengeli bir yaşam sürdürdüğünde erdemli olur dolayısıyla mutlu olur. Bir taraf eksik olursa diğer taraf daima eksik olacak, beden ve ruh nihayete eremeyecektir. Bu yüzden, akıl ve değer bir arada, bütünlük içinde ve dengeli olacak şekilde itidal üzere bir yaşam sürdürülmelidir. Yeni Çağ ile birlikte, dengeli bir yaşamı yok sayan insan iradesi, doğaya olması istediğini dayatmaya başlamıştır. Tüketim Çağına gelindiğinde, doğanın dengesi bozulmayı hızlandırmıştır. İnsanlar, bugün daha fazlasını isteyerek yaşamaya devam ettiği için doğanın dengesi bozulmaya devam etmektedir.

Orta Çağ İslam dünyasının en parlak dönemi olmuştur çünkü inanç merkezlidir. Batı'nın en parlak çağı ise Rönesans'ta hümanizm vb. arayışlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Batı'nın büyük düşünürü Goethe'nin meşhur eseri Doğu-Batı Divanı'nda; Peygamberlerin çoğu Doğu'da, Düşünürlerin çoğu Batı'dadır demesi Doğu'da düşünür yoktur demek değildir. Doğu'nun Tevhide dayalı düşüncesinin kıymetini kısaca özetlemektedir.

Her tek bireyin hümanizmi dünyasına alması ve yaşaması, Allah'ın sıfatlarının insanda ortaya çıkan tecellileridir. Allah varlığı ile bir, sıfatları ile çoktur. İnsan insana aynadır. **Hümanizm / İnsan Sevgisi bir tercihtir.** Tanımlaması yapılmaya çalışılmıştır. Her tek kişi tercihini kendisi belirler ve seçimini yapar. Sonra da kendi safında yer alanlar ile birlikte ilerler. Dünya yaşamında her neyi kendisine amaç edindiyse ölümünden sonra onun ile haşr olur. Mevlânâ'da insan; sevgi, hoşgörü ile tecelli etti. O, kendisine bunu ışık aldı ve yanında olanlarla tüm insanlığı hoşgörülü olmaya davet etti. Her ne hikmetse Doğu'dan çok Batı onu bilmek istedi.

Kadim zamandan beri, Doğu'dan Batı'ya bilgi akışı söz konusudur. Bir yandan insan mesele iken diğer yandan insan için iyi bir yaşam üzerine düşünülmüştür. Yeni bir fikir üretmiş olan birçok düşünürün fikrini ortaya koymadan önce, kendinden önceki dönemleri ve çağdaşlarını incelemiş olduğu gözlenmektedir. Kısaca toparlanmak istenildiğinde, kültürler birbirini etkilemiştir ve günümüzde de etkilemeye devam etmektedir. Yapılan araştırmada da, bu etki açıkça görülür.

Batı için muhtemel düşünce şudur: insanın iradesi ile hareket edebileceğini savunan İslam düşüncesini örnek almışlar ve korkularından cesaret göstererek arınmak istemişlerdir fakat İslam Dinini ve Müslümanların inançları üzere yaşadıklarını tam olarak bilmedikleri, daha ziyade tespitten yoksun kaldıkları için başaramayıp eksik kalmışlardır. Eksik kaldıkları kısım ise, Tevhid ve Tefekkürdür.

Yapılan araştırmada, Rönesans ile başlayan insancılık etkisinin köklerinin, Batı'da Antik Çağdan, Doğu'da ise Çin Medeniyetinden bugüne kadar gelişim gösterdiği karşılaştırmalı olarak ve birleşip ayrıştığı kısımlar esas alınarak incelenmiştir. Geçmiş, şimdi ve geleceğin varlık, mevcud ve yokluk paradigması içinde yapılan bu incelemede var olduğu zamandan beri hep daha iyi bir yaşama ulaşma çabası içinde olan insanoğlunun, bugün var olan teknoloji bolluğunun içinde asıl olarak hedefine vardığı, diğer yandan ise insani değerlerin tamamen kaybedildiği ve yok oluş ile yüzleşmesine az vaktinin kaldığı görülmektedir.

Bugün, Batı'da bilim öncü bir şekilde hiç durmadan ilerlerken, Dünyada da sosyal, siyasal, dinsel, kültürel ve psikolojik anlamda insanlar üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olmuştur. Kuşkusuz her medeniyet birbirini etkilemiştir. Bu durumu yeni bir arayışla düzenleme çabası içinde olan bir uğraşı mevcuttur. Fakat bu arayışı İslam medeniyeti yine merkezinde Allah'ın olduğu bir düşünce ile yapmaktadır. Bugün anlam, şahs-ı manevisi çok kıymetli bir halde, çok gizli bir yerde ve bulunması çok zor bir haldedir ama anlam; Batı'nın düşündüğü gibi sadece bilimle olmayacak, Doğu düşüncesinde savunulduğu gibi ilimle tamamlanarak, anlam kaybetmiş olduğu eksikliğini mutlak surette tamamlayacaktır.

KAYNAKÇA

BABÜR Saffet, ÇOTUKSÖKEN Betül, *Orta çağda Felsefe*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2011.

BAYRAKDAR Mehmet, *Din Felsefesine Giriş,* Eskiyeni Yayınları, Ankara 2013.

BAYRAKTAR Levent, *Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Felsefe,* Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara 2016.

BONNARD Andre, *Antik Yunan Uygarlığı 1: İlyada' dan Parthenon' a,* (Çev: Kerem Kurtgözü), Doğa Basın Yayın, İstanbul 2004, 240 s.

BOZKURT Nejat, *Eleştiri ve Aydınlanma,* Say Yayınları, İstanbul 1994.

BRAİDOTTİ Rossi, *İnsan Sonrası,* (Çev: Öznur Karakaş), Kolektif Kitap, 2014, 240 s.

BURCKHARDT Jacob, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, (Çev: Bekir Sıtkı Baykal), Maarif Basımevi, İstanbul 1957, 428 s.

BURCKHARDT Jacop, *İtalya'da Rönesans Kültürü II,* (Çev: Bekir Sıtkı Baykal), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, 788 s.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* Pradigma Yayınları, İstanbul 2003.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü,* Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

ÇÖREKÇİOĞLU Hakan, *Rönesansın 'doğa'sı 16. yy Büyüsel Bilimin Felsefi Temelleri,* Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005.

DAVİES Tony, *Hümanizm,* Sitare Yayınları, (Çev: Emir Bozkırlı), 2010, 174 s.

DELACAMPAGNE Christian, *20.Yüzyıl Felsefe Tarihi,* (Çev: Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016, 367 s.

DEMİRLİ Ekrem, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.

DEMİRLİ Ekrem, *İbnü'l Arabî Metafiziği*, Sufi Kitap, İstanbul 2013.

DİDEROT Denis, *Körler Üzerine Mektup,* Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Felsefe, Erişim: 04 Mart 2018, http://www.felsefe.gen.tr.

GARAUDY Roger, *Yaşayanlara Çağrı,* (Çev: Cemal Aydın – Nuri Aydoğmuş) Pınar Yayınları, İstanbul 1986, 536 s.

GERSON, *Dr. Scott Ayurveda: The Ancient Indian Healing Art, Element Health Essentials*, 1993, 115 s.

GOODMAN Lenn E., (Çeviren: Ahmet Arslan), *İslam Hümanizmi,* İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 462 s.

GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.

GÖLPINARLI Abdülbâki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkîlap Kitabevi, İstanbul 1992.

GÖLPINARLI Abdülbâki, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler,* Varlık Yayınları, İstanbul 2007.

GÖLPINARLI Abdülbâki, *Yunus Emre Divanı,* Ahmet Halit kitabevi, 1943.

GUENON Rene, *Modern Dünyanın Bunalımı,* (Türkçesi: Mahmut Kanık), Hece Yayınları, Ankara 2012, 184 s.

HARRARİ Yuval Noah, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens,* (Çev: Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul 2016, 408 s.

HATEMİ Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi,* İşaret Yayınları, İstanbul 1988.

HEİDEGGER Martin, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı,* (Çev. Levent Özşar), Asa Kitabevi, Bursa 2001, 102 s.

HEİDEGGER, SARTRE, ELİOT, BABBİT, (Türkçesi; Ahmet Aydoğan), *Hümanizmin Özü,* İz Yayıncılık, İstanbul 2002, 188 s.

İBNÜ'L-ARABİ, *İlahi Aşk,* (Çev. Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul 1988, 200 s.

İBNÜ'L ARABÎ, *Fusûsu'l Hikem,* (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, 536 s.

İZZETBEGOVİÇ Aliya, *Doğu Batı Arasında İslam,* Klasik Yayınları, (Tercüme; Salih Şaban), Kasım 2017, 368 s.

KALIN İbrahim, *Barbar Modern Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar,* İnsan Yayınları, İstanbul 2018.

KAYNARDAĞ Arslan, *Felsefe: Düşünceler-Etkinlikler-Filozoflar-Söyleşiler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

KENJETAY Dosay, *Hoca Ahmet Yesevi' nin Ahlâk Felsefesi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara 2003.

KORHAN Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri,* Doğubatı Yayınları, Ankara 2016.

KUTLUER İlhan, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında,* İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

KUTUB Muhammed, *Çağdaş Fikir Akımları 3,* İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

LAN - Fung Yu , *Çin Felsefesi Tarihi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Çev: FUAT Aydın), 2009, 474 s.

LEWİS Franklin D., *Mevlânâ - Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı Mevlânâ Celâleddin Rûmî' nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri,* (Çevirenler: Gül Çağalı Güven – Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, Şubat 2010, 789 s.

Lun Yü, Confucius Publishing Co. Ltd, "Wei Ling Gong Bölümü", 34. Kısım, Canada 1999.

MELİKOFF İrene, *Batı Hümanizması Karşısında Mevlânâ'nın Hümanizması,* (Mevlânâ, Bildiriler içinde), Konya 1983.

MEVLÂNÂ Celaleddin Rumi, *Hamdım Piştim Yandım,* (Çev: Ahmet Kardam), Mess Yayıncılık, 2007, 197 s.

MEVLÂNÂ Celâleddin-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh: Mevlâna'nın Konuşma ve Sohbetleri,* (Çeviri: Cemal Aydın), Sufi Kitap, İstanbul 2018, 427 s.

MEVLÂNÂ Celaleddin Rumi, *Mesnevi ve Şerhi,* (Çev: Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, I-VI Cilt.

MEVLÂNÂ Celâleddin, *Mesnevi*, (Çev: Şefik Can), Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, I -VI Cilt.

MEVLÂNÂ Celâleddin, *Dîvân,* (Çev: Abdülbâki Gölpınarlı) İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1974, 720 s.

MİRANDOLA Pico Della, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev: Ya da Rönesansın Manifestosu,* (Çev. Levent Özşar), Biblos Kitabevi, Bursa 2006, 80 s.

MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABÎ, *Özün özü – Lübbü'l Lübb,* (Çev: Hicret Osta), Büyüyenay Yayınları, 2018, 160 s.

PALMER Martin, *Ying ve Yang,* (Çev: Nafiz Güder), Dharma Yayınları, İstanbul 2004, 177 s.

PLATON, *Protagoras Diyaloğu,*(Çev:Nurettin Şazi Kösemihal), Expres Basımevi, İstanbul 1940, 98 s.

SAFA Peyami, *Doğu-Batı Sentezi,* Yağmur Yayınları, İstanbul 1963.

SAİD W. Edward, *Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, (Çeviri: Berna Yıldırım), Ekim 2017, 409 s.

SARI Emre, *Doğu Felsefesi ve İnsan Doğası,* [Elektronik Sürüm], Noktaekitap, 2016.

SARTRE Jean Paul, *Varoluşçuluk Materyalizm ve Devrim Ekzistansiyalizm Bir Hümanizma mıdır?* (Çev: Emin Türk Eliçin), Ataç Kitabevi, İstanbul 1964, 106 s.

SCHOPENHAUER Arthur, *Parerga ve Paralipomena / Ya da Kısa Felsefe Denemeleri I. Kitap: İdeal İle Gerçek Öğretisinin Tarihi Üzerine Bir Taslak Felsefe Tarihi İçin Fragmanlar Üniversitelerde Felsefe Üzerine Bireyin Yazgısındaki Belirgin Önceden Düşünülmüşlük Üzerine aşkın Bir Kurgu,* (Çev:Levent Özşar), Biblos Kitabevi, 2007.

SEZEN Yümni, *Hümanizm ve Türkiye,* İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

STÖRİG H.J., *İlkçağ Felsefesi: Hint Çin Yunan,* (Çev: Ömer Cemal Güngören), Yol Yayınları, 2000, 351 s.

STRAUSS Claude Levi – *Irk, Tarih ve Kültür,* (Çev: Işık Ergüden, Halil Bayri), Metis Yayınları, 2016, 176 s.

SUZİKİ Teitaro Daisetz, *Çin Felsefesi Tarihi,* (Çev: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2012,231 s.

ŞERİATİ Ali, *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri,* (Çev: Fatih Selim), Düşünce Yayınları, İstanbul 1980, 149 s.

ŞERİATİ Ali, *İnsanın Dört Zindanı*, (Çev: Hüseyin Hatemi), İşaret Yayınları, İstanbul 1997, 88 s.

ŞERİATİ Ali, *İnsan*, (Çev: Şamil Öcal), Fecr Yayınevi, Ankara 2003, 328 s.

TDV İslâm Ansiklopedisi

TATÇI Mustafa, *Yunus Emre Dîvanı İnceleme,* Kültür Bakanlığı Klasik Kültür Eserleri, Ankara 1990.

TATÇI Mustafa, *Yûnus Emre Yorumları: İşitin Ey Yârenler,* H Yayınları, İstanbul 2017.

TOPÇU Nurettin, *Ahlâk Nizâmı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1961.

TÜRKER Sadık, "Hümanizm Hakkında Şüpheci Soruşturmalar", *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, 9, (Ekim 2017), 5-14.

TÜRKMEN Erkan, *Mevlâna Mesnevisi' nin Evrenselliği*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları:44, İstanbul 2007.
UZEL Nezih , *Mevlana ve İnsan, Türk Hümanizmasına Doğru,* Göl Yayınları, İstanbul 1975.

VERSENYİ Lazslo, *Sokratik Hümanizm,* (Çeviri: Ahmet Cevizci), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, 186 s.

YESEVÎ Ahmed, *Divân-ı Hikmet,* (Sadeleştiren; Ahmed Eğilmez Rıdvanoğlu, Takriz; Uğur Gürsu), Sağlam Yayınevi, İstanbul 2016.

YILDIZ İlhan, *Bir Gönül Adamı: Ahmet Yesevi,* Erişim: 23 Haziran 2018, http://www.muhder.com.

YILDIZ İlhan, *Çin Felsefesi,* Erişim: 10 Eylül 2018, http://www.muhder.com.

YILDIZ İlhan "Her şey başkaları için kendisi için hiçbir şey: Yunus Emre", Erişim: 23 Temmuz 2018, http://www.muhder.com.

YILDIZ İlhan "Hint Felsefesi", Erişim: 20 Eylül 2018, http://www.muhder.com

Yunus Emre, *Risâlat al – Nushiyye ve Dîvan,* (Çev: Abdulbâki Gölpınarlı), Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1965, 757 s.

ZİMMER Heinrich, *Hint Felsefesi : Phılosophe Und Religion Indıens*, (Çev. Sedat Umran), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1992, 600 s.

WATSON Peter, *Fikirler Tarihi,* (Çevirenler: Kemal Atakay – Nurettin Elhüseyni - Kaya Genç – Barış Pala – Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, 1081 s.

EK KAYNAKÇA:

AYDIN Fuat, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı: Hinduizm'de Kurtuluş,* Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2013.

CORBİN Henry, *Tanrının Yüzü İnsanın Yüzü: Yorumbilgisi ve Tasavvuf,* (Çev: Kübra Gürkan, B. Garen Beşiktaşlıyan), Pinhan Yayıncılık, 2016, 315 s.

FUAT Mehmet, *Yunus Emre,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

GÖLPINARLI Abdülbâki, *Yunus Emre Divanı Cilt 2-3,* Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1948.

GÖLPINARLI Abdülbâki, *Yunus Emre Divanı Cilt 1-2 Metinler, Sözlük, Açıklama,* Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1948.

GÖLPINARLI Abdülbâki, *Yunus Emre ve Tasavvuf,* Remzi Kitabevi, İstanbul,1961.

KABAKLI Ahmet, *Yunus Emre,* Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

KARAKOÇ Sezai, *Yunus Emre Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1965.

KUTULUER İlhan, *İbn Sina Ontolojisinde Zorunlu Zorunlu Varlık,* İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

NASR Seyyid Hüseyin – Oliver Leaman, *İslâm Felsefesi Tarihi Cilt I,* (Çev: Şamil Öçal, Hasan Tuncay Başoğlu), Açılım Kitap, Nisan 2007, 445 s.

NASR Seyyid Hüseyin – Oliver Leaman, *İslâm Felsefesi Tarihi Cilt 3,* (Çev: Şamil Öçal, Hasan Tuncay Başoğlu), Açılım Kitap, Nisan 2007, 440 s.

SOYUT Refik H., *Emrem Yunus Ahiliği, Kültürü, Yurdu,* Bas-Yay Matbaası, Ankara, 1982.

Tam Yunus Emre Divanı, İstanbul Maarif Kitaphanesi, M C M X LV I I

TATÇI Mustafa, *Yunus Emre Divanı İnceleme,* Kültür Bakanlığı Klasik Türk Eserleri, Ankara, 1990.

YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Kur'an-ı Kerim Meali*, (Sadeleştirenler: Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci), Tuğra Kitap, İstanbul 2011, 349 s.

YILDIRIM Yusuf, *Yunus Emre Belgeler- Bilgiler*, Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Nergis UZUN
Doğum Yeri	Kocaeli / İzmit

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Bölüm	Felsefe Lisans – İlahiyat Ön Lisans

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	Arapça

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Eskişehir My Okulları Kocaeli Çalışma ve Spor Bakanlığı, Uluslararası Gençlik Merkezi Kocaeli
Görevi/Pozisyonu	Felsefe Öğretmeni
Tecrübe Süresi	3 yıl

KATILDIĞI KURSLAR

	2013-2014 Kocaeli Klasik Düşünce Okulu (İslam Felsefesine Giriş) 2014-2015 Kocaeli Klasik Düşünce Okulu (İslami İlimler Seminerler) 2015 İlem; İlmi Etüdler Düşünce Derneği (Şerhu'l-Ahlâki'l Adudiyye Okumaları) 2015 İlem; İlmi Etüdler Düşünce Derneği (El-İşârât Ve't-Tenbîhât Okumaları) 2015-2016 İSTEV Hikmet Okulu 2017-2018 İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslam Felsefe-Bilim Tarihi: Kurucu İsimler-Kurucu Eserler konulu Medeniyet Okumaları 2018-2019 hala devam etmekte olan Üsküdar Klasik Düşünce Okulu İslam Düşüncesi Kurucu Eserler (Hoca) Okumaları ve (Öğrenci) Yazmaları Eğitimi (Tahsîlu's-Saâde, Beyânü'l-fark, Er-Risâle vb…) 2019 Nisan İ.Ü. Farabi Avrasya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Prof. Dr. Fuat Sezgin Okumaları
Projeler	Marmara Felsefe Kongresi 2015

İLETİŞİM

Adres	Topçular Mah. Gazanfer Bilge Bulvarı İZMİT / KOCAELİ
E-mail	nergisuzun41@hotmail.com